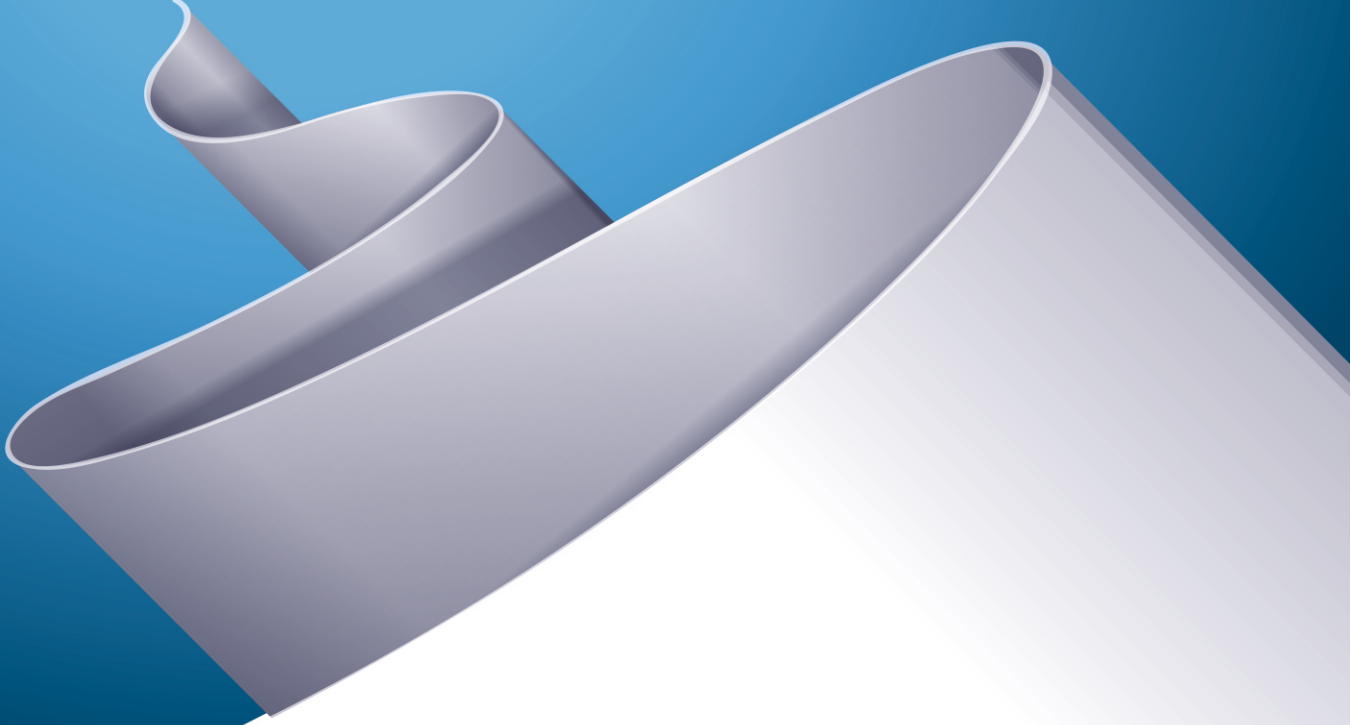

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

KIRKLARELİ UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

E-ISSN: 2602-4314

ARALIK / DECEMBER 2020

Cilt / Volume: 4

Sayı / Number: 2

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
KIRKLARELİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi / Owner

Kırklareli Üniversitesi Rektörlüğü Adına / on Behalf of Kırklareli University Rectorship

Prof. Dr. Bülent ŞENGÖRÜR (Rektör / Rector)

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Günay KURTULDU (Baş Editör / Editor in Chief)

Dr. Adnan SEYAZ (Editör / Editor)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR / Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Mesut AYAR / Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Murat ÇİFTÇİ / Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Muharrem ÖZTEL / İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Adil AKINCI / Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Adem BALTACI / İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKIREL / Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Günay KURTULDU / Kırklareli Üniversitesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKIREL

Dergi Sekreteryası ve Dizgi / Secretariat of Journal and Typesetting

Dr. Adnan SEYAZ

Kapak Tasarımı / Cover Design

Tülay ÇALIŞKAN

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Kırklareli Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Rektörlük Kültür Merkezi B Blok

Merkez / Kırklareli

Tel: 0288 246 16 01

<http://sbedergi.klu.edu.tr/>

sbedergi@klu.edu.tr

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
KIRKLARELİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan GENÇLER	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gülnur ETİ İÇLİ	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nilgün ÇİL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Rengin AK	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent BAYRAM	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Adem BALTACI	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Besire AZİZALİYEVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Doç. Dr. Bora YENİHAN	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Can KARABÖCEK	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Gülsen Serap ÇEKEROL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan DİRLİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Tudora ARNAUT	Kiev Taras Şevçenko Üniversitesi
Doç. Dr. Ulugbek KHASANOV	Univ. of World Economics & Dip.
Doç. Dr. Yakup YILMAZ	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice DAYAR	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Ilaria BELLAVIA	University of Florence

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
KIRKLARELİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Aralık 2020 Sayısının Hakemleri

Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ŞEN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Nedim YILDIZ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özge KORKMAZ	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem ÖZTEL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan DEMİR	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Semanur SOYYIĞIT	Erzincan Binali Yıldırım Üni.
Doç. Dr. Adem LEVENT	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Turgay ANAR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Baha ÖZTUNÇ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ü. Serdar SERDAROĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur OĞUZ	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KİREN GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emre OZAN	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek AKBAŞ AKDOĞAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Caner EKİZCELEROĞLU	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arzu İBİŞİ	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Toygar Sinan BAYKAN	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Canan GÜNEŞ	Çanakkale Onsekiz Mart Üni.
Dr. Öğr. Üyesi Necati Murad OMAV	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül CEYLAN TOK	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ÖZER	Çanakkale Onsekiz Mart Üni.
Dr. Öğr. Üyesi Furkan YILDIZ	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can ŞAHİN	Erzincan Binali Yıldırım Üni.
Dr. Yiğit AYDOĞAN	Kırklareli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER		
YAZAR	MAKALE	SAYFA
Yılmaz Onur Ari	Küresel Elektrikli Otomobil Piyasasına Genel Bakış (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>)	193 - 203
Gökhan Ataştöken Esin Cumhuriyet	Eğitimin Emek Piyasası Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>)	204 - 220
Ülkiye Özer	341 Nolu Edirne Şer'iyeye Siciline Göre: 1825-1827 Yılları Arası Edirne'de Sosyal Hayat (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>)	221 - 236
Özge Korkmaz	Sosyal Medya Bağımlılığı: Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>)	237 - 250
Can Donduran	Sistemik Faktörlerin Bir Ürünü Olarak Bölgeselcilik (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>)	251 - 266
Haci Sarı	Hisbe Teşkilatı Özelinde İbn Teymiyye'nin İktisadi Nazariyesi: Piyasa, Fiyatlar Ve Ücretler (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>)	267 - 281
Nazlıcan Dilan Tahincioğlu	Avrupa'daki Sağ Popülist Partilerin Göçmen Karşıtı Söylemleri Üzerine Bir Değerlendirme (<i>Derleme Makalesi / Review Article</i>)	282 - 291
Teoman Tağtekin Beyhan H. Yashıdağ	Bankalarda İç Denetim Aşamasında Bilgi Teknolojilerinin Önemi, Kullanım Alanları ve Kapsamı (<i>Derleme Makalesi / Review Article</i>)	292 - 305
Sibel Taşkın	Taşkın, S. (2020). Ceren DEMİRDÖĞDÜ (2020). Temel Gelir, Guy Standing. İstanbul: Tellekt. Sayfa Sayısı: 340. (<i>Kitap İncelemesi / Book Review</i>)	306 - 310

*Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen makalelerin bilimsel sorumluluğu yazarlarına, çeviri ve aktarma yazıların hukuki sorumluluğu çevirmenlerine aittir. Gönderilen her yazının yayım aşamasında esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeleri dergimizin yazı işleri sorumluları tarafından yapılır. Yayımlanan yazıların her türlü telif hakkı Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir.

KÜRESEL ELEKTRİKLİ OTOMOBİL PİYASASINA GENEL BAKIŞ

Yılmaz Onur Ari¹

Öz

Küreselleşen dünyada şehirlerin kalabalıklaşması ve buna bağlı olarak motorlu taşıtların artması, petrol rezervlerinin azalması, çevre tahribatı ve iklim değişikliği gibi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu noktada yaşanan teknolojik yenilikler ulaşım sektöründe içten yanmalı motorlara alternatif olarak elektrikli otomobillerin kullanımını gündeme getirmiştir.

Bu çalışmada öncelikle elektrikli otomobillerin tarihsel gelişimi incelenerek, saf elektrikli otomobillerin alt türleri olan akülü elektrikli otomobil (BEV) ve yakıt hücreli elektrikli otomobil (FCEV) ile plug-in hibrit araçların (PHEV) küresel çapta teknolojik gelişimi ve gelecekteki potansiyel kullanım durumları tartışılmıştır. Son olarak, teknolojik yeniliklerle sürekli değişen ve gelişen elektrikli otomobillerin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki rolü ele alınmıştır. Buna göre, gelecekte hibrit otomobillere kıyasla menzil uzunluğu ve düşük maliyeti ile birlikte, daha çevreci araçlar olması saf elektrikli otomobil olarak da tabir edilen akülü elektrikli otomobillerin (BEV) üretim ve satışında dinamik bir büyüme beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Elektrikli Otomobil; Sürdürülebilir Kalkınma; Teknoloji; Enerji Ekonomisi; Uluslararası Politik İktisat

JEL Sınıflandırma Kodları: L91, O30, O33, Q01, Q55

A GENERAL OUTLOOK ON THE GLOBAL ELECTRIC CAR MARKET

Abstract

The crowdedness of cities in the globalizing world and the increase of motor vehicles have brought along many problems such as the decrease in oil reserves, environmental degradation and climate change. At this point, technological innovations have brought the use of electric cars as an alternative to internal combustion engines in the transportation sector.

In this study, firstly, the historical development of electric cars was examined, and the global technological development and future potential use cases of the battery electric cars (BEV) and fuel cell electric vehicles (FCEV) and plug-in hybrid vehicles (PHEV), which are sub-types of pure electric cars, are discussed. Finally, the role of electric cars on sustainable development, which are constantly changing and developing with technological innovations, was examined. Accordingly, in the future a dynamic growth is expected in the production and sales of battery powered electric vehicles (BEVs), which are also called pure electric cars, with their range length and low cost compared to hybrid cars.

Keywords: Electric Car; Sustainable Development; Technology; Energy Economics; International Policy Economics

JEL Classification Codes: L91, O30, O33, Q01, Q55

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü, onurari@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7634-2531

Geliş Tarihi (Received): 05.04.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 26.10.2020

Atf/Citation: Ari, Y.O. (2020). Küresel Elektrikli Otomobil Piyasasına Genel Bakış. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 193-203. **DOI:** 10.47140/kusbder.714905

Giriş

Geçmiş Aynos Jedlik'in 1828 yılındaki icadına (Machedon-Pisu ve Borza, 2020) dayanan elektrikli araçlar, 1920'li yıllarda içten yanmalı motorların yaygınlaşması ile önemini yitirmiştir. Fakat 2000'li yılların ortalarıyla birlikte bilinen petrol rezervlerinin azalması ve çevre kirliliğine olan etkileri ile gelişmiş ülke toplumlarının bilinçlenmesi sonucunda elektrikli otomobiller tekrar gündeme gelmiştir. Diğer elektrikli motor endüstrisinde yaşanan yeniliklerle birlikte pil ve şarj teknolojisinin gelişmesi elektrikli otomobillerin ticari bir ürün olarak yerleşmesine katkıda bulunmuştur (Sezen ve İşler, 2017).

Şu anda saf elektrikli otomobil için iki alternatif bulunmaktadır: Akülü elektrikli otomobil (BEV) ve yakıt hücreli (FCEV) elektrikli araç. Akü ve içten yanmalı motor (ICE) arasındaki geçiş hibrit teknolojidir. Plug-in hibrit otomobiller (PHEV) ve hidrojen yakıt hücreli plug-in hibrit (FCHEV) araçlar bu "geçiş döneminde" önemli bir rol oynamaktadır ve üreticiler karışık teknoloji kullanarak önemli bir teknoloji değişikliğine ihtiyaç duymadan kirletici emisyonlarını azaltabilmektedir, buna rağmen kirliliği azaltmak için kesin bir çözüm sunamamaktadır (Tury, 2019).

Elektrikli otomobil piyasası henüz başlangıç seviyesinde olmasına rağmen, 21. yüzyılda elektrikli otomobiller daha iddialı bir şekilde yeniden gündeme gelmiş bulunmaktadır. Bu araçların piyasada tutunmasını etkileyen faktörleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar teknolojik, politik ve diğer faktörler olarak sıralanabilir (Önder ve Kaya, 2019) :

-Teknolojik Faktörler: Sürüş mesafesi, şarj süresi, pil ömrü, üst hız limiti

-Politik Faktörler: Vergi indirimleri, sübvansiyonlar, şarj ve park etme izinleri, finansal kolaylıklar

-Diğer Faktörler: Petrol fiyatları, şarj istasyonlarına erişim, tüketici karakteri (eğitim, cinsiyet, çevreye duyarlılık vb.)

Teknolojik yeniliklerin AR-GE harcamalarında, üretimin yapılacağı yerin belirlenmesinde, ticaret boyutunda ve sürdürülebilir kalkınma üzerinde birtakım küresel etkileri olmaktadır. Bu çalışmada elektrikli otomobil piyasasının ve bu alandaki teknolojik yeniliklerin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki rolü ele alınacaktır. Çalışma şu şekilde detaylandırılmıştır: Birinci bölümde elektrikli otomobil piyasasının dünyadaki üretim durumu ve gelecekteki konumu ile ilgili beklentiler yer almaktadır. İkinci bölümde elektrikli otomobil teknolojisinin sürdürülebilirliğe etkisi incelenmiştir. Sonuç ise üçüncü bölümde yer almaktadır.

1. Dünyada elektrikli otomobil teknolojisinin bugünü ve geleceği

2000'li yıllarla birlikte elektrikli araç teknolojileri içten yanmalı motorların üstünlüğüne meydan okumaya başlamıştır. Gerek Almanya'nın, gerekse ABD'nin fosil yakıt-yoğun araçlar üreten yerli ve gelişmiş otomotiv sektörleri bulunmaktadır ve elektrikli otomobil piyasasında lider olabilmek için iddialı hedefler benimsemişlerdir. Yine de, Almanya hedeflerinin biraz gerisinde kalırken, ABD elektrikli otomobillerini üretimi ve ticarileşmesini teşvik eden endüstriyel ve düzenleyici politikaları beklenmedik şekilde hayata geçirmiştir (Lane vd., 2013). Elektrikli otomobiller için mütevazı AR-GE desteği sağlayan Almanya'nın sanayi politikası çabaları Volkswagen, BMW ve Daimler gibi yerleşik otomobil üreticileri tarafından engellenmiştir. Federal hükümet ve yerleşik oto üreticileri arasındaki yüksek dereceli politik koordinasyon mevcut içten yanmalı teknolojiler lehine teknolojik değişimleri durdurmuştur. Bu arada ABD düşük karbon teknolojilerine olan talebi arttırmak için emisyon düzenlemelerini sıkılaştırarak, elektrikli araçların üretim ve ticaretini teşvik amacıyla bir takım kapsamlı politikayı yürürlüğe koymuştur. Politika-yapıcılar, aktif bir şekilde, iktisadi ve iktisadi olmayan çıkar grupları oluşturarak üç büyük otomobil firmasının- Ford, GM ve Chrysler- daha temiz teknolojilere yönelmesini desteklemiştir. Böyle yıkıcı bir inovasyon politikası, sanayi, çevre grupları ve ulusal güvenlik savunucularından oluşan koalisyonun arasındaki siyasi rekabeti mümkün kılmıştır (Meckling ve Nahm, 2018).

Kurşun-asit, nikel-kadmiyum, nikel-kobalt, lityum-iyon ve alüminyum-iyon gibi türleriyle bataryalar (aküler), elektrikli araçların en önemli parçalarıdır. Uzun şarj süresi, tam doluluğun sağlayacağı sürüş mesafesi (menzil), batarya dolum istasyon zincirleri mevcudiyeti, dolumda kullanılan bakır kabloların çalınma riski ve ömürlerini dolduran bataryaların çevreye olan etkileri günümüzde en çok tartışılan konulardır. Bulut veri toplama, otonom düzen, sürücü yardım komutları, sensor ve ikaz bileşenleri kolaylıkla uygulanan özellikler haline gelirken, kablosuz, hızlı, hareket halinde şarj ve süper batarya çalışmalarında önemli mesafe kat edilmiştir (Yılmaz, 2017).

Elektrikli otomobilin şarj süresinin uzunluğu elektrikli araçların tercih edilmesini güçleştiren en büyük sorunlardan biridir. Özellikle uzun mesafe yolculuklarda, araç bataryasının doldurulması seyahat süresini arttırıcı bir etkiye sahiptir. ABD’li Tesla markası geliştirdiği supercharger şarj dolum tesislerinde 30 dakika gibi kısa bir sürede elektrikli araçları şarj edebilmektedir. Özellikle Kuzey batı Avrupa ve Batı Avrupa’da supercharger şarj istasyonu ağının oldukça yaygın olduğu görülmektedir (Bilsel, 2019) (Şekil 1).

Şekil 1. Supercharger Şarj Dolum Tesisleri

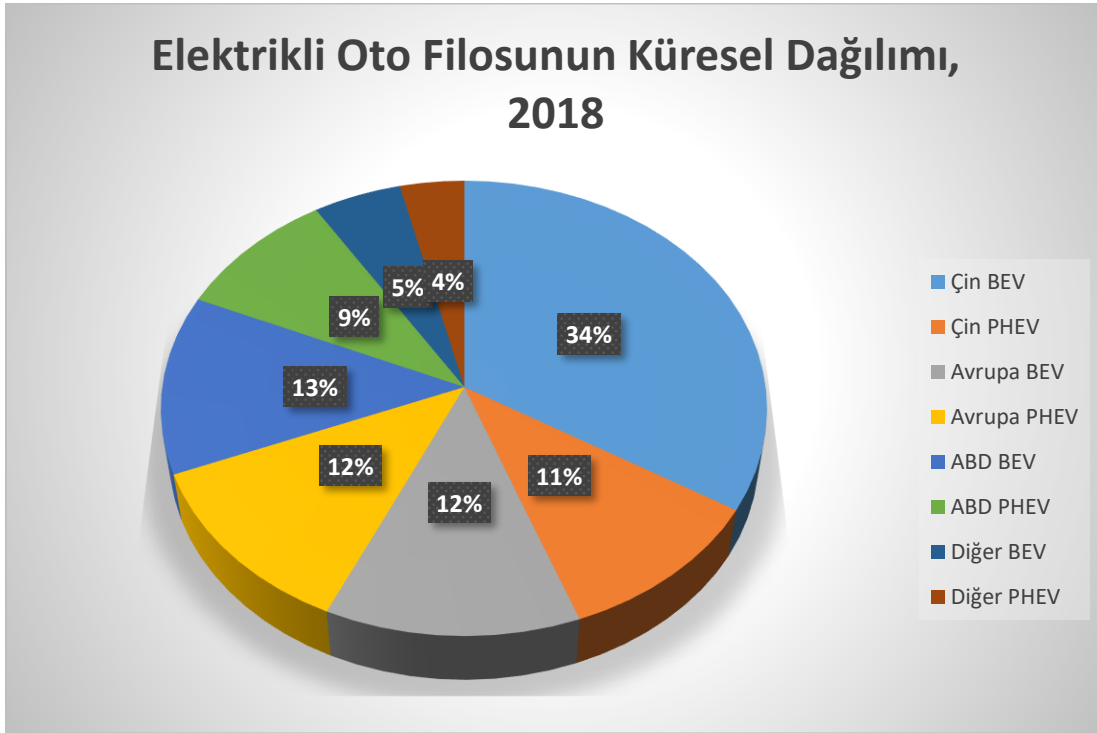
Kaynak: https://www.tesla.com/en_EU/supercharger

Altmış yılı aşkın bir geçmişe ve kırk yıllık bir yükselişe sahip olan Çin otomotiv endüstrisi, dünyanın önde gelen otomobil üreticileriyle ortak girişimler aracılığıyla otomotiv üretim teknolojilerinin hızlı gelişimini yaşamıştır. Yeni teknolojilerin yükselişi, yenilikte dönüşümü hızlandırmaktadır. Yeni elektrikli araç teknolojilerindeki ve akıllı bağlantılı araç teknolojilerindeki gelişmeler, Çin otomobil endüstrisini, otomobil üreticileri ve tedarikçiler arasındaki yapısal ilişki açısından yeniden şekillendirmektedir. (Swedish Energy Agency, 2019). Avrupa Akü Birliği'ne göre, Çin'in Avrupa'daki akü üretiminde rol oynamak ve yeni elektrikli araçlara olan Avrupa talebini karşılamak için önümüzdeki beş yıl içinde en az 20 devasa lityum-iyon pil fabrikası kurması gerekmektedir. Yüksek fiyatlara rağmen, otomotiv tedarik zincirinde bazen stok kıtlığı oluşmaktadır. Şu anda Avrupa'da Almanya, Polonya ve Macaristan'da dikkate değer üretim

kapasiteleri bulunmaktadır. Akü üretimi açısından bu Orta Avrupa ülkelerinin yakın gelecekte küresel değer zincirindeki konumlarını sağlayacak kilit bir role sahip olmaları beklenmektedir (Aktaran Tury, 2019). Yapılan kısa vadeli projeksiyon (Tsiropoulos vd., 2018) ve araştırmalara göre (Eddy vd., 2019), 2030'a kadar şu dört ülkenin Avrupa'da büyük üretim kapasitesine sahip olması beklenmektedir: İsveç (32.0 GWh), Almanya (14.1 GWh), Polonya (12.0 - 45 GWh) ve Macaristan (9.5 - 16 GWh)

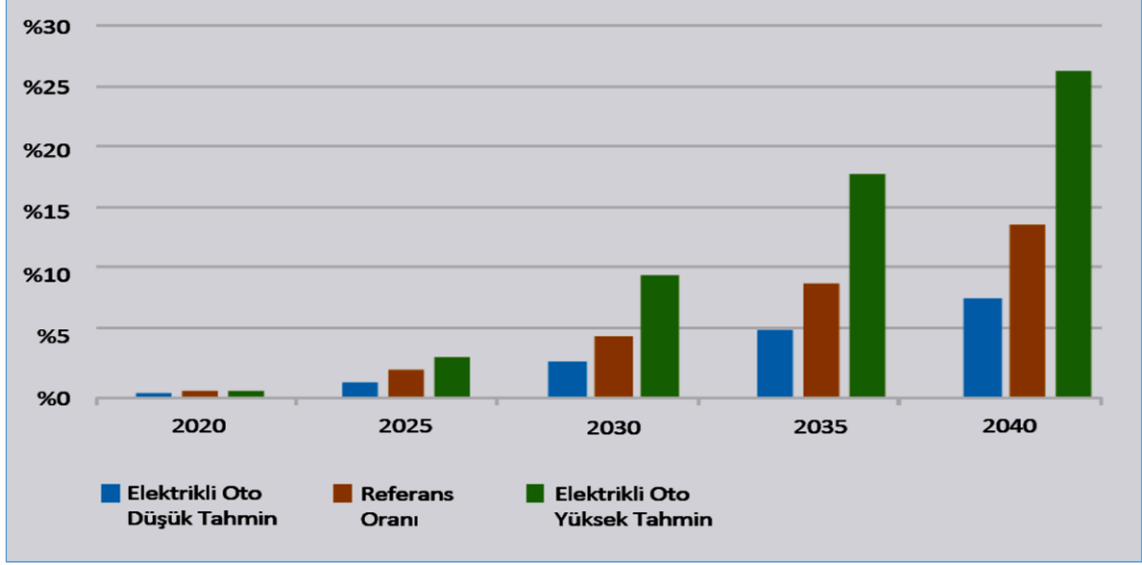
Elektrikli otomobilin yaygınlaşması 2010'lu yıllardan bu yana hızla artmaktadır, küresel elektrikli binek otomobil stokları 2018'de bir önceki yıla göre %63 artışla 5 milyonu geçmiştir. 2018'de yoldaki elektrikli otomobillerin yaklaşık %45'i Çin'dedir. - toplam 2.3 milyon - Buna karşılık, Avrupa küresel filonun % 24'ünü ve ABD %22'sini oluşturmuştur. (IEA, 2019). Saf elektrikli otomobil olarak da tabir edilen akülü elektrikli araçların (BEV) Çin, Avrupa, ABD ve hatta dünyanın geri kalanında plug-in hibrit otolara göre (PHEV) daha fazla tercih edildiği görülmektedir (Grafik 1).

Grafik 1: Elektrikli Otomobil Filosunun Küresel Dağılımı

Kaynak: IEA, 2019

Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) yaptığı araştırmada piyasadaki elektrikli otomobil sayısının 2020'de 9-20 milyon, 2025'te ise 40-70 milyon arasında olacağı tahmin edilmektedir. IEA'nın ortaya koyduğu başka bir araştırmaya göre 2040'a ait en kötümser senaryoda %8, en iyimser senaryoda ise %26 civarında elektrikli araç bulunması tahmin edilmektedir. Bununla birlikte IEA'nın yaptığı araştırmada ortalama olarak bu oranın %14 seviyelerinde olduğu görülmektedir (Grafik 2). Bloomberg ise daha iyimser bir tahminle elektrikli araç satışının %54'e, toplam araç parkı içindeki oranın ise %33'e çıkacağını öngörmektedir. Bu tahminlerin yükselmesini etkileyen faktörlerin başında elektrikli araçların diğer araçlarla rekabet etmesi için yerel yönetim ve ulusal devletlerin vereceği teşvik ve vergi indirimleri gelmektedir (Gür ve Furuncu, 2019).

Grafik 2: Dünyada 2020-2040 Arası Elektrikli Arabaların Durumu

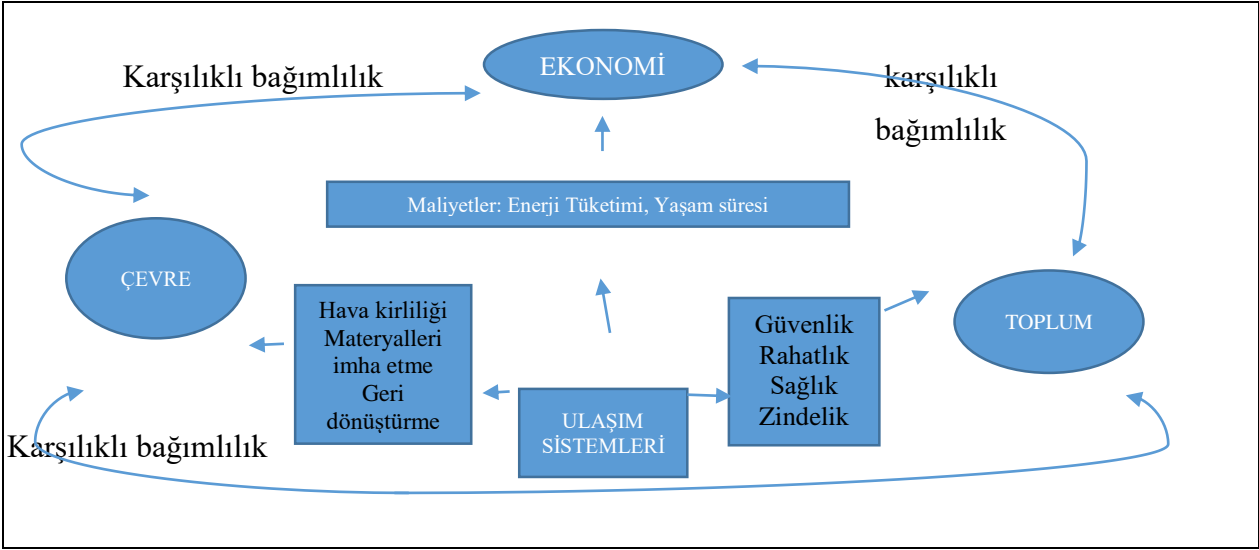
Kaynak: Gür ve Furuncu, 2019

Tahminler, akülü elektrikli araçların (BEV) satışlarındaki dinamik büyümeyi öngörmektedir. Bu büyümede hükümet politikalarının kilit bir rolü olmasına rağmen, bu sadece doğrudan devlet teşvikleri nedeniyle değildir. Ayrıca, pil teknolojilerindeki ilerlemeler ve pillerin maliyetinin düşürülmesi ile üreticilerin daha fazla kişinin pille çalışan araçlar satın almasını sağlaması beklenmektedir. Şu anda elektrikli araç şarj altyapısı, fiyat ve sürüş menzili eksikliği, pille çalışan elektro mobilitenin yayılmasının önündeki en büyük engellerdir. Bloomberg Yeni Enerji Finansmanı'na (Bloomberg NEF, 2019) göre elektrikli taşıtların, akülü elektrikli (BEV) ve plug-in hibrit otomobillerin (PHEV) satışlarının geleneksel araçları aştığı 2040 yılından itibaren karayolu taşımacılığını etkilemesi beklenmektedir. Diğer beklentiler de bu görüşü desteklemekte ve uzun vadede yaklaşık 2050'ye kadar içten yanmalı motorla çalışan araçtan elektrikli otomobile tam geçiş öngörülmektedir.

Elektrikli araç kullanımı sosyal ve ekonomik açıdan birçok fayda sağlamaktadır. Elektrikli araçların kullanımını hızlandıran en önemli faktörün otomotiv sektöründe yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte, temiz enerji kaynağı ve enerji verimliliği gibi sürdürülebilirliğe olan katkıları olduğu söylenebilir.

2. Elektrikli otomobil-sürdürülebilir kalkınma ilişkisi

Yol altyapısının hızlı gelişimi ve tatbikinin ardından, kentsel ulaşım sistemlerinin genişlemesi, araç sayısındaki artışın doğal olarak artmasına neden olmuştur. Bu da yeşil ve akıllı ulaşım sistemlerini ve ilgili altyapının sağlanmasını gündeme getirmiştir. Dolayısıyla elektrikli otomobillerin gelecekte akıllı şehir uygulamalarına yön vermesi beklenebilir. Ancak ulaşım sistemlerini sürdürülebilir bir şekilde geliştirmek için, ekonomik büyüme, toplum talepleri ve çevresel etki faktörleri dikkate alınmalıdır. Şekil 2, sürdürülebilirliğin zorluklarını ve bunların ulaşım sistemleriyle ilişkilerini göstermektedir. Sürdürülebilir, yeşil ve kendini çabuk toparlayan şehirler geliştirmek için bu zorluk ve ilişkilerin dikkate alınması gerekmektedir. Bahsedilen sürdürülebilirlik zorluklarına göre, Şekil 2 aynı zamanda geleceğin araçlarını sağlamak için uygun metodolojiyi kullanma ihtiyacına işaret etmektedir (Machedon-Pisu ve Borza, 2020).

Şekil 2: Ulaşım Sistemleri için Sürdürülebilirliğin Zorlukları

Kaynak: Machedon-Pisu ve Borza, 2020

25 Şubat 2015'te kabul edilen COM/2015/080 nihai referans no'lu Avrupa Birliği enerji birliği stratejisi, enerji güvenliğini iyileştirmeye, tam entegre bir iç enerji piyasası yaratmaya, enerji etkinliğini arttırmaya, daha fazla yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmaya ve araştırma, yenilik ile rekabeti desteklemeye odaklanmıştır. Birliğin 2030 stratejisi iklim ve çevre için net hedefler ortaya koymaktadır. Diğer hedefler arasında yenilenebilir enerji kullanımının %32'lik bir paya ulaşması bulunmaktadır. AB hedefleri Birleşmiş Milletler'in 17 maddelik Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları içinde 7. Madde olan erişilebilir ve temiz enerji ile tutarlılık göstermektedir (Swain ve Karimu, 2020). Özellikle nüfus ve araç yoğunluğunun yüksek olduğu şehirlerde elektrikli araç kullanımının artmasının, hava kirliliği üzerinde olumlu bir etki bırakması beklenmektedir. Fakat söz konusu şehirlerde elektrik enerjisinin kömürden elde ediliyor olması, elektrikli araçların hava kirliliği üzerinde beklenen etkisinin ortaya çıkmamasına neden olabilir (Hsu, 2013; Li vd., 2016).

Elektrikli araçların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı bir rol oynaması beklenmektedir. Nitekim farklı seviyedeki her iki ülkenin piyasasına da şehir otomobili olarak gireceklerdir, örneğin bu araçlar günlük hareketliliğin bir parçası olarak kentsel alanlarda kısa mesafeler için kullanılacaklardır. Ancak gelişmiş ülkelerde, bu araç boyutlarında küçülme eğilimini gerektirebilir, yani bu şehir arabaları bugün şehirlerde kısa mesafeler için kullanılan ortalama araçlardan daha küçük olacaktır. Özetle bu değişimin itici gücü dört boyutludur (Schade vd., 2013) :

1) artan çoklu-yöntem, yani kullanıcıların gereksinimlerine en uygun gelişen ulaşım türü çoğu kısa şehir içi seyahat bir veya iki kişi ile yapıldığı için küçük bir araç ile olacaktır.

2) ulaşımdan kaynaklı sera gazı emisyonlarının güçlü bir şekilde azaltılmasını gerektiren iklim politikası,

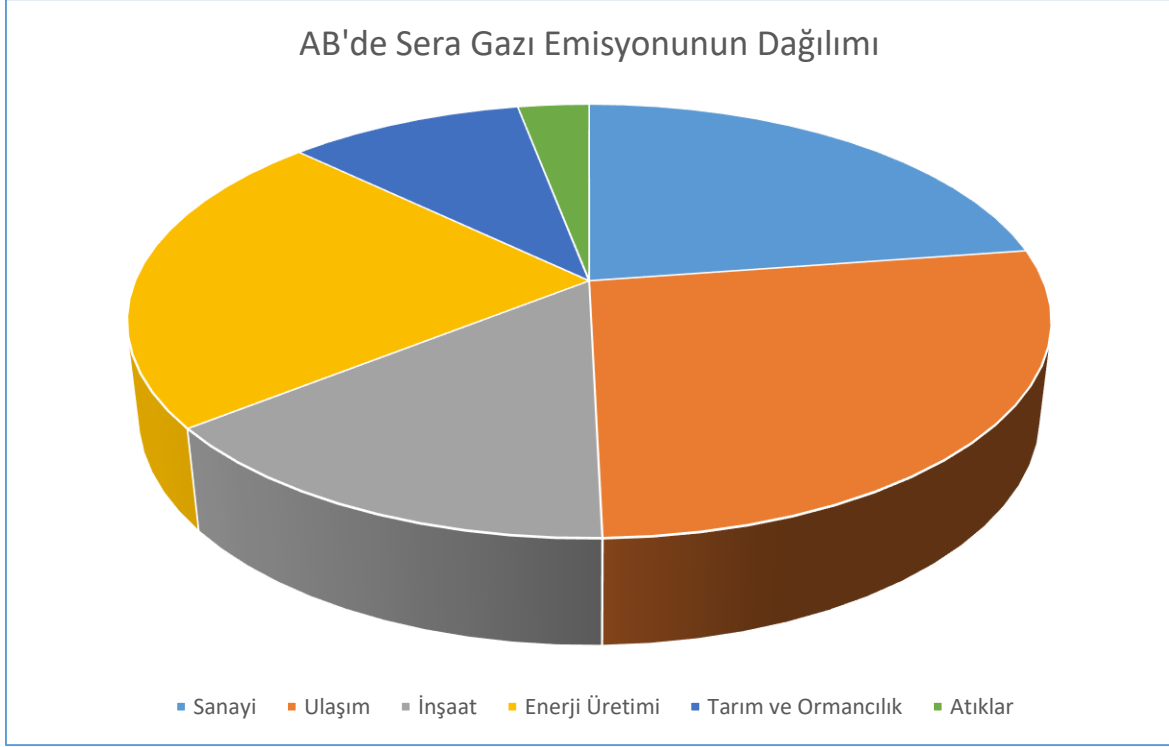
3) yenilenebilir enerji ile "yakıtlanan" elektrikli araçlar gibi fosil olmayan bir itici gücün tercih edilmesine ön ayak olan artan petrol fiyatları,

4) yeni elektrikli araç konseptlerine ve satın alınabilir güçlü bataryalara vesile olan teknik ilerlemeler.

İklim değişikliği, otomobil sektörüne henüz yüzleşmek zorunda kaldığı en büyük zorluğu sunmaktadır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'ne göre, 2050 yılına dek küresel

sera gazı emisyonlarında 1990 seviyelerinin %50'sine kadar bir azalma beklenmektedir. İnsan kaynaklı CO₂ emisyonuna yüksek oranda katkıda bulunan karayolu taşımacılığı, iklim değişikliğinin hafifletilmesinde öncelikli hedeftir (Aktaran Altenburg vd., 2012). Sendek-Matysiak'a göre (2019), ulaşım sektörü Avrupa Birliği içindeki toplam sera gazı emisyonlarının %27'sini oluşturmaktadır ve kirliliğin başlıca kaynağıdır (Grafik 3).

Grafik 3: AB'de Sera Gazı Emisyonuna Neden Olan Faktörlerin Dağılımı

Kaynak: Matysiak, 2019

Bu bağlamda BMW grubu 2020 yılında karbondioksit emisyonlarını 1995 yılına kıyasla %50 azaltmayı amaçlamaktadır. Şirketin faaliyetleri aynı zamanda enerji tüketimini de azaltmaya odaklanmıştır. BMW grubu tarafından dünya çapında tüketilen enerjinin %50'den fazlası yenilenebilir kaynaklardan elde edilmektedir. Sürdürülebilir mobilite kavramı şirketin BMW i3 adında tamamen elektrikli bir otomobili tanıtmasıyla fark edilmiştir. Grup "Sürdürülebilirliğin geleceğimiz için bir yatırım olduğuna inanıyoruz" mottosuyla hareket etmektedir (Kowalski ve Depta, 2019).

Çinli şirket Geely ise klima sistemleri ile düğmeler ve tutamaklar gibi sık dokunulan yüzeylerde kullanılabilen anti-bakteriyel ve anti-viral özelliklere sahip, çevresel olarak sürdürülebilir yeni malzemeler için AR-GE faaliyetleri yürütmektedir. Bu şekilde Geely, 21. yüzyılda ortaya çıkan SARS, MERS, COVID-19 gibi salgın hastalıkların yayılma hızını azaltmayı amaçlamaktadır (Business Insider, 2020).

Uluslararası bir organizasyon olan Dünya Elektrikli Araç Birliği, her türden elektrikli aracı, AR-GE faaliyetleri, Avrupa'daki çok taraflı projelere katılım, lobicilik ve ağ oluşturma organizasyonları ile Akü, Hibrit ve Yakıt Hücreli Elektrikli Araçlar Birliği'ni Avrupa'da bölgesel düzeyde temsil etmektedir. Avrupa Yeşil Otomobiller girişimi Avrupa Ekonomik İyileştirme Planının üç kamu-özel ortaklığından biridir. Bu kurumun hedefi, yenilenebilir ve çevre dostu enerji kaynaklarının kullanımı, güvenlik ve trafik akıcılığı gibi amaçları gerçekleştirmek için gerekli teknoloji ve altyapılar üzerine AR-GE çalışmalarına destek vermektedir. Akıllı şebekeler üzerindeki çalışmalar da dahil olmak üzere, 70'ten fazla Avrupa e-Mobilite projesi kataloglanmış ve özetlenmiştir (Kotter, 2013).

Dünyada elektrikli araç teşvik türleri de iki geniş kategoriye ayrılmaktadır: Sübvansiyonlar (gelir vergisi kredileri ve araç alım indirimleri) ve taşıt vergisi indirimleri (tek seferlik taşıt vergisi indirimleri ve yıllık taşıt vergisi indirimleri). Sübvansiyonlar vergi sistemlerine bağlı olarak değişen araç vergi indirimlerine göre daha şeffaf ve doğrudandır. Araç alım indirimleri ise elektrikli otomobil sübvansiyonlarının en yaygın türüdür (ICTSD, 2017). Elektrikli araç kullanımını yaygınlaştırmak için bazı ülkelerin hedefleri şunlardır (Tablo 1):

Tablo 1. Seçili Ülkelerde Elektrikli Otomobil Kullanımını Arttırma Hedefleri

Ülke	Hedef
Çin	2020’de 2 milyon elektrikli araç hedefi 2025 yılında satışların en az %20’sinin alternatif yakıtla çalışan araçlar olması
Avrupa Birliği	2021’e kadar yeni araçların km başına 95 gCO ₂ emisyon azalımı hedefi 2023’e kadar binaların %10’unun park yerlerinde şarj dolmuş istasyonu olması
Fransa	2040’a kadar petrol ve dizel araç satışlarına yasak koyma hedefi
Hindistan	2020’de elektrikli oto filosunu 7 milyon adede çıkarma 2030’a kadar petrol ve dizel araç satışına yasak koyma hedefi
Almanya	Federal Konsey benzin ve dizel otomobil satışına 2030 yılına kadar yasak koyma planını geçirdi ancak hükümet bu talebi reddetti. Elektrikli araç sayısını 2030’da 6 milyona yükseltme hedefi
Norveç	2025’e kadar petrol ve dizel araç satışını yasaklama hedefi
İngiltere	2040’a kadar petrol ve dizel araç satışını yasaklama hedefi

Kaynak: Schnedier, 2017

Elektrikli araçların yayılması, uzun vadeli sürdürülebilirlik ve doğal kaynak sonuçlarını beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede düzenleyici kurumlar sadece elektrikli araçların akü malzemesi tedarik zincirini değil, pilin geri dönüşüm sürecini de dikkate almalıdır. İşgücü ve çevre şartlarına ilişkin yasal standartlar ne kadar belirgin olursa, uygulamada da o kadar başarılı olunacak ve sürdürülebilirliğe uygun etkili araçlar geliştirmede önemli sonuçlar elde edilebilecektir. (World Energy Council, 2018).

3. Sonuç

Düşük enerji tüketimi ve düşük kirlilik nedeniyle, elektrikli araçlar ulaşımın karbondan arındırılma işlemine katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle düşük karbonlu şehirlerin ortaya çıkışı otomotiv endüstrisi ile ilgili kalkınma trendlerinden biri haline gelmiştir.

Elektrikli otomobil endüstrisinin gelecekteki başarısı büyük ölçüde teknoloji yeniliğine bağlıdır. Özellikle Çin, Kore, Malezya gibi Uzakdoğu ülkelerinde politika yapıcılar, elektrikli otomobillerin teknolojik yeniliklerine dikkat çekerek bu konuda araştırma ve geliştirmeye yönelik politikalar teşvik etmektedir.

2000’li yılların ortalarından itibaren popülerliği giderek artan elektrikli otomobillerin trafikteki sayısının 2040’lı yıllarda geleneksel otomobilleri aşması beklenmektedir. Her ne kadar 2020 yılında yaşanan koronavirüs (COVID-19) pandemisi nedeniyle petrol fiyatlarında rekor düşüşler

yaşansa da, sürdürülebilir bir ekonomi hedefiyle gelişmiş ülkeler elektrikli araç politikalarından vazgeçememektedir. Bu noktada, hibrit otomobillere kıyasla menzil uzunluğu ve düşük maliyeti ile birlikte, daha çevreci araçlar olması saf elektrikli otomobil olarak da tabir edilen akülü elektrikli otomobillerin (BEV) üretim ve satışında dinamik bir büyüme öngörülmektedir.

Elektrikli otomobiller ulaşım alanında ortaya çıkan karbon emisyonlarını azalttığı için çevreci bir teknoloji olarak görülmektedir. Ne var ki özellikle nüfus ve araç yoğunluğunun yüksek olduğu şehirlerde elektriğin yenilenemeyen enerji kaynaklarından elde edilmesi elektrikli araçların sürdürülebilir kalkınma üzerindeki rolünü tam olarak etkin kılamamaktadır. Bu nedenle elektrikli otomobiller daha sürdürülebilir ve daha çevreci akıllı şehir uygulamalarına öncülük edebilirler.

Sürdürülebilir kalkınma geliştirmekte olan ülkelere atfedilen bir kavram olmasına rağmen, literatürde geliştirmekte olan ülkelerde elektrikli araçların muhtemel ekonomik etkileri üzerine yapılmış çok az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada da daha çok gelişmiş ülkeler bazında değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle lider ihracat sektörü otomotiv olan Türkiye gibi geliştirmekte olan ülkelerde elektrikli araç üretimi stratejik bir önem arz etmektedir. Elektrikli araçların geliştirmekte olan ülkelerde üretim, uluslararası ticaret ve istihdam gibi ekonomik etkilerinin yanı sıra sürdürülebilirliğe olan etkileri de gelecekteki çalışma konuları olarak önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Altenburg, T., Basin, S. ve Fischer, D. (2012). Sustainability-Oriented Innovation in the Automobile Industry: Advancing Electromobility in China, France, Germany and India. *Innovation and Development*, 2(1), 67-85.
- Bilsel, A. (2019). *Çevre Sorunları Açısından Ulaşım Sektöründe Alternatif Enerjinin Kullanılabilirliği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BloombergNEF (2019). *Electric Vehicle Outlook 2019* https://www.eenews.net/assets/2019/05/15/document_ew_02.pdf (23.10.2020).
- Business Insider (2020). *A Chinese car company said it will make a virus-proof car, and people are comparing it to Tesla's 'biological warfare' mode* <https://www.businessinsider.com/chinas-geely-making-virus-fighting-car-prompting-tesla-comparison-2020-2> (07.02.2020).
- Eddy, J., Pfeiffer, A. ve Van de Staaïj, J. (2019). *Recharging Economies: The EV-Battery Manufacturing Outlook for Europe*. McKinsey & Company, June.
- Gür, N. ve Furuncu, Y. (2019). Küresel Otomobil Sektörünün Değişimi ve Yerli Otomobil Projesinin Geleceği. *SETA Raporu*, No. 127.
- Hsu, Tai-Ran (2013). On the Sustainability of Electric Vehicles. *Proceedings of Green Energy and Systems Conference*, November 25, 2013, Long Beach, USA.
- ICTSD (2017). *International Trade Governance and Sustainable Transport: The Expansion of Electric Vehicles*. *Climate and Energy*, December 2017.
- IEA (2019). *Global EV Outlook 2019* <https://www.iea.org/reports/global-ev-outlook-2019> (07.02.2020).
- Kotter, R. (2013). The Developing Landscape of Electric Vehicles and Smart Grids: A Smart Future? *International Journal of Environment Studies*, 70(5), 719-732.
- Kowalski, D. J. ve Depta, A. (2019). Sustainable Development in Electromobility. *Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej*, 73, 69-80.
- Lane, B. W., Messer-Betts, N., Hartmann D., Carley, S., Krause, R.M. ve Graham, J.D. (2013). Government Promotion of the Electric Car. *European Journal of Risk Regulation*, 2, 227-245.
- Li, Y., Davis, C., Lukszo, Z. ve Weijnen, M. (2016). Electric Vehicle Charging in China's Power System: Energy, Economic and Environmental Trade-Offs and Policy Implications. *Applied Energy*, 173, 535-554.
- Machedon-Pisu, M. ve Borza, P. N. (2020). Are Personal Electric Vehicles Sustainable? A Hybrid E-Bike Case Study. *Sustainability*, 12, 32, 1-24.
- Meckling, J. ve Nahm, J. (2018). When do States Disrupt Industries? Electric Cars and The Politics of Innovation. *Review of International Political Economy*, 25(4), 505-529.
- Önder, H. ve Kaya, O. C. (2019). Elektrikli Araçların Satışı Üzerinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi: Bir Panel Veri Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 17-21.
- Schade, W., Kley, F., Köhler, J. ve Peters, A. (2013). Contextual Requirements for Electric Vehicles in Developed and Developing Countries: The Example of China. Roger L. Mackett, Anthony Day, Masanobu Kii, Haixiao Pan, in (ed.) *Sustainable Transport for Chinese Cities* (Transport and Sustainability, Volume 3), Emerald Publishing, 231-253.

- Schneider, M. (2017). The Road Ahead for Electric Vehicles, Initiative on Climate Change Policy and Governance. *Reflection*, No. 54, August.
- Sendek-Matysiak, E. (2019). Electric Cars as a New Mobility Concept Complying with Sustainable Development Principles. *AIP Conference Proceedings*, 2078, 020026.
- Sezen, B ve İşler, A. U. (2017). Elektrikli Araçların Mevcut Durumu, Tercih Edilme ve Edilmeme Sebepleri. *Turkish Journal of Marketing*, 2(2), 82-103.
- Swain, R. B. ve Karimu, A. (2019). Renewable Electricity and Sustainable Development Goals in the EU, *World Development*, 125, 1-11.
- Swedish Energy Agency (2019). China Automotive Industry Study: Report for the Swedish Energy Agency, August 2019.
- TESLA (2020). *TESLA Supercharger* https://www.tesla.com/en_EU/supercharger (30.03.2020).
- Tsiropoulos, I., Tarvydas, D ve Lebedeva, N. (2018). Li-ion Batteries for Mobility and Stationary Storage Applications- Scenarios for Costs and Market Growth, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Tury, G. (2019). Electromobility in the Automotive Industry. What Role Does Technology Change Play in Geographic Pattern of Production? *Global Economic Observer*, 7(2), 112-120.
- World Energy Council (2018). Küresel Elektrikli Araç Görünümü 2018, 1-6.
- Yılmaz, F. (2017). Elektrikli Otomobil, Küresel Rekabet ve Gelişmeler. *Dünya*, 24 Aralık 2017.

EĞİTİMİN EMEK PİYASASI ÜZERİNE ETKİSİ: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Gökhan Ataştöken¹

Esin Cumhuri Yalçın²

Öz

Araştırma, eğitimin emek piyasaları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada 35 OECD ülkesi örneklem olarak seçilerek, 2017 yılı veri seti ile çalışılmıştır. İlgili veri seti OECD istatistiklerinde yer alan Daha İyi Yaşam Endeksi alt değişkenlerinden elde edilmiştir. Araştırmaya konu olan hipotezler SmartPLS programından faydalanılarak Yapısal Eşitlik Modellerinin kullanılması ile test edilmiştir. Eğitim değişkeni eğitime katılma oranı, öğrencilerin becerileri ve eğitimde geçen yıl alt göstergeleri ile incelenmiştir. Emek piyasaları dinamikleri ise; istihdam oranı, işe bağlı kazanç, uzun dönemli işsizlik oranı ve emek piyasalarına olan güvensizlik alt göstergeleri üzerinden ölçülmüştür. Araştırmanın sonucunda OECD üyesi ülkelerde 2017 yılı Daha İyi Yaşam Endeksi verilerine göre; eğitim, emek piyasasının pozitif dinamiklerini pozitif yönde etkilemektedir. Eğitimde meydana gelen iyileşmenin ülkedeki istihdam oranını ve işe bağlı kazançlarını artırdığı gözlenmiştir. Diğer yandan eğitimin emek piyasasındaki negatif dinamiklerini ise negatif yönde etkilemektedir. Başka bir ifade ile eğitimde meydana gelen bir iyileşme, uzun dönemli işsizliği ve emek piyasalarına olan güvensizliği azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Emek Piyasası, OECD, Yapısal Eşitlik Modellemesi.

JEL Kodları: C3, H75, J24

THE EFFECT OF EDUCATION ON LABOR MARKET: A RESEARCH ON OECD COUNTRIES

Abstract

The study was carried out with a 2017 data set, with 35 OECD countries selected as samples to measure the effect of education on labor markets. The relevant data set was derived from the Better Life Index sub-variables contained in OECD statistics. The hypotheses that are subject to the study have been tested using structural equality model using the SmartPLS program. The education variable was analyzed in terms of participation in education, student skills and years in education sub-indicators. Labor market dynamics were measured through sub-indicators of employment rate, job-related earnings, long-term unemployment rate and labor market insecurity. As a result of the study, according to the Better Life Index for 2017 in OECD member countries, education positively effects the positive dynamics of the labor market. It has been observed that improvement in education increases the employment rate and job-related earnings in the country. On the other hand, education negatively effects the negative labor market dynamics. In other words, an improvement in education reduces long-term unemployment and labor market insecurity.

Keywords: Education, Labor Market, OECD, Structural Equality Modeling.

JEL Codes: C3, H75, J24

* Bu eser, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD Yüksek Lisans Programında, Dr. Öğr. Üyesi Esin Cumhuri YALÇIN danışmanlığında Gökhan ATAŞTÖKEN tarafından kaleme alınmış "Eğitimin Emek Piyasası Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ gokhanatastoken@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0985-8073

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, esincumhur.yalcin@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0457-4971

Geliş Tarihi (Received): 17.07.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 05.10.2020

Atıf/Citation: Ataştöken, G., Yalçın, E.C. (2020). Eğitimin Emek Piyasası Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 204-220. **DOI:** 10.47140/kusbder.771086

Giriş

Günümüzde toplumların gelişmişlik seviyesini gösteren çok sayıda indikatör bulunmasına rağmen, bunlardan bazıları tarihin her döneminde önemini korumuştur. Bazı yazarlar geliri, bazı yazarlar gelir dağılımını, bazıları sağlık göstergelerini, bazıları ortalama yaşam süresini gelişmişliğin göstergesi olarak değerlendirirken; bazı yazarlar ise eğitimi en önemli gösterge olarak değerlendirmektedir.

Bireylerin bilgi düzeylerini artırmayı, düşünce yapısını oluşturmayı ve davranışlarını geliştirmeyi amaçlayan eğitim, yalnızca bir bireyin kendini gerçekleştirmesini değil aynı zamanda bir toplumun kendini gerçekleştirmesini sağlayabilen bir özelliğe sahiptir. Kapsayıcılığı ve etkileri bakımından eğitim, bireylerin kendini gerçekleştirmesini, daha anlamlı bir hayata geçmeyi ve yüksek gelir elde etmeyi sağlamayı hedeflemektedir. Tüm bunlar bireylerin çalışma yaşamlarını iyileştirmesi ile mümkündür. Buna göre eğitim, bireylerin emek piyasasına girişini kolaylaştırmakta ve bireye daha yüksek bir refah vaat etmektedir. Daha yüksek eğitimin ise bireyleri aşan bir sonucu vardır. Buna göre tek tek bireylerin eğitiminin yükselmesi, ülkenin rekabetçilik ve yenilikçilik düzeyini de arttırmaktadır. Diğer bir ifadeyle bireysel yatırım olarak göze çarpan eğitim, aynı zamanda toplumsal bir yatırımdır ve bu yatırımın en önemli yansıması emek piyasası üzerinedir.

Nitekim mevcut araştırma, 2017 yılı için Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinde eğitimin emek piyasaları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda OECD istatistiklerinde yer alan 2017 yılı Daha İyi Yaşam Endeksi verilerinden yararlanılarak, SmartPLS programında Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) tekniği kullanılmıştır. OECD üyesi 35 ülke araştırmaya dâhil edilmiştir. Eğitim değişkeni; eğitime katılma oranı, öğrencilerin becerileri ve eğitimde geçen yıl alt göstergeleri ile incelenmiştir. Emek piyasaları dinamikleri ise; istihdam oranı, işe bağlı kazanç, uzun dönemli işsizlik oranı ve emek piyasalarına olan güvensizlik alt göstergeleri üzerinden araştırılmıştır.

Bu bağlamda araştırmada ilk bölüm “eğitim kavramı, amacı ve önemi” başlığını, ikinci bölüm “emek piyasası kavramı ve özellikleri” başlığını, üçüncü bölüm “eğitimin emek piyasası üzerine etkileri” başlığını ve son bölüm ise “OECD ülkeleri üzerine bir araştırma” başlığını taşımaktadır.

1. Eğitim kavramı, amacı ve önemi

Bireyler biyolojik yapıları gereği bedenlen, zihnen ve duygusal açıdan kendilerini geliştirme ihtiyacı duyarlar. Bu nedenle; günlük hayatını sürdürürken ve eğitime katılırken gerekli olacak teorik, pratik ve mesleki bilgileri edinmek, bedenlen sağlıklı ve güçlü bir yapıda olmak amacıyla eğitim alırlar (Kızıloluk, 2007: 22). Eğitim bireylerin bilgi düzeylerini artırmayı, düşünce yapısını oluşturmayı ve davranışlarını geliştirmeyi amaçlamaktadır (Öztürk, 2005: 30). Araştırmanın konularından biri olan eğitim kavramı, kişisel ve toplumsal yaşamı şekillendirmek için toplumun süregelen bilgi, beceri, anlayış ve kültürel birikiminin gelecek nesillere aktarılmasına aracılık etmeye yönelik çalışmaların bütünü şeklinde tanımlanmaktadır (Çalışkan, 2007: 287).

İlkel göçebe toplumlardan günümüze kadar gelinen süreçte toplumun içinde bulunduğu hayat koşulları ve ekonomik yapı, eğitimin bireye kazandıracığı nitelikler üzerinde etkili olmuştur. Günümüz bilgi çağında, uzmanlaşmaya ve yeni bilgi üretimine duyulan ihtiyaç dolayısıyla eğitimin niteliği öne çıkmıştır (Erden, 2011: 62). Bireyler, zihinsel kapasiteleri dolayısıyla yaşamları boyunca eğitim süreci içerisinde dirler. Bireyler ilgi alanları, yetenekleri ve mesleki bilgi birikimi doğrultusunda alacakları eğitim hizmetiyle, içinde bulunduğu toplumun gerekli gördüğü algılama ve sorun çözme kapasitesi yüksek, nitelikli işgücü olarak kendilerini yetiştirebilirler (Güngör ve Göksu, 2013: 60).

Genel olarak eğitim bireylerin meslek sahibi olmalarına yönelik bilgi ve beceriyi kazanmalarını sağlamayı, toplumsal yaşamda üstlenecekleri görevler için demokratik değerleri öğretmeyi, hoşgörülü bir davranış yapısı için rasyonel düşünme alışkanlığı kazandırmayı; bilim, sanat ve teknolojiye katkı sağlamayı ve buluşların uygulanmasını kolaylaştırmayı hedeflemektedir (Genç, 1991: 52). Eğitimin asli amaçlarının başında, içinde bulunulan koşulların iyileştirilmesi ve

gelecekte istenilen toplum düzenine ulaşmak için deneyim, tecrübe ve kültürel değerlerin yeni nesillere aktarılmasının sağlanması gerekmektedir (Sağ, 2003: 12).

İşverenler ekonomik ve örgütsel amaçları doğrultusunda çalışanlarına yönelik eğitim yatırımında bulunmaktadırlar. Ekonomik amaçlar doğrultusunda katlanılan eğitim yatırımları ile maliyetlerde, hata oranlarında ve iş kazalarında düşüş, işe devamsızlıkta azalma, zamandan tasarruf, kalite ve üretimde ise artış hedeflenmektedir. Örgütsel amaçları doğrultusunda katlanılan eğitim yatırımları neticesinde ise çalışanların bilgisini, yeteneklerini, deneyimini, iş doyumunu ve işyerine bağlılığını artırmak; çalışma arkadaşlarıyla iletişim ve dayanışma içerisinde olması sağlanmak hedeflenmektedir. Verilen eğitimler neticesinde niteliği artan çalışanlar, kariyer basamaklarında bir üst sınıfa yükselme olanağı bulmakta ve maaşlarında artış sağlanmaktadır. Böylece, bireysel amaçlarını gerçekleştiren çalışanların işyerine bağlılığı da artmaktadır (Muradova, 2007: 81-82). İşverenler ayrıca, örgütsel bağlılığı artan nitelikli işgücünü uzun süre bünyesinde tutmak ve yüksek düzeyde yararlanmak için kariyer planlamasına da yer vermektedir (Hoşgörür ve Gezgin, 2005: 4).

Bu bağlamda eğitim, bireyleri ve toplumları birbiriyle bağlantılı olarak olumlu yönde etkilemektedir. Yeterli ve iyi bir eğitim alan bireyler; yeni teknolojilerin ortaya çıkarılmasını, bu teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılmasını ve verimliliğin artırılmasını sağlamaktadırlar. Bireylerin verimliliğinin artması gelir düzeyini de yükseltmektedir. Bireysel olarak yükselen gelir, aynı zamanda milli gelirin de artmasını sağlamaktadır. Refah düzeyinin artması neticesinde ise demokratikleşme ve siyasal istikrar sağlanmaktadır. Toplumun bilinçlenmesiyle doğum oranları, bebek ölüm oranları ve suç işleme oranlarında azalma sağlanmaktadır. Dolayısıyla hem bireyler hem de toplumlar daha müreffeh bir yaşama erişebilmek için eğitim talep etmektedirler.

2. Emek piyasası kavramı ve özellikleri

Emek kavramı, bireylerin üretim ve hizmet sürecine bedensel ve zihinsel güçleriyle ya da yetenekleri ile sundukları katkıyı ifade etmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 227). Bir yerleşim yerinde, bölgede ve ülkede yaşayan toplam nüfus içerisinde; alt sınırını genellikle zorunlu eğitimin bitişi, üst sınırını ise emeklilik yaşının oluşturduğu çalışma çağındaki (15-64 yaş) nüfusun emek arzı ile bu emeği talep edenlerin bir araya geldiği yapıya emek piyasası, bir diğer adıyla işgücü piyasası denmektedir (Cerev ve Yenihan, 2017: 78-79). Ekonomide mevcut olan piyasalar içerisinde en önemlisi olarak kabul edilen emek piyasası, işgücüne vasıflarına uygun işi bulma, işverenlere ise üretim ve hizmet süreci için belirlediği ölçütler doğrultusunda ihtiyacı olan işgücünü seçme kolaylığını sağlamaktadır. İşgücünün büyük çoğunluğu hizmetlerinin karşılığında gelir elde etmek için emek piyasasında yer alırken, birçoğu ise iş görmedikleri zamanın artan kısmında beceri kazanmak için yer almaktadır (Işığışık, 2011: 4). Bu bağlamda ana unsuru insan olan emek piyasasının özellikleri para ve mal piyasalarından farklıdır.

İşgücünün miktarı ve niteliği, ülkelerin insan kaynağını yansıtır. Emek piyasasının dinamiklerini oluşturan toplam işgücü arzı, nüfus artışı ve azalışına bağlıyken; işgücü talebi ise ekonomik koşulların sonucuna bağlıdır (Şentürk, 2015: 114). Bu bağlamda emek piyasasının dinamikleri OECD tarafından; istihdam oranı, işe bağlı kazanç, emek piyasasına olan güvensizlik ve uzun dönemli işsizlik ile ölçülmektedir.

İstihdam Oranı: Genel itibariyle üretim faktörlerinin üretim sürecine katılması olarak açıklanan istihdam kavramı, esasında emeğin üretimde girdi olarak kullanılmasını ifade etmektedir. İstihdamın; üniversite yurtları, yetiştirme yurtları, huzurevi, özel nitelikteki hastane, hapisane, kışla vb. yerlerde ikamet edenlerin dışında kalan kurumsal olmayan nüfus içindeki oranına ise istihdam oranı denmektedir. Emek piyasasında işsizler dışarıdakiler olarak nitelendirilirken, istihdam edilenler ise içeridekiler olarak nitelendirilmektedir (Cerev ve Yenihan, 2017: 79). İstihdam oranı, istihdama ilişkin en önemli göstergedir ve bir ülkede belirli bir dönemde istihdam edilen bireylerin aktif nüfusa oranlanmasıyla hesaplanmaktadır (İstihdam Oranı = (İstihdam

Edilenler / Aktif Nüfus) * 100). Yapılan hesaplama, istihdam edilenlerin aktif nüfus içindeki göreceli ağırlığını, yüzde kaçının istihdam edildiğini göstermektedir (Işığışık, 2011: 22).

İstihdam, bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve refah seviyesini artırmak için özgür iradeleri ile emeğini arz eden bireylerin, işverenlerce doğal kaynak ve sermaye faktörü ile birlikte üretim sürecine dahil edilmesi ve üretimde yarattıkları değer karşılığında ücret verilmesi olarak tanımlanmaktadır. Emek karşılığında “ürün” elde edilmesi, elde edilen ürüne karşılık “gelir” elde edilmesi, gelir ile toplum içinde “saygınlık” kazanılması ve üretim sürecinde “devamlılık” sağlanması neticesinde tam manasıyla istihdam sağlanmış olmaktadır (Işığışık, 2011: 19-20).

İşe Bağlı Kazanç: Çalışanlar işyerine sunduğu katkının, verdiği emeğin karşılığında ekonomik bir kazanç olarak ücret elde etmektedir. Çalışanların yaptıkları iş karşılığında almak istedikleri ücret ile işverenin verdiği ücretin örtüşmemesi iş doyumunu olumsuz yönde etkilemektedir (Eğinli, 2009: 41). Çalışanların emekleri karşılığında maddi kazanç beklentisi içerisinde olmasının öncelikli nedeni, yaşamlarını devam ettirmek için gerekli olan fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasında ücretin önemli bir araç olmasından kaynaklanmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte bireylerin beklentilerinin de artması, maddi kazanç beklentisini de artırmıştır (Sağır, 2016: 421). Nitekim bireylerin çalıştıkları iş, refahını artırmasını sağlamaktadır (Akar, 2014: 6).

Bu bağlamda “istihdam oranı” ve “işe bağlı kazanç” değişkenleri emek piyasasının pozitif göstergelerini temsil etmektedir. Buna göre bir ülkedeki istihdam oranının ve işe bağlı kazançların artması ülkedeki pozitif emek piyasası göstergelerinin iyileştiğini ifade etmektedir. Nitekim gelişmiş ülkelerin tamamında bahsi geçen emek piyasası göstergeleri iyi durumdadır.

Emek Piyasasına Olan Güvensizlik: İşsizlikle ilgili önceki kazançların yüzdesi olarak ölçülen beklenen kazanç kaybı olarak tanımlanmaktadır. Bu kayıp işsiz kalma riskine, işsizlik süresine ve devletin bu kayıplar karşısında işsizlere yönelik mali desteğine bağlıdır (<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BLI>). İş kaybı riski yüksek olan işçiler, özellikle daha küçük sosyal güvenlik ağlarına sahip ülkelerde daha savunmasızdır.

İşsizlik Oranı: Emek piyasasının temel göstergelerinden olan işsizlik oranı, işgücü içerisinde işi olmayan ancak iş arayan işgücünün oranını vermektedir. Ülkelerin işsiz sayısı, işgücü sayısına göre değişiklik göstermektedir. Toplam işgücü içindeki işsizliğin ölçülmesinde, işsizler ve işgücüne dahil olmayanların sayısından yararlanır. Söz konusu oran, “(işsizler / işgücü) * 100” formülünden yararlanılarak hesaplanmaktadır (Işığışık, 2011: 32). Makroekonomik istikrar göstergesi olarak kabul edilen işsizlik oranının artması, açık iş sayısının azaldığını ve istihdam olanakları ile ekonominin daraldığını ifade ederken; işsizlik oranının azalması ise, ekonomide genişlemeyi ifade etmektedir (Işığışık, 2011: 33).

Burada vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta ise “emek piyasalarına olan güvensizlik” ve “işsizlik oranı” değişkenlerinin emek piyasasının negatif göstergelerini temsil etmesidir. Buna göre bir ülkedeki emek piyasalarına olan güvensizlik düzeyi ve işsizlik oranının artması ülkedeki negatif emek piyasası göstergelerinin arttığını ifade etmektedir. Nitekim ekonomik olarak sorun yaşayan ülkelerin tamamında bahsi geçen emek piyasası göstergeleri zayıf durumdadır.

Buradan hareketle, ülkelerin emek piyasalarının pozitif göstergelerini iyileştirme ve emek piyasalarının negatif göstergeleriyle mücadele etme hedefleri bulunmaktadır. Bahsi geçen hedefleri gerçekleştirmenin birçok yolu olsa da mevcut araştırma bunun eğitim ile sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Bu aşamada eğitim ve emek piyasaları ilişkisinin ortaya konması mevcut çalışmanın asıl amacını oluşturması bakımından önemlidir ve devam eden bölümde bu ilişkiye yer verilmiştir.

3. Eğitimin emek piyasası üzerindeki etkileri

Eğitim, bireylerin hayatlarına yön vereceği; bilgi, beceri, tutum ve değerlerin edinilmesini, sosyal ve kültürel değişimlere uyumunu, temel ihtiyaçlar ile imkânlarla erişmesini ve ekonomik gelişmeyi

hızlandıracak vasıflı işgücünün yetiştirilmesini sağlamaktadır. İşgücünün niteliği artıkça; emek piyasasındaki mesleki statüsü, geliri ve istihdam edilme süresi vasıfsız işçilere kıyasla daha fazla artmaktadır (Durkaya ve Hüsnuoğlu, 2018: 55).

Emek arzının ve talebinin karşılaştığı emek piyasası, bireylerin kişisel tercihleri ile işverenlerin talepleri arasındaki etkileşim dolayısıyla dinamik bir yapı arz etmektedir. İşgücü arz ve talebine bağlı olarak gelişen koşullar, emek piyasasına yön vermektedir. Değişkenlik arz eden işgücü arz ve talebinde dengeyi ise ücretler sağlamaktadır (Özçalık ve Durmuş, 2014: 43).

Klasik iktisat teorisi ve Keynesyen iktisat teorisi, emek piyasasında ortaya çıkan işsizliğin nedenine iki farklı açıdan yaklaşmaktadır. Klasik teoriye göre, emek piyasasında tam istihdam ortamı olmasına rağmen doğal işsizlik oluşmaktadır. Keynesyen teoriye göre ise, işgücü arzına karşılık yeterli talebin olmamasından kaynaklı olarak eksik istihdam ortaya çıkmakta ve bu nedenle emek piyasasında tam istihdam süreklilik arz etmemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin teknolojik altyapı ihtiyacı gereğince gerçekleştirdiği yatırımlar, toplumsal yapıda değişimi ve bazı endüstri alanları ile mesleklerin önemini yitirmesine neden olmaktadır. Önemini yitiren sektörlerdeki firmaların kapanması, otomasyon sistemlerinin üretimde vasıfsız emeğin yerini alması ve vasıfsız emeğe olan talebin azalması ile işverenlerin bu gelişmelere uyum sağlayacak vasıflı kişileri istihdam etmek istemesi yapısal işsizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yapısal işsizliğin etkisini en aza indirmek ve yeni iş süreçlerine hazır olmak için vasıflı, yani eğitilmiş olmak gerekmektedir (Bağcı, 2018: 349). Yeni iktisadi yaklaşımlara göre istihdam ortamının sağlanabilmesi ve işsizlik oranının düşürülmesinin temel koşulu ise, beşeri sermaye yatırımlarından, yani bireylerin kendisini geliştirmesine yönelik eğitim yatırımlarından geçmektedir (Özçalık ve Durmuş, 2014: 41). Eğitilmiş olmak ile istihdama katılmanın ve gelir elde etmenin aynı anlama geldiği günümüzde, daha yüksek gelir elde etmek ve istenilen statüye erişmek için eğitim yatırımlarının devamlılığı gerekmektedir (Buyruk, 2018: 616).

Bireylerin aldığı eğitim ve bu eğitimin seviyesi; hayatlarına yön vereceği bilgi, beceri, tutum ve değerleri edinmesini, sosyal ve kültürel değişimlere uyumunu, ekonomik gelişmeyi hızlandıracak vasıfları kazanmasını, dilediği işlere ve çalışma koşullarına erişmesini ve istihdamda kalma süresinin uzamasını sağlamaktadır. Bireylerin işgücüne katılımını eğitimle birlikte; bireylerin kişisel özellikleri, yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, sağlık koşulları, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum ile bireylerin vasıflarına göre alacakları ücreti de etkilemektedir. Vasıflı işçilerin aldıkları ücret; eğitim seviyelerine bağlı olarak artan mahareti, sorun çözme yöntemleri, iletişime açık olmaları, daha hızlı öğrenebilmeleri, yeni bilgi üretebilmeleri, ileri teknolojileri kullanabilme yeteneklerine bağlı olarak artan performansı dolayısıyla vasıfsız işçilere kıyasla yüksek olmaktadır (Durkaya ve Hüsnuoğlu, 2018: 55-57). Düşük ücret karşılığı istihdam şekli, genel olarak gelişmekte olan ülkelerde görülen bir durumdur. Bunun en temel nedeni ise, çalışanların eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle üretim için gerekli olan donanıma sahip olmamasından ve üretim sürecinde kullanılan teknolojik altyapıya uyum sağlayamamasından kaynaklanmaktadır (İçli, 2001: 68).

Bireylerin eğitim seviyesinin artması aynı zamanda işgücünün niteliğini de artıracığı için, istihdam oranının ve işe bağlı kazancın da artması beklenmektedir. Buna karşılık eğitimin, işsizlik oranını ve emek piyasalarına olan güvensizliği azaltacağı düşünülmektedir. Bu amaçla bu iki iddianın değerlendirilmesi için bir sonraki bölümde uygulamaya yer verilmiştir.

4. OECD ülkeleri üzerine bir araştırma

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacına, önemine, yöntemine, verisine, hipotezlerine, kısıtlarına ve bulgularına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın amacı ve önemi

Çalışmada 2017 yılı OECD ülkeleri için eğitimin emek piyasası üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ve incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu etkiler iki ana başlıkta sunulmaktadır. Araştırmanın en temel

amacı; eğitimin emek piyasasının pozitif dinamiklerini artıran, negatif dinamiklerini ise azaltan bir etkiye sahip olup olmadığını ortaya koymaktır.

Bunun için 02.05.2020 tarihinde Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanında ve TÜBİTAK ULAKBİM çatısı altında, Türkiye’de yayınlanan akademik dergiler için elektronik ortamda barındırma ve editoryal süreç yönetimi hizmeti sunan DergiPark veri tabanında “eğitim”, “emek piyasası”, “OECD” ve “eğitim ve emek piyasası” anahtar kelimeleri taratılmış ve bahsi geçen anahtar kelimeleri içeren çok sayıda eserin kaleme alındığı belirlenmiş, ancak mevcut eserin konusu olan “OECD Ülkelerinde Eğitimin Emek Piyasası Üzerindeki Etkisi” başlığının herhangi bir araştırmaya konu olmadığı görülmüştür. Bu nedenle mevcut araştırma ulusal yazındaki önemli bir eksikliği gidermeyi hedeflemektedir.

Bununla birlikte ulusal ve uluslararası yazında yapılmış eğitim ve emek piyasası dinamikleri arasındaki ilişkileri inceleyen ampirik çalışmalar da mevcuttur. Tablo 1’de yapılan çalışmaların özetlenmesi amaçlanmıştır.

Tablo 1. Bazı Ampirik Çalışmalar için Literatür Özeti

<i>Yazar(lar)</i>	<i>Dönem</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Bağımsız Değişken/(ler)</i>	<i>Bağımlı Değişken/(ler)</i>
Altunöz (2020)	1998-2015	Eşbütünleşme Analizi	Eğitim Seviyesi	Genç İşsizlik Oranı
Bayır ve Şahin Kutlu (2019)	1988-2017	ARDL Sınır Testi	Mesleki Eğitim, Üniversite Eğitimi, GSYİH	Genç İşsizlik Oranı
Şen (2018)	2012	ANOVA, t-testi	Eğitim Kurslarına Katılım	İş bulma Süresi
Beltekin (2014)	2013	İçerik Analizi	-	-
Yamak vd. (2012)	2008	Lojistik Regresyon	Yaş, Eğitim, Medeni Durum, Mülkiyet	İşgücüne katılım oranı
Wu (2011)	2009	YEM	Pratik Kurslar, Ders Yüğü, İş İhtiyacı vd.	İşsizlik Oranı
Nunez ve Livanos (2010)	2005	Çok Terimli Lojit (M-Logit)	Cinsiyet, Eğitim Seviyesi, Eğitim Alanı vd.	Çalışma Durumu
Chen ve Wu (2007)	1999-2003	OLS, LSDV, FGL ve Ridge Regresyon	Eğitim Yapısı Endeksleri, Eğitim Ölçeği, Ekonomik Büyümü vd.	İstihdam Oranı

García-Mainar ve Montuenga (2005)	1994-2000	OLS, EGIV (Efficient Generalized Instrumental Variables)	Eğitim Seviyesi, Deneyim, Öğrenim Yılı,	İşe Bağlı Kazanç
---	-----------	--	---	------------------

4.2. Araştırmanın yöntemi

Çalışmada, eğitimin emek piyasaları üzerindeki etkisinin incelenmesi ve aralarındaki ilişkinin ortaya konması için YEM analizi uygulanmıştır. YEM analizinin uygulanmasında SmartPLS programı kullanılmıştır. YEM, teorik modellerin örneklemden elde edilen veriler ile test edilmesine olanak sağlamaktadır. YEM, yazında yapısal regresyon modelleri olarak da tanımlanmakta olup, iki kısımdan oluşmaktadır: Ölçüm modelleri ve yapısal modeller (Bayram, 2010: 41).

YEM’de kovaryans temelli yapısal eşitlik modeli ve varyans temelli yapısal eşitlik modeli olmak üzere iki yaklaşım ile analiz yapılmaktadır. Çalışmada Kısmi En Küçük Kareler Yöntemi Yapısal Eşitlik Modeli (PLS-YEM) kullanılmıştır. Analizde söz konusu olan örneklem hacminin küçük olması ve faktörleri oluşturan maddelerin az sayıda olması durumu ile karşılaşıldığından SmartPLS programının kullanılması uygun görülmüştür (Kwong ve Wong, 2013: 3; Dülgeroğlu ve Başol, 2017: 296; Başol, 2018: 77). Bu yöntem, verinin dağılımı hakkında bir varsayımın sağlanması gerekliliği olmadığı için esnek bir yöntemdir. Küçük örneklem hacminde ve veriler normal dağılıma sahip değil ise PLS–YEM yöntemi daha tutarlı sonuçlar vermektedir (Fornell ve Bookstein, 1982: 449; Hair vd., 2012: 420; Tüter Şahinoğlu ve Giray Yakut, 2019: 9). YEM, son dönemde regresyon modellemesi çalışmalarında makro veriler için de kullanılan popüler bir analiz tekniği haline gelmiştir.

4.3. Araştırmanın verisi

Çalışmada 2017 yılı Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index) göstergelerinden eğitim ve emek piyasaları alt göstergeleri değişken olarak belirlenmiştir. Eğitimin üç alt göstergesi olan eğitime katılma oranı, öğrencilerin becerileri ve eğitimde geçen yıl eğitim değişkenini oluşturmaktadır. Emek piyasası ise pozitif ve negatif dinamikler olmak üzere iki faktörden meydana gelmektedir. Pozitif dinamikleri istihdam oranı ve işe bağlı kazanç değişkenleri, negatif dinamikleri ise emek piyasasına olan güvensizlik ve işsizlik oranı değişkenleri oluşturmaktadır. İlgili veri seti OECD veri tabanından elde edilmiştir (<https://stats.oecd.org/>).

Çalışmaya konu olan örneklem OECD üyesi olan 35 ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkeler; Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri’dir.

Analizde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlere ait alt boyutlar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Değişken Tanımlamaları

Değişkenler		Alt Boyutları
Eğitim		Eğitime Katılım Oranı
		Öğrencilerin Becerileri
		Eğitimde Geçen Yıl
Emek Piyasası Göstergeleri	Pozitif Dinamikler	İstihdam Oranı
		İşe Bağlı Kazanç
	Negatif Dinamikler	Emek Piyasasına Olan Güvensizlik
		Uzun Dönemli İşsizlik Oranı

Modelde yer alan ilk değişken eğitim değişkenidir. OECD eğitim değişkenini üç alt boyut ile ölçmektedir. Alt boyutlar “eğitime katılım oranı”, “öğrencilerin becerileri” ve “eğitimde geçen yıl” olarak sunulmaktadır. Eğitime katılım oranı yüzdelik (%) birim ile ölçülürken, öğrencilerin becerileri değişkeni ise ortalama skor birimleri ile ölçeklenmiştir. Eğitime katılım oranı değişkenine ait veriler incelendiğinde OECD ülkeleri arasında en yüksek yüzdeliğe sahip üç ülke Japonya (%94), Çek Cumhuriyeti (%93) ve Slovakya (%92) iken; en düşük yüzdeliğe sahip üç ülke ise Meksika (%37), Türkiye (%39) ve Portekiz (%47) olarak sıralanmaktadır. Eğitime katılım oranının artması ülke içinde eğitimin geliştiği ve güçlendiği şeklinde yorumlanabilir.

Eğitim değişkeninin bir diğer alt boyutu “öğrencilerin becerileri” değişkenidir. Bu değişken öğrencilerin PISA skorlarıyla ölçülmektedir. Öğrencilerin becerileri değişkenine ait veriler incelendiğinde OECD ülkeleri arasında en yüksek yüzdeliğe sahip üç ülke Japonya (529), Estonya (524) ve Kanada (523) iken; en düşük yüzdeliğe sahip üç ülkenin ise Meksika (416), Türkiye (425) ve Şili (443) olduğu görülmektedir. PISA skorlarından elde edilen puanların ortalaması alınarak hesaplanan bu istatistiğin artması, ülke içinde öğrencilerin almış olduğu eğitimin niteliğinin ve bilgi çıktılarının arttığını gösteren bir gösterge olarak yorumlanabilir.

Eğitim değişkeninin ölçülmesinde kullanılan son değişken ise “eğitimde geçen yıl” değişkenidir. Bu değişken yıl cinsinden ölçülmektedir. Bu değişkene ait veriler incelendiğinde OECD ülkeleri arasında en yüksek ortalama eğitim yılına sahip üç ülke Finlandiya (19,8), Danimarka (19,7) ve İzlanda (19,3) iken; en düşük değere sahip üç ülke ise Meksika (14,8), Lüksemburg (15,1) ve İsrail ile Estonya (15,8)’dır. Bir ülkede eğitimde geçirilen yıl sayısal olarak arttığında bireylerin daha fazla bilgi ve tecrübe edineceği düşünülebilir.

YEM’de yer alan diğer değişken ise emek piyasası göstergeleridir. Bu değişken pozitif ve negatif olmak üzere iki alt boyuta sahiptir. Pozitif dinamikler, OECD tarafından istihdam oranı ve işe bağlı kazanç değişkenleri ile ölçülmektedir. İstihdam oranı, birim olarak yüzde (%) şeklinde ölçülmekte ve bir ülkedeki kurumsal nüfusun ne kadarlık kısmının emek piyasasında istihdam edildiğini göstermektedir. Bu oranın artması, ülkedeki bireylerin daha yüksek oranda çalışma yaşamı içinde yer aldıklarının göstergesidir. İstihdam oranı verileri incelendiğinde, en düşük istihdam oranına sahip üç ülkenin sırasıyla; Türkiye (%51), Yunanistan (%52) ve İtalya (%57), en yüksek istihdam oranına sahip üç ülkenin sırasıyla; Hollanda (%75), Yeni Zelanda (%76) ve İsveç (%76) olduğu görülmektedir. İstihdam oranı değişkenine ait sayısal verilerin büyüklüklerin artması, emek piyasalarını pozitif yönde etkilemekte ve eğitimin bu değişkeni artırıcı bir etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Emek piyasalarının pozitif dinamiklerden ikincisi ise işe bağlı kazançlardır. İşe bağlı kazançlar değişkeni birim olarak ABD doları (\$) şeklinde ölçülmekte ve ülkedeki bireylerin yalnızca çalıştıkları işlerden elde ettikleri gelirin ortalamasını göstermektedir. Bu değer artması, işe bağlı elde edilen kazancın yani gelirin arttığını göstermektedir. İşe bağlı kazançlar verileri incelendiğinde, en düşük işe bağlı kazançta sahip üç ülkenin sırasıyla; Türkiye (\$22.848), Slovakya (\$23.508) ve Estonya (\$23.621), en yüksek işe bağlı kazançta sahip üç ülkenin sırasıyla; Hollanda (\$52.833), Norveç (\$53.643) ve ABD (\$60.154) olduğu görülmüştür. Aynı istihdam oranı değişkenindeki gibi eğitimin işe bağlı kazançları arttıracığı düşünülmektedir.

Bu bağlamda emek piyasalarının pozitif dinamiklerindeki artış, bir ülkedeki emek piyasalarının geliştiğini ve güçlendiğini gösteren bir göstere olarak düşünülmektedir. Buna göre, pozitif göstergelerde meydana gelen bir artış, çalışanlar için gelir yaratabildiğini ve işgücü piyasası hacminin arttığını göstermektedir.

Emek piyasalarının ikinci alt boyutu ise emek piyasalarına olan güvensizlik ve uzun dönemli işsizlik oranından oluşan emek piyasalarının negatif dinamikleridir. Emek piyasasına olan güvensizlik, işsizlikle ilgili önceki kazançların yüzdesi olarak ölçülen beklenen kazanç kaybı olarak tanımlanmakta ve yüzde (%) cinsinden ölçülmektedir. Bu oran artması ülkede işsizlik riskinin yüksek olduğunu ve sağlanan sosyal koruma imkânlarının yetersiz olduğunu göstermektedir. Emek piyasasına olan güvensizlik istatistikleri incelendiğinde, en yüksek orana sahip üç ülkenin sırasıyla; Yunanistan (%17,4), İspanya (%17,3) ve Türkiye (%13) olduğu görülürken, en düşük orana sahip üç ülkenin ise sırasıyla Almanya (%2), Çek Cumhuriyeti (%1,8) ve Japonya (%1,5) olduğu görülmektedir. Eğitimin artmasının emek piyasalarına olan güvensizliği azaltacağı düşünülmektedir.

Bir diğer emek piyasalarının negatif göstergesi uzun dönemli işsizlik oranıdır. İşsizlik oranı, 12 aydan daha uzun süre işgücü içerisinde işi olmayan ancak iş arayan işgücünün oranını vermekte ve yüzde (%) cinsinden ölçülmektedir. İlgili istatistikler incelendiğinde en yüksek uzun dönemli işsizlik oranına sahip üç ülkenin; Yunanistan (%16,95), İspanya (%9,49) ve İtalya (%6,82) olduğu görülürken, en düşük uzun dönemli işsizlik oranına sahip üç ülkenin ise; Norveç (%0,59), İsrail (%0,46) ve Güney Kore (%0,03) olduğu görülmüştür. Bu oran artması, açık iş sayısının azaldığını ve istihdam olanakları ile ekonominin daraldığını ifade etmektedir. Nitekim eğitimin artmasının uzun dönemli işsizlik oranını da azaltacağı düşünülmektedir.

Emek piyasalarının negatif göstergeleri, bir ülkedeki emek piyasalarının zayıfladığını gösteren göstergeler olarak düşünülebilir. Buna göre, emek piyasalarının negatif göstergelerde yani emek piyasasına olan güvensizlik ve işsizlik oranında meydana gelen bir artış, ülkedeki işsizlik oranının ve işsizliğe bağlı gelir kaybı oranının arttığını göstermektedir.

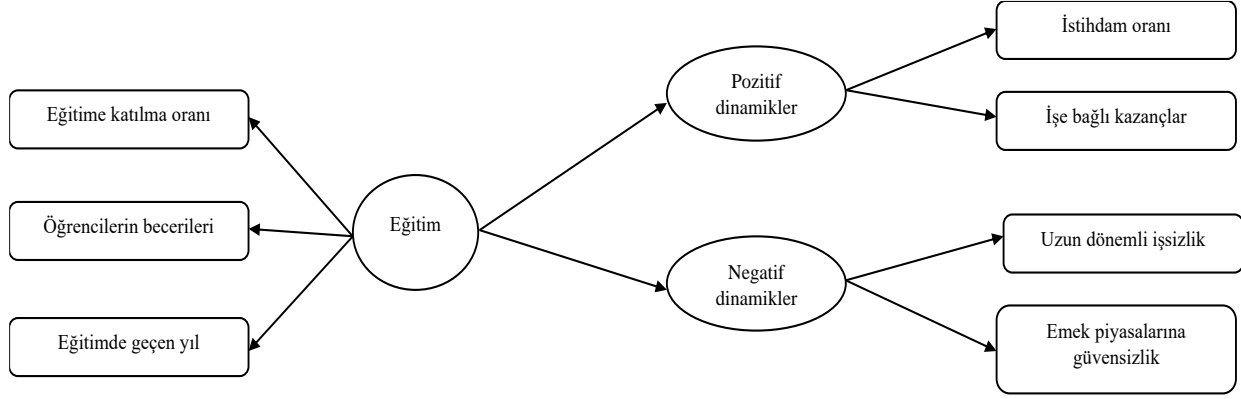
4.4. Araştırmanın hipotezi

Yazındaki araştırmalar ve OECD’de yayınlanan raporlar bağlamında eğitimin; bireylerin ve toplumların bilgi düzeyini, yeteneklerini ve deneyimlerini artıran ve dolayısıyla bireylerin emek piyasasında daha güçlü kendini ifade etmesini sağlayan önemli bir faktör olduğu ortaya konulmaktadır (Kavak, 1997: 23; Sağırılı, 2011: 431–432; OECD, 2014: 14; OECD, 2015: 3; Yardımcıoğlu vd., 2014: 1–2). Bu görüşlerin ışığında çalışmaya konu olan iki hipotez bulunmaktadır.

H₁: Eğitim, emek piyasasının pozitif göstergelerini (istihdam oranı ve işe bağlı kazanç) arttırmaktadır.

H₂: Eğitim, emek piyasasının negatif göstergelerini (emek piyasalarına olan güvensizlik ve uzun dönemli işsizlik oranı) azaltmaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Model Önerisi

4.5. Araştırmanın kısıtları

Araştırmada üç önemli kısıt bulunmaktadır. İlk olarak analizde kullanılan veri seti OECD tarafından ölçülen Daha İyi Yaşam Endeksi'ne ait 2017 verileridir. Analizin yapıldığı dönemde daha güncel bir veri seti henüz yayınlanmamıştır. Farklı yıllar değerlendirildiğinde model sonuçları ve hipotezlere ilişkin kararlar farklılaşabilir. İkinci kısıt, örneklem olarak OECD üye ülkeleri seçilmiştir. Farklı ülke grupları için model sonuçları ve hipotezlere ilişkin kararlar değişebilir. Son olarak modelleme olarak seçilen yöntem YEM'dir. Farklı regresyon modellemesi teknikleri (Lasso, Bridge, vb.) ile farklı sonuçlar elde edilebileceği unutulmamalıdır.

4.6. Araştırmanın bulguları

Araştırmada uygulanan YEM, SmartPLS ile tahmin edilmiştir. Elde edilen modelin uygunluğu madde güvenilirliği, yapı güvenilirliği, ortak varyans, ortak varyansın karekökü ve t değerleri ile araştırılmaktadır (Dülgeroğlu, 2017: 59-60). Aynı zamanda, SmartPLS'de bir modelin tahmin edilmesi için 5.000 yeniden örnekleme yapılması (*bootstrapping*) önerilmektedir (Başol, 2018: 81).

Modeldeki maddelerin güvenilir olabilmesi için maddelere ilişkin harici yüklerinin 0.70'ten yüksek olması gerekirken; modeldeki faktörlerin güvenilir olması için yapı güvenilirlik değerlerinin ve içsel tutarlık değerlerinin 0.60'tan yüksek olması gerekmektedir (Hulland, 1999: 200; Bagozzi ve Yi, 1989: 75). Tahmin edilen modeldeki faktörler, maddeler, madde güvenilirlik, yapı güvenilirlik ve içsel tutarlık değerleri Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3: Modele İlişkin Güvenirlik Değerleri

		Madde Güvenirliği	İçsel Tutarlık	Yapı Güvenirliği
Değişkenler	Maddeler	Harici Yükler		
Eğitim	Eğitime Katılma Oranı	0,851	0,8072	0,6403
	Öğrencilerin Becerileri	0,907		
	Eğitimde Geçen Yıl	0,693		
Pozitif Dinamikler	İstihdam Oranı	0,908	0,8638	0,6902
	İşe Bağlı Kazançlar	0,835		
Negatif Dinamikler	Uzun Dönemli İşsizlik	0,883	0,9297	0,8689
	Emek Piyasasına Olan Güvensizlik	0,979		

Tablo 3; faktörleri, maddeleri, madde güvenirlik, yapı güvenirlik ve içsel tutarlık değerlerini göstermektedir. Modeldeki maddelerin harici yüklerinin 0.70'ten yüksek olduğu (Hulland, 1999: 200), modeldeki faktörlerin yapı güvenirlik değerlerinin 0.60'tan yüksek olduğu (Bagozzi ve Yi, 1989:75) ve modeldeki faktörlerin içsel tutarlık değerlerinin 0.70'den yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre bahsi geçen modeldeki maddeler ve faktörler güvenilirlerdir.

SmartPLS'de tahmin edilen modelin geçerli olması için ise çıkarılan ortak varyans (AVE) değerinin 0.50'den yüksek olması (Bagozzi ve Yi, 1989: 75) ve çıkarılan ortak varyans değerinin karekökünün ilgili sütundaki korelasyon değerlerinden yüksek olması (Fornell ve Larcker, 1981:40) gerekmektedir. Tahmin edilen modeldeki geçerlik değerleri Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4: Modele İlişkin Geçerlik Değerleri

Değişkenler	Yakınsak Geçerlik	Diskriminant Geçerlik		
		1	2	3
1.Eğitim	0,5967	0,7724*		
2.Pozitif dinamikler	0,7605	0,6481	0,8720*	
3.Negatif dinamikler	0,8690	-0,4679	-0,6569	0,9322*

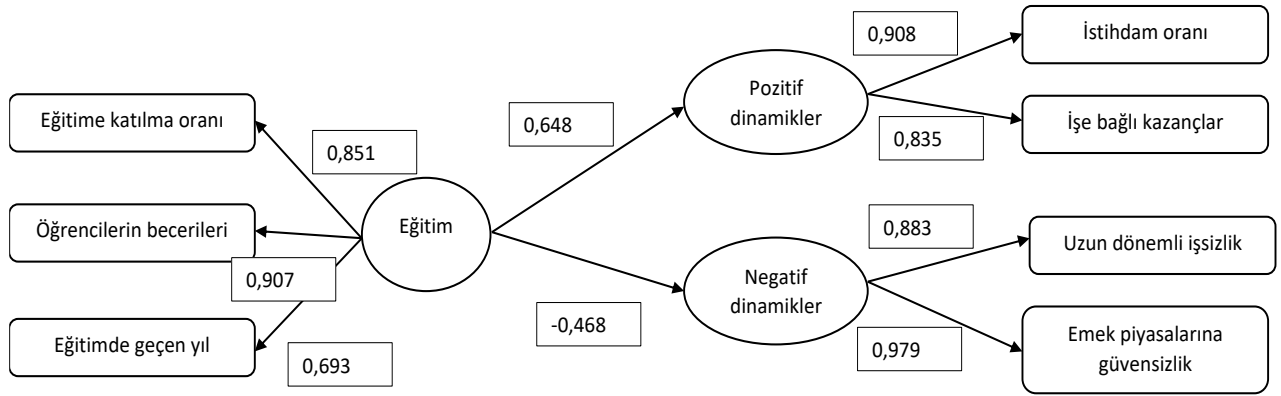
*değerleri AVE değerinin karekökünü göstermektedir.

Tablo 4, tahmin edilen modeldeki geçerlik değerlerini göstermektedir. Buna göre çıkarılan AVE değerlerinin 0.50'den yüksek olduğu (Bagozzi ve Yi, 1989: 272) ve çıkarılan AVE değerlerinin ilgili sütundaki korelasyon değerlerinden yüksek olduğu (Fornell ve Larcker, 1981: 42) tespit

edilmiştir. Buradan hareketle elde edilen model istatistiksel olarak geçerlidir. Aynı zamanda modelin açıklama gücünü ve uyum iyiliğini ölçmek için kullanılan diğer bir gösterge modelin belirlilik katsayısı (R^2)'dir. Elde edilen modelde emek piyasasının pozitif dinamiklerindeki değişimin %42'si ve negatif dinamiklerindeki değişimin %21,9'u eğitim değişkeni tarafından açıklanmaktadır. R^2 değerinin 0,10'dan büyük olması arzu edilmektedir (Doğan, 2019: 50).

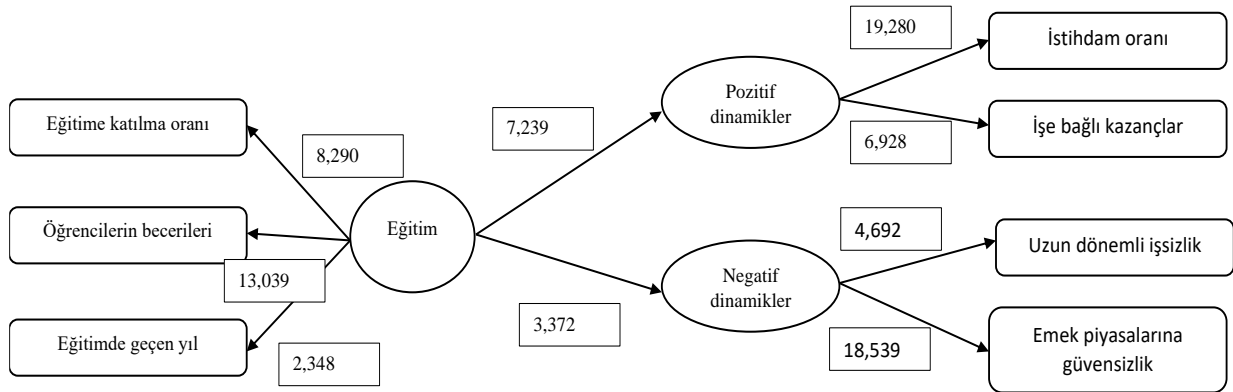
YEM'in değerlendirilmesinde bir sonraki aşama, modelin yollarının ve tahmin edilen katsayı değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının tespiti. İlk olarak yol katsayı değerlerinin (standardize edilmiş regresyon katsayılarının) incelenmesinde elde edilecek değerler SmartPLS'de -1 ile +1 arasında değişmektedir. Tahmin edilen modele ait yol katsayı değerleri Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2: Tahmin Edilen Modele İlişkin Katsayılar

İkinci olarak modeldeki yolların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını anlamak için t test istatistikleri incelenmelidir. İlgili yola ilişkin t değeri 1,96'dan büyükse model içerisindeki yol anlamlı; t değeri 1,96'dan küçükse model içerisindeki yol istatistiksel olarak anlamsızdır. Tahmin edilen modele ilişkin t değerleri Şekil 3'te verilmektedir.

Şekil 3: Tahmin Edilen Modele İlişkin t Değerleri

Şekil 2 ve Şekil 3 incelendiğinde, modele ait alt boyutlar ile değişkenler arasındaki yollar ve egzogen değişkenler ile endojen değişken arasındaki yollar istatistiksel olarak anlamlıdır. Buradan hareketle eğitim değişkenini oluşturan eğitime katılım oranı (t: 8,29), öğrencilerin becerileri (t: 13,039) ve eğitimde geçen yıl (t: 2,348) değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Aynı şekilde emek piyasasının pozitif dinamiklerini oluşturan istihdam oranı (t: 19,28) ve işe bağlı kazançlar (t: 6,928) değişkenlerinin de istatistiksel olarak anlamlıdır. Emek piyasasının negatif dinamiklerini oluşturan emek piyasalarına olan güvensizlik (t: 18,538) ve uzun dönemli işsizlik oranı (t: 4,692) değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak da araştırmanın hipotezlerini oluşturan eğitimin, emek piyasası dinamikleri üzerindeki etkisi incelendiğinde; eğitimin emek piyasasının pozitif dinamiklerini (t: 7,239) ve negatif dinamiklerini (t: 3,372) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 2’de görüldüğü üzere eğitim değişkeni ile emek piyasasının pozitif dinamikleri arasındaki yol katsayı değeri (0,648) incelendiğinde eğitimin emek piyasalarının pozitif dinamiklerini olumlu yönde etkilemekte olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, eğitim artıkça emek piyasasının pozitif dinamikleri de artmaktadır. Diğer taraftan eğitim ile emek piyasasının negatif dinamikleri arasındaki yol katsayısı (-0,468) incelendiğinde, eğitimin emek piyasasının negatif dinamiklerini azalttığı görülmektedir.

Sonuç olarak, OECD üyesi ülkelerde 2017 yılı Daha İyi Yaşam Endeksi verilerine göre; eğitim, emek piyasasının pozitif dinamiklerini pozitif yönde etkilemektedir. Buradan hareketle eğitimde meydana gelen iyileşmenin ülkedeki istihdam oranını arttırdığını ve işe bağlı kazançlarını arttırdığını söylemek mümkündür. Diğer yandan; eğitim emek piyasasındaki negatif dinamikleri ise negatif yönde etkilemektedir. Diğer bir ifade ile eğitimde meydana gelen bir iyileşme, uzun dönemli işsizliği ve emek piyasalarına olan güvensizliği azaltmaktadır. Elde edilen bulgulardan 2017 yılı için OECD’ye üye ülkeler kapsamında ileri sürülen hipotezlerin kabul edildiği görülmektedir.

5. Tartışma

Mevcut araştırma, OECD üyesi ülkelerde 2017 yılı için eğitimin emek piyasasının pozitif dinamiklerini pozitif yönde etkilemekte olduğunu, emek piyasasındaki negatif dinamiklerini ise negatif yönde etkilemekte olduğunu göstermiştir. Bu sonuç yazındaki birçok araştırmanın sonuçlarıyla uyumludur. Örneğin, Özgüner ve Özgüner (2014) tarafından yürütülen araştırmada, işgücünün eğitim seviyesi ile niteliği ne kadar yüksek olursa, verimliliği ve bu doğrultuda elde ettiği gelir de o derece yüksek olmaktadır sonucuna ulaşmıştır. Bağcı (2018) ise araştırmasında eğitimin işsizlikten kurtulmak için bir yol olduğunu göstermiştir. Diğer yandan Buyruk (2018), eğitilmiş olmak ile istihdama katılmanın ve gelir elde etmenin aynı anlama geldiği günümüzde, daha yüksek gelir elde etmek ve istenilen statüye erişmek için eğitim yatırımlarının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Girginer (2013) eğitilmiş bireylerin uluslararası rekabette öne çıktığını, verimli olduklarını ve bu nedenle de kariyer planlamalarının daha kolay olduğunu göstermektedir. Nitekim Durkaya ve Hünöğlü (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırma da vasıflı bireylerin elde ettikleri ücretlerin, vasıflı olmayanlara kıyasla daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumun tam tersini çalışan İçli (2001), düşük ücret karşılığı istihdam edilenlerin genel olarak düşük eğitimliler olduğunu göstermiştir.

Diğer yandan uluslararası eserlerin sonuçları incelendiğinde de mevcut araştırmanın sonuçlarıyla benzerlik gösterdiği görülmüştür. Örneğin; Becker (1967) eğitimin, bireyin üretkenliğini artıran becerileri veya beşeri sermayeyi sağladığına dikkat çekmiştir. Kiefer (1985) ücretlerin ve verimliliğin belirlenmesinde eğitimin önemli bir rolü olduğunu ifade etmektedir. Card ve Kruger (1996) daha fazla kaynağa sahip okullarda eğitim gören öğrencilerin, daha fazla kazanma şansına sahip olma eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Reimer vd. (2008) ise üniversite mezunları için eğitim alanının işsizliği ve mesleki durumu etkilediğini göstermiştir.

Uluslararası yazında mevcut araştırmanın sonuçlarıyla uyumlu olmayan araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, Gebel (2011) tarafından kaleme alınan çalışma, işgücü piyasasındaki artan durgunluk sebebiyle yüksek eğitimli mezunların daha hızlı ve daha yüksek statüde iş bulma şansının azalacağına dikkat çekmektedir. Allmendinger (1989) ise eğitimsel kazanımların mesleki ödüller üzerindeki etkilerinin, eğitim sistemine bağlı olduğunu göstermiştir. Özellikle eğitim sistemini ikiye ayırarak emek piyasası üzerindeki etkisini incelemiş ve bireyin tabakalı bir sistemde eğitildiğinde, mesleki statüsünün eğitimsel kazanımla güçlü bir şekilde belirlendiğini göstermiştir. Diğer taraftan sınıflandırılmamış sistemlerde eğitim durumu ile mesleki statü arasındaki ilişkinin daha zayıf olduğunu belirlemiştir.

Mevcut araştırma, yapılan yazın incelemeleri ve ileri sürülen hipotezler doğrultusunda, emek piyasaları dinamiklerinde iyileşme olabilmesi için eğitimin önemli bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hem bireylerin hem işletmelerin hem de devletlerin eğitim sistemi politikalarının düzenlenmesi ve iyileştirilmesi için kendine düşen adımları atmaları gerekmektedir. Özellikle işletmelerin işe alım, terfi ve eğitim stratejileri hakkında bilgi edinmeleri ve bu tür stratejilere göre bir sınıflandırma yapmaları önerilebilir. Bu doğrultuda yüksek eğitim kurumları; eğitim programlarını çeşitlendirip, ihtisaslaşmaya yönelik planlamalar yapmalıdır. Ayrıca üniversite-sanayi işbirliği de eğitimin beceri ve yetkinliğe dönüşmesinde etkin bir strateji olarak görülebilir.

Bu bilgiler ışığında, eğitime yapılacak olan yatırımların artması, eğitime ulaşmada eşitliğin sağlanması ve işgücü piyasasına yönelik efektif eğitim programlarının yapılandırılması bir yandan bireylerin iş ve yaşam tatminlerinin artmasına, bir yandan örgütlerin verimlilik seviyelerinin yükselmesine, diğer yandan ise ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlayabilecektir. Böylece eğitime yapılan yatırımlar bir ülkedeki tüm aktörleri pozitif yönde etkileyebileceği gibi, emek piyasası dinamiklerini de olumlu yönde iyileştirebilecektir.

Gelecek çalışmalarda OECD ülkelerinin yanı sıra farklı ülke grupları (AB, BRICS vb.) ve farklı dönem verileri için eğitimin emek piyasaları üzerindeki etkisi incelenebilir. Araştırmada kullanılan YEM metodunun yanı sıra, panel veri analizi ya da regresyon modellemesi yöntemleri de uygulanabilir.

6. Sonuç

Günümüzde teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme ile birlikte emek piyasasında gözlenen değişimlere uyum sağlayacak vasıflı işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitimin bu ihtiyacı karşılama noktasındaki rolü ve etkisinin ne olduğu sorusu bu araştırmanın çıkış noktası olmuştur. Buradan hareketle, araştırmada eğitimin emek piyasası dinamikleri üzerindeki etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. 2017 yılı için OECD'ye üye 35 ülkeye ait Daha İyi Yaşam Endeksi veri seti ile çalışılmış ve SmartPLS programı ile YEM tahmin edilmiştir. Elde edilen modelde eğitim değişkeni; eğitime katılma oranı öğrencilerin becerileri ve eğitimde geçen yıl alt göstergeleriyle, emek piyasası dinamikleri ise; istihdam oranı, işe bağlı kazançlar, uzun dönemli işsizlik oranı ve emek piyasasına olan güvensizlik alt göstergeleri ile tanımlanmıştır.

Çalışmada “eğitimin, emek piyasasının pozitif göstergelerini (istihdam oranı ve işe bağlı kazanç) arttırdığı” ve “eğitimin, emek piyasasının negatif göstergelerini (emek piyasalarına olan güvensizlik ve uzun dönemli işsizlik oranı) azalttığı” hipotezleri test edilmiştir. Araştırmanın sonucunda eğitimin; emek piyasasının pozitif dinamiklerini pozitif yönde etkilediği; emek piyasasının negatif dinamiklerini ise negatif yönde etkilemekte olduğu sonucu elde edilmiştir. Diğer bir ifade ile eğitimde meydana gelen iyileşmenin ülkedeki istihdam oranını ve işe bağlı kazançları arttırdığı, diğer taraftan uzun dönemli işsizliği ve emek piyasalarına olan güvensizliği ise azalttığı ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akar, S. (2014). "Türkiye'de İyi Yaşam İndeksi: OECD Ülkeleri ile Karşılaştırma". *Journal of Life Economics*, 1(1): 1-12.
- Allmendinger, J. (1989). "Educational Systems and Labor Market Outcomes". *European Sociological Review*, 5(3): 231–250.
- Altunöz, U. (2020). "Türkiye'de İşgücü Piyasasında Eğitim Seviyesi Genç İşsizlik Üzerindeki Etkili mi? Ekonometrik Analiz". *Journal of Ekonomi Türkiye Ekonomisi I*, 1–4.
- Bagozzi, R. P. ve Yi, Y. (1989). "The Degree of Intention Formation as a Moderator of the Attitude-Behavior Relationship". *Social Psychology Quarterly*, 52(4): 266-279.
- Bağcı, E. (2018). "Eğitim Düzeyinin İşsizlik Üzerindeki Etkisi Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Karşılaştırılması". *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 3(1): 348-358.
- Başol, O. (2018). "OECD Ülkelerinde Yaşam Tatmini Üzerine Bir Değerlendirme". *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 20(3): 67-86.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş AMOS Uygulamaları*. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Becker, G.S. (1967). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. New York: Columbia University Press.
- Beltekin, N. (2014). "İşgücü Talebi ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir Analiz (İş İlanları Örneği)". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51): 226-240.
- Better Life Index, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BLI>, (Erişim: 11.01.2020).
- Buyruk, H. (2018). "Gelişen Teknolojiler, Değişen İşgücü Nitelikleri ve Eğitim". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14): 599-632.
- Card, D. ve Krueger, A. (1996). "Labor Market Effects of School Quality: Theory and Evidence". *National Bureau Of Economic Research, Working Paper 5450*.
- Cerev, G. ve Yenihan, B. (2017). "İşgücü Piyasası Temel Kavramları Doğrultusunda Elazığ İli İşgücü Piyasasının Mevcut Durumu ve Analizi". *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 77-90.
- Chen, Z. ve Wu, Y. (2007). "The Relationship Between Education and Employment: A Theoretical Analysis and Empirical Test". *Front. Econ. China*, 2(1), 187–211.
- Çalışkan, Ş. (2007). "Eğitim-İşsizlik ve Yoksulluk İlişkisi". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13): 284-308.
- Doğan, D. (2019). *SmartPLS ile Veri Analizi*. Ankara: Zet Yayınları.
- Durkaya, M. ve Hüsnüoğlu, N. (2018). "İstihdamda Eğitimin Rolü". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(41): 50-69.
- Dülgeroğlu, İ. (2017). "Son Tüketicilerin Değer Bilinci ve Fiyat-Kalite İlişkilerinin İnternet Üzerinden Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Kırklareli İlinde Bir Araştırma". *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1): 53-63.
- Dülgeroğlu, İ. ve Başol, O. (2017). "İş Stresi ve Çalışma Yaşamı Kalitesi Algısının Yansımaları: Satış Temsilcileri Üzerine Bir Araştırma". *Business and Economics Research Journal*, 8(2): 293-304.

- Eğinli, A. T. (2009). "Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3): 35-52.
- Erden, M. (2011). *Eğitim Bilimlerine Giriş*. Ankara: Arkadaş Yayıncılık.
- Fornell, C. ve Bookstein, F. L. (1982). "Two Structural Equation Models: LISREL and PLS Applied to Consumer Exit-Voice Theory". *Journal of Marketing Research*, 19(4): 440-452.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error". *Journal of Marketing Research*, 18(1): 39-50.
- García-Mainar, I. ve Montuenga, V. M. (2005). Education Returns of Wage Earners and Self employed Workers: Portugal vs. Spain. *Economics of Education Review*. (24): 161-170.
- Gebel, M. (2011). Hard Times for the Less Educated: Education and Labor Market Entry in East Germany After Reunification. In: I. Kogan, C. Noelke and M. Gebel (eds.) Making the transition. *Education and labor market entry in Central and Eastern Europe*. Stanford: Stanford University Press, 58-84.
- Genç, T. (1991). "Toplumsal İşbölümü". *Eğitim ve Bilim*, 15(80): 48-56.
- Girginer, N. (2013). "Eğitim-İşgücü İlişkileri Açısından Türkiye'nin AB Üyesi Ülkelerle Karşılaştırılması". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 5(10): 91-102.
- Güngör, G. ve Göksu, A. (2013). "Türkiye’de Eğitim Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma". *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1): 59-72.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Mena, J. A. (2012). "An Assessment of the Use of Partial Least Squares Structural Equation Modeling in Marketing Research". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(3): 414-433.
- Hoşgörür, V. ve Gezgın, Ö. G. (2005). "Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2): 1-11.
- Hulland, J. (1999). "Use of Partial Least Squares (PLS) in Strategic Management Research: A Review of Four Recent Studies". *Strategic Management Journal*, 20(2): 195-204.
- Işığışık, Ö. (2011). *İstihdam ve İşsizlik*. Bursa: Ekin Yayınları.
- İçli, İ. (2001). "Eğitim, İstihdam ve Teknoloji". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(9): 65-71.
- Kavak, Y. (1997). "Eğitim, İstihdam ve İşsizlik İlişkileri". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13): 21-26.
- Kızılloluk, H. (2007). "Ekonominin Eğitimin Amaçları ve İçeriği Üzerindeki Etkileri". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1): 21-30.
- Kiefer, N. (1985). "Evidence on the Role of Education in Labor Turnover". *The Journal of Human Resources*, 20(3): 445-452.
- Kwong, K ve Wong, K. (2013). "Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) Techniques Using SmartPLS". *Marketing Bulletin*, 24(1): 1-32.
- Muradova, T. (2007). "İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitim ve Geliştirimin Önemi". *Khazar Journal Of Azerbaijani Studies*, 10(3-4): 75-84.
- Nunez, I., ve Livanos I. (2010). "Higher Education and Unemployment in Europe: An Analysis of The Academic Subject and National Effects". *Higher Education*, 59(4): 475-487.
- OECD.Stat, <https://stats.oecd.org>.

- OECD. (2014). Education at a Glance 2014. Education at a Glance: OECD Indicators. Erişim: <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en>
- OECD (2015). OECD Skills Outlook 2015.
- Orhan, O. Z. ve Erdoğan, S. (2008), *İktisada Giriş*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Özçalık, M. ve Durmuş, S. (2014). "Türkiye’de Özel İstihdam Bürolarının Emek Piyasası Etkinliğine Katkıları". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(7): 39-52.
- Özgüner, M. ve Özgüner, Z. (2014). "Sosyal Sermaye İle Beşeri Sermaye İlişkisi ve Etkileşimi". *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3): 364-375.
- Öztürk, N. (2005), "İktisadi Kalkınmada Eğitim Rolü", *Sosyoekonomi Dergisi*, 1(1): 27-44.
- Reimer, D., Noelke, C. ve Kucel, A. (2008). "Labor Market Effects of Field of Study in Comparative Perspective: An Analysis of 22 European Countries". *International Journal of Comparative Sociology*, 49(4-5): 233-256.
- Sağ, V. (2003). "Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine". *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1): 11-25.
- Sağır, M. (2016). "İşveren Markası Algısı: İnsan Kaynakları Faaliyetleri, Çalışma Ortamı ve Tazminat-Kazanç Boyutları ile Turizm Fakültelerinde Bir Uygulama". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14): 415-439.
- Sağır, M. (2011). "Eğitimin Küreselleşmesi". *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (53): 423-475.
- Şen, M. (2018). "İşsizlikte Mücadelede İşkur Mesleki Eğitim Kurslarının İstihdama Katkısı: Trabzon İlinde Bir Araştırma". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18): 200-220.
- Şentürk, F. (2015). "Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısı". *Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7: 113-143.
- Tüter Şahinoğlu, K. ve Giray Yakut, S. (2019). "An Evulation on Effect of Freedoms on Economic Performance with Structural Equation Modeling", *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 30: 1-20.
- Wu, C. C. (2011). "High Graduate Unemployment Rate and Taiwanese Undergraduate Education". *International Journal of Educational Development*, 31: 303-310.
- Yamak, R., Abdioğlu, Z. ve Mert, N. (2012). "Türkiye’de İşgücüne Katılımı Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Analiz". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 41-58.
- Yardımcıoğlu, F., Gürdal, T. ve Altundemir, M. E. (2014). "Eğitim ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Panel Eşbütünlük Analizi (1980-2008)". *Eğitim ve Bilim*, 39(173): 1-12.

341 NOLU EDİRNE ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE: 1825-1827 YILLARI ARASI EDİRNE'DE SOSYAL HAYAT*

Ülkiye Özer¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olan Edirne, tarih boyunca Balkan coğrafyasında stratejik bir konuma sahip olmuştur. Bugün pek çok kurumun görevini bünyesinde toplayan kadılık müessesesi, Osmanlı Devleti'nde bulunduğu bölgenin yargı, idari, beledi ve noter gibi işlemlerini yerine getirmekteydi. Bu süreçte kadı veya yardımcılar tarafından bu işlemlerin kayıtlarının tutulduğu kadı sicilleri, pek çok tarihi bilgiyi içermektedirler.

Bu çalışmanın amacı, 1825-1826-1827 yıllarına ait Edirne şer'iyeye sicilinin projeksiyonuyla dönemin toplumsal tarihine bir nebze de olsa katkıda bulunmaktır. Sicil, kısa bir zamanı kapsamasına rağmen Edirne'nin sosyal, iktisadi, idari ve yargı tarihine ait önemli bilgiler içermektedir. Daha çok Osmanlı halkının günlük yaşamını içeren bu defterde mülk satışı ve icarı, alacak, boşanma, nafaka, cinayet, hırsızlık, yaralama, tecavüz, mahalleden ihraç, ihtida, miras, hizmet bedeli, keşif ve hakaret davaları gibi konular yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Kadı Sicilleri, Mahkeme, Osmanlı Toplumu

THE SOSYAL LIFE IN EDİRNE BETWEEN 1825-1827 YEARS: ACCORDING TO THE OF NUMBERED 341 EDİRNE REGISTER

Abstract

The Edirne second capital of the Ottoman State, has been strategic position of geography Balkan in the course of history. Kadı institution that used to perform today much of works institutions, was performed business, where in region become of the Ottoman State such as jurisdiction, administration, municipality and notary. Records kadı in which this of period works recorded by the kadı or his assistants, are contains very much information history.

The aim this of study, is contribute to also a few in history society period which with the projection in Edirne sharia record that includes in the years 1825-1826-1827. Record, is covering the significant informations of the social, economic, administration and juridical history of the Edirne although a short period of time record period. The sharia record includes consist of subjects that mostly including the daily life of the Ottoman peoples. The notebook contains of issues such as the renton and sale of property, receivables, divorce, alimony, murder, theft, injury, rape, expulsion from the neighborhood, conversion, inheritance, pay service, discovery death, disagreement.

Keywords: Edirne, Kadı Registers, Court, Ottoman Society

* Bu çalışma "341 Nolu Edirne Şer'iyeye Sicilinin (H. 1241-1242 / M. 1825-1826) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" adlı tezden türetilmiştir. Çalışma tezin tümünü değil sadece belirli bir kısmını kapsamaktadır.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, ulk.ozer23@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0235-0325

Geliş Tarihi (Received): 14.08.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 09.12.2020

Atıf/Citation: Özer, Ü. (2020). 341 Nolu Edirne Şer'iyeye Siciline Göre: 1825-1827 Yılları Arası Edirne'de Sosyal Hayat. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 221-236. **DOI:** 10.47140/kusbder.780668

Giriş

Osmanlı Devleti'nde köy ve nahiyeler dışındaki diğer idari yerleşimler yargı merkezleriydi ve kadılar da görevlerini burada icra etmekteydi (Akgündüz, 2009, s. 16). Kadı efendinin görevini yaptığı yere kaza denilmekte olup kaza, bugün ilçe adını alan bölgelerdi (Uzunçarşılı, 2014, s. 91).

Şer'iyeye mahkemeleri (*meclis-i şer'*) Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, Tanzimat Dönemi'ne kadar her türlü hukuki sorunun görüşüldüğü kurumlardandı (Aydın, 2010, s. 83). Belediye, alım-satım, vekâletname gibi her türlü işlem burada karara bağlanırdı. Devletin herhangi bir konu hakkında gönderdiği fermanların uygulanması ve infaz işlemleri de kadılar aracılığıyla yerine getirilirdi (Uzunçarşılı, 2014, s. 91). Zira Osmanlı kadısı hem mülki, askeri, beledi, mali hem de adli sahaları kapsayan geniş bir görev alanına sahipti (Ortaylı, 2001, s.69).

Mahkeme işlemleri sonucu yazılan hüccet, tereke, i'lâm gibi belgeler *sicil-i mahfuz* adıyla kadı sicillerinin ön tarafına kayıt edilmişken, İstanbul'dan gönderilen ferman, emir, buyuruldu, berat, tezkere gibi kayıtların suretleri de *sicil-i mahfuz defterlü* olarak defterin arka kısmına kayıt edilmiştir. Ayrıca İstanbul, Bursa, Edirne ve Şam gibi büyük kentlerde tutulan belgeler, türlerine göre ayrı ayrı defterlerde tutulmuş² olup, diğer küçük kazalar da ise bütün kayıtlar aynı defterde kayıt edilmiştir (Uğur, 2010, s. 9).

1. 341 Numaralı Edirne şer'iyeye sicili hakkında

Şer' kelimesi lugâta Allah'ın emri, hâdis, âyet, kıyâs-ı fukahâ ve icmâ-i ümmet esasları üzerine kurulmuş olan din kaideleri anlamlarına gelmektedir. *Sicil* kelimesi resmi evrakların kaydedildiği *kütük* (Devellioğlu, 2016), *şer'iyeye* de şeriatla ilgili olan duruma denmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, özellikle mali ve idari konularda titizlikle her şeyin denetim altında tutulmasını sağlamak için kayıt altına alma sisteminin örneklerinden biri de şer'iyeye sicilleri veya kadı defterleridir. Oldukça zengin bir içeriye sahip olan bu defterler, günümüzde geçmişini aydınlatması bakımından paha biçilemez orijinal belgelerdir.

Şer'iyeye sicilleri ihtiva ettikleri konuları itibariyle Osmanlı'da aile, hukuk, iktisat, sosyal ve yerel tarih çalışmalarına birinci el kaynak teşkil etmeleri bakımından oldukça kıymetlidirler (Uğur, 2010, s. 8). Bu kıymetlilerden biri de elimizdeki çalışmaya konu olan 341 numaralı (1825-1827) Edirne şer'iyeye sicilidir. Sicil, mahkeme sonucu veya resmileştirilmiş sosyal konulara dair işlemlerin kaydı alınmış bilgileri içeren *sicil-i mahfuz* defteridir. Osmanlı'nın günlük yaşantısından kesitler sunan bu defter, 1825-1826-1827 yıllarını kapsamakla birlikte 148 sayfa ve 430 belgeden oluşmaktadır. Defterde birinci sırada mülk satışı ve kiralama işlemleri, ikinci sırada alacak davaları, üçüncü sırada ise boşanma ve nafaka davaları yer almıştır. Diğer vakalar ise hizmet bedeli, nikâh işlemi, ihtida belgesi, ölüm keşfi, cinayet, tecavüz, hırsızlık, hakaret davaları, keşif işlemleri, darp ve yaralama, müsadere, aklını yitirenlerin darüşşifaya gönderilmesi, miras, mer'a ve esnaf anlaşmazlıkları, köle azadlığı, vakıf icarı ve şartnamesi vs. gibi konulardan oluşmaktadır.

Tablo 1: 341 Numaralı Edirne Şer'iyeye Sicilindeki Belgelerin Konu Dağılımları

Konu	Adet
Ev, Çiftlik, Hayvan, Eşya, Hisse ve Dükkân satışları	146
Bağ-bahçe, Arsa ve Tarla Satışları	16
Alacak Davaları	68
Alacağı Aldığına Dair	5
Nikâh İşlemleri	6
Mehr-i Müeccel Talep Davaları	5

² Büyük kentlerde tutulan tereke defterleri (ölen kişinin eşyaları, mülkü vs.) ayrı tutulmuştur. Ö. Lütfü Barkan bu defterlerden Edirne Askeri Kassamına ait (1545-1659) defterleri inceleyip önemli sonuçlar ortaya koymuştur (Yılmazçelik, 1998, ss. 162-163).

Muhâlaa İle Boşanma Davaları	41
Talâk İle Boşanma Davaları	9
Nafaka Davaları	22
Nikâhlı Bir Kadınla Evlenme	1
Emzirme Davası	2
Kayınpederini Şikâyet Etme	1
Karısının Eve Dönmesi ve Ona İtaat Etmesi Hakkında	1
Hizmetinin Karşılığını Aldığına Dair	6
Hizmeti Yarım Bırakma Davası	1
İcar-ı Sağır (Çocuğun Hizmete Verilmesi) Belgeleri	4
Buluğ ve Rüşd Çağı Belgeleri	4
Mahalleden İhraç Davaları	2
Cariye Nikâhı	1
Hisse Paylaşımı ve İcar Belgeleri	5
Vakıf Şartnamesi	1
Vakfın Zapt Edilmesine Dair	2
Miras Taksimleri ve Miras Davaları	18
İhtida Edenler (Din Değiştiren)	10
Emanet Bırakma Belgesi	1
Ölüm Keşfi ve Hasar Keşfi Belgeleri	3
Sirkat (Hırsızlık) Vakaları	7
Kazf (İftira) ve Şetm (Küfür) Davaları	5
Darp ve Cerh (Yaralama) Davaları	11
Katl (Cinayet) Davaları	7
Fi'l-i Şen (Tecavüz) Davaları	2
Kundaklama, Mer'a Anlaşmazlığı ve Hayvanların Verdiği Zarar Davaları	6
Dârüşşifaya Gönderilenler	6
Esnaf Anlaşmazlığı	3
Esnaf Kethüdasının Azil Ettirilmesi	1
Mahkemeye Kâtip Tayinleri	6
Edirne Kadısının Azline Dair	1
Kışla Alayı İçin Kurşun Talebi	1
Sandık Eminliği ve Beytülmal Teslim Edilen Mülkler	3
Aklını Yitiren Mustafa Rasım ve Kara Hasan'ın Eşya Listeleri	2
Öldürülmüş Yeniçeriye Ait Bargirlerin Satışı Hakkında	2
Eşkıya Uzun İbrahim'in El Konulan Eşyası	2
Serhat Mübayacısı Halil Bey'in El Konulan Eşyası	1
Mütevelliye Açılan Dava	1

2. Evliliğe dair konular

2.1.Nikâh

İslâm hukukunda nikâh işlemi iki şahidin huzurunda ve *nikâh akdi* ile yapılmaktadır. Osmanlı'da nikâhlar, hâkim denetiminde din görevlileri tarafından kıyıldığı gibi bazen de mahkemede kadı huzurunda da kıyılmıştır. Fakat evliliğin İslâm dininde özel bir yere sahip oluşu, zamanla nikâhın dini-hukuku bilen hukukçu veyahut da din görevlisi huzurunda yapılması önem kazanmıştır (Aydın, 2010, ss. 279-280).

Tezimize konu olan Edirne kadı defterinde mahkemede gerçekleşen nikâhların az olduğu görülmekle³ birlikte bunlar 6 adettir. Bu belgelerde sadece bir kadının erkeğe talip olduğu görülürken, diğer belgelerde erkekler kadına talip olmuş ve nikâhlar kıyılmıştır. Nikâh esnasında kız babasının ve şahitlerin genellikle orada hazır olmasıyla ve belirlenen mehr-i müeccel ardından nikâhlar kıyılmıştır (EŞS, No. 341, ss. 40-1/2, 59-2/3). Ayrıca nikâh işlemi kadı isteği doğrultusunda mahalle imamı tarafından da gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Daye Hatun Mahallesi imamına yazılan nikâh izni belgesinde, Ümmügülsüm'ün kocasının Mora Seferi'nde şehit olduğu tespit edildikten sonra bu haber doğrulanmış ve Ümmügülsüm'ün ona talip olan Yüncü Ali ile nikâhlanabileceği bilgisi geçmektedir (EŞS, No. 341, s. 63-2/1.).

2.1.2. Nikâhlı bir kadınla evlenme

Evli bir kadınla evlenme, İslâm hukukunda bâtil olarak kabul edilip uygun görülmemiştir. Bu evliliği gerçekleştiren erkeğin, iyi ve kötü hali göz önünde bulundurularak buna göre hafif veya bedeni cezalar verilmiştir. Eğer bir kadın, birbirinden bağımsız bir şekilde hareket eden iki veli veya ayrı ayrı yetki verilmiş vekiller aracılığıyla evlendirilmiş ise burada nikâh zamanının önceliği önemli sayılmıştır. Bu durumda İslâm hukuku, tarihi erken olan nikâhı uygun bulup, sonraki tarihte kıyılmış olan nikâhı da bâtil saymıştır. Eğer ki her iki nikâh tarihi de tespit edilemez ise her iki nikâh da geçersiz sayılıp kabul görmemiştir (Cin, 1988, ss. 152-153).

İncelediğimiz kadı sicilinde bu konu yalnızca bir dava kaydına yansımıştır. 21 Aralık 1826 tarihli davada, Bihruz Mahallesi'nden Mehmed, il dışında iken nikâhlı karısı Fatma mahkeme gününden üç sene önce, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Onbaşısı Osman ile evlenmiştir. Mehmed ise mahkemede “Fatma'nın hâlâ onun nikâhında olduğunu” belirtip davacı olmuştur. Belgenin devamında Mehmed eşinin kendisine geri dönmesini istemiş. Mahkeme de Fatma'nın ilk eşinin nikâhında olduğuna karar kılmıştır (EŞS, No. 341, s. 21-2/4).

2.2. Mehr-i Müeccel (Nikâh Bedeli)

Nikâh akdi (mehr-i müeccel) kocanın nikâh sırasında devamında veya evliliğin sona ermesi durumunda evlendiği kadına para ya da mülk gibi vermek zorunda olduğu bedeldir (Cin, 1988, s. 210).

Defterde kadınların mehr-i müeccellerini almak için açtıkları davalarda, mehir olarak eşya, altın ve para verildiği görülmektedir. Ayrıca bazı belgelerde eşlerin, boşanıp sonradan davacı olmaları arasındaki zaman farkına rağmen mehir bedellerini aldıkları görülmektedir. Örneğin, Ağaç Pazarı'ndan Hatice, mahkeme gününden 6 sene önce boşandığı eşi Mehmed'e açtığı davada mehr-i müeccelini istemektedir. Belgede Hatice, yüz elli kuruş mehr-i müeccel bedeli olarak “dört adet yastık, bir sini altı adet altın, bir orta kilim, bir şalvar, bir entari, bir İngiliz şalı kuşak, bir fes, bir çift altın küpe, eşya ve parayı talep ettiğini” belirtmektedir. Mehmed ise bu eşyaları ve parayı inkâr eder “mehr-i müeccelinin sadece yüz kuruş olduğunu ve bu miktarı da Hatice'nin emriyle babasına verdiğini” söyler. Ancak bu parayı verdiğini ispatlayamayınca, yüz kuruşu Hatice'ye teslim etmek zorunda kalır (EŞS, No. 341, s. 33-1/1).

Diğer bir belgede Yıldırım Bayezid Mahallesi'nden Rukiyye nâm Kıpti, mahkeme gününden beş buçuk sene önce eski eşi Mustafa'dan “talâk şeklinde boşandıklarını ancak mehr-i mücceli olan üç yüz kırk kuruş kıymetinde eşya ve altınlarını Mustafa'dan alamadığını” belirtip davacı olmuştur. Mustafa ise mehr-i müccelin sadece kırk kuruş olduğunu ve Rukiyye'nin istediği eşyayla birlikte bunu ona teslim ettiğini söyler, bu teslimatı yaptığını mahalle sakinlerinin şahitliğiyle de destekleyip ispat eder (EŞS, No. 341, s. 38-2/2).

Kayıtlardaki mehr-i müccel davaların içinde erkeklerin de eşlerinden eşya talep ettikleri görülmektedir. Örneğin, Hacı Sarraf Mahallesi'nden Mehmed, eşi Emine Hatun'dan mahkeme

³ Sicilde nikâh kayıtlarının az olmasının nedeni, kadı huzurunda gerçekleşmeyen nikâhların da olduğunu göstermektedir. Bkz. (Aköz, 2004, s. 94).

gününden iki ay önce boşanmış ve Emine'nin elinde olan eşyalarını talep ettiğini belirtmektedir (EŞS, No. 341, s. 4-1/3).

2.3. Boşanma ve Nafaka

Nafaka için belirtilen şartlarda, nafaka verenin mali durumu ve çevrenin örf ve adetleri göz önünde bulundurularak nafaka belirlenirdi. Koca, boşandığı eşinin gerekli ihtiyaçlarını (yiyecek, giyecek, barınma vs.) karşılamak zorundaydı (Erbay, 2006, s. 282). Çocuk nafakasinda ise kız evlat büyüyüp evleninceye kadar, erkek çocuk da çalışıp kendi geçimini sağlayıncaya dek nafakalarının karşılanması gerekiyordu. Fakat çocuğun bir mülkü varsa bakımı bu mülkünden karşılanır eğer yoksa ihtiyaçları babası tarafından karşılanırdı (Cin, 1988, s. 119).

İncelediğimiz sicilde mülk satışları ve alacak davalarından sonra en çok yer kaplayan konu boşanma ve nafaka işlemleridir. Defterde karşılıklı boşanma (*muhâlaa ve hula*) davaları 41, *talakla*⁴ boşanma davaları da 9 adettir. Talakla boşanmaların çoğu da *talâk-ı bain* şeklinde sonuçlanmıştır.

Boşanmaya dair dava kayıtlarında daha çok kadınlar mahkemeye başvurup boşanma talebinde bulunmuş ve birkaç istisna dışında bu davaların hepsinde boşanma işlemi gerçekleşmiştir. Ayrıca kadınlar, boşanma karşılığında mehr-i müeccellerinden ve bakım masraflarından da vazgeçmişlerdir.

Nafaka belgelerinin birçoğu çocuk nafakası için açılan davalardır. Genellikle nafaka miktarı babanın maddi durumuna göre belirlenmiştir. Boşanma davalarında eş hamile ise dava ona göre şekillenmiştir. Bunların bazılarında mahkemenin, anne karnındaki çocuğun dahi eğer doğarsa bakımının kim tarafından karşılanacağı ve nafaka miktarını boşanma esnasında karara bağladığı görülmektedir. Ayrıca annenin isteği doğrultusunda çocuğun bakımını üzerine aldığı ve mehr-i müeccelinden de vazgeçtiği görülmektedir. Örneğin, Arabacı el-Hâc Hamza Mahallesi'nden Fatmatü'z-zehra eşi Ali'den boşanmak istediğini, Ali'nin zimmetinde kırk kuruş mehr-i müeccelinden de vazgeçeceğini beyan edip davacı olmuştur. Belgenin devamında "Ali'den hamile olduğunu ve eğer çocuk doğar ise dokuz yaşına kadar çocuğun bakımını kendi mülkünden karşılayacağını" belirtip, bu şekilde çocuğunun bakım ve masraflarını kendi üzerine alıp boşanmıştır (EŞS, No. 341, s. 36-2/1).

Dava kayıtları arasında çeşitli sebeplerle ortada kalan çocukların bakım ihtiyaçları dede veya ninelerine kaldığı görülmektedir. Örneğin, Aişe Hatun Mahallesi'nden Hatice Hatun, "kızının öldüğünü ve kızının bir mülkünün de olmadığını, ortada kalan torununun bakımını karşılamaya gücünün de yetmediğini" belirtip, mahkemededen torununun babası Mustafa'nın nafaka vermesini talep etmiştir (EŞS, No. 341, s. 49/2-1).

Belgeler arasında boşanmış eşlerden, babanın çocuğuyla ilgilenmediği konusunda bir annenin davacı olduğu ve mahkemenin de babanın çocukla ilgilenmesi hükmüne vardığı görülmektedir. Örneğin, Selim Giray'dan boşanmış olan Emine, oğlunun bütün bakım masraflarını kendi üzerine alıp büyütüştür. Ancak "çocuğunun artık sekiz yaşında olduğunu ve babasının terbiyesine muhtaç olduğunu" belirtip, Selim'in çocuğuyla ilgilenmesi için davacı olmuştur (EŞS, No. 341, s. 20-1/1). Yine dikkat çeken bir diğer dava kaydında da yaşlı ve bakıma muhtaç olan bir annenin kendi oğlundan nafaka talep ettiği ve mahkemenin de diğer nafaka miktarlarından fazla olarak günlük anneye otuz para verilmesini kararlaştırdığı görülmektedir. Örneğin, Kızıl Mescid Mahallesi'nden Fatma "hasta ve yaşlı olduğunu bir mülkünün de olmadığını" belirtip, oğlu Mustafa'dan kendisine nafaka vermesi için davacı olmuştur (EŞS, No. 341, s. 47-1/3).

⁴ "Talak", kocanın tek taraflı olarak yaptığı ve mahkemenin de belirlediği kararla gerçekleşen boşanmaları ifade eden bir terimdir (Aydın, 2010, s. 286).

3. Topluma dair konular

3.1.1. Şehir halkı

Edirne'nin 1825-1826-1827 yıllarını kapsayan kadı sicilinde, Osmanlı toplumunun diğer şehirlerinde olduğu gibi farklı kültürlerin ve inançların burada da var olduğu görülmektedir. *Müslüman, Hristiyan, Yahudi, Rum, Ermeni, Bulgar, Kıpti* gibi dini ve etnik unsurların ortak alanları paylaştıkları, birbirileriyle alışverişte buldukları gözlenirken genellikle Müslim ve gayrimüslimler ayrı ayrı mahallelerde oturmuşlardır. Şer'î mahkemeye başvuran gayrimüslime İslâm hukuku uygulanmış, bazen mahkemede yemin için *İncil'e* de başvurulmuştur. Boşanma vakalarında Müslim ve gayrimüslimler birbirilerine yakın bir sayıda boşanmıştır. Sicilde kadın gayrimüslimler için *Nasraniye*, erkek için de *zummi*, oğlu anlamında *veled-i*, kızı anlamında ise *bint-i* kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca Müslümanlar için *Molla, Beşe, el-Hâc, Ağa, Seyyid, Şeyh, Efendi, Hatun, Hanım* gibi lakaplar kullanılırken, gayrimüslimler için de *Eci (Hacı)* lakabı kullanılmıştır.

Edirne'de kürkçü, tüccar, celepçi (hayvan taciri), sarrac (eyer ve koşumla uğraşan), yüncü, seyis, fırıncı, aşçı, arabacı, nalband, çömlekçi, canbaz (hayvan taciri), kazzazcı (ipekçi), bozacı, debbağ (derici), ser-mihman (konuk ağırlayan), orducu esnafı gibi bugün üzeri tozlanmış pek çok meslek ve esnaf grupları bulunmaktaydı. Yine halk değirmenci, bostancı, çoban, bekçi, tahtacı, tuğlacı, tavukçu, papuçcu, keçeci, sabuncu, çizmeci, balıkçı, börekçi, buzcu, süpürgeci gibi çeşitli ihtiyaçları karşılayan meslekleri icra etmekteydi. Ayrıca şehir dışından buraya tüccarlık yapanların da geldiği, şehrin ticari ulaşımında nehirlerin de aktif kullanıldığı görülmektedir.

Kadınların sosyal ve iktisadi hayatta aktif olduğu, satılan / kiralanın ev, bağ-bahçe, arsa, vakıf hissesi ve dükkân ortaklarından oldukları han, hamam ve çiftlik işlettikleri gözlenirken, vekilleri vasıtasıyla da olsa yargıya başvurup haklarını aramaları, yargı mekanizmasının büyüklüğünü göstermektedir. Genellikle kadınlar maddi durumlarına göre çocuklarının nafakalarını üstlerine almışlardır. Bu örneklerden de kadınların mülk sahibi olduklarına varılabilir. Ayrıca çocukların ücret karşılığı sütannelerine verildiği ve kimsesiz, yoksul çocukların da istihdam edildiği görülmektedir. Yine net olmamakla birlikte Edirne'de çok eşliliğin yaygın olmadığı ve normal bir ailenin çocuk sayısının da en fazla 3 ya da 4 olduğu görülmektedir.

Edirne'nin günlük yaşamı hakkında kesitler sunan belgelerimizden hareketle, bu dönemde insanların güreş ve al-taşı müsabakası gibi spor ve sosyal etkinlikleri yaptığı görülmektedir. Ayrıca şehirde asayiş ve sükûnete önem verildiğinden iftira ve küfür vakalarının mahkemeye taşındığı, bu tür olaylarda mahallelinin ve şahit rollerinin etkin olduğu, yine topluma aykırı gelen davranışları sergileyenlerin de mahalleden ihraç edildiği görülmektedir.

3.1.2. İhtida hareketleri

Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti, kendi bünyesinde farklı dinleri barındırmaktaydı. Bazen bu farklı dinlere mensup kişiler, kendi dinlerini bırakıp İslâm'ı seçmiş ve bu olaya da *ihtida* denilmiştir (Selçuk, 2014, s. 53).

Sicildeki ihtida belgelerinde 10 kişi din değiştirip Müslüman olmuştur. Müslümanlığı seçenlerin gayrimüslim ismi değiştirilerek Müslüman ismi verilmiş ve bu işlem mahkeme huzurunda resmileştirilmiştir. İhtida edenlerin çoğunluğu erkeklerden oluştuğu görülürken, Müslüman olduktan sonra Müslüman biriyle nikâhlanan iki kadını görmekteyiz. Örneğin, Eylemensi adlı kadın, Müslüman olduktan sonra Leyliye ismini almış ve mehr-i müecceli belirlenip Musa adlı kişiyle nikâhları kıyılmıştır (EŞS, No. 341, s. 18-2/2). Bir başka belgede Aşçı Mustafa'nın cariyesi mahkemede nikâhı kıyılmadan önce sahibi tarafından azad edilip Müslüman olduktan sonra Zahide adını almıştır. Devamında Rusçuklu Ahmet ile nikâhları kıyılmıştır (EŞS, No. 341, s. 12-1/3).

3.1.3. Köle

İslâm hukukunda erkek ya da kadın köle (cariye) yalnızca efendisinin izniyle evlenebilirdi. Köle efendisi tarafından zorla da evlendirilebilir ancak köle azad edildiği zaman bu evliliği iptal etme hakkına da sahip olabilirdi (Aydın, 2010, s. 237). Yukarıda ihtida kısmında belirtilen cariye nikâhı bu duruma örnek verilebilir.

Köle ne mülk edinme hakkına ne de miras bırakma hakkına sahipti. Zira bırakılsa bile bu mülk doğrudan efendisinin olurdu (Aydın, 2010, s. 237). Köle bir eşya olarak değerlendirilir ve ölen sahibinin terekesine eşyalarıyla birlikte kayıt edilirdi. Örneğin, sicilde Sultan Selim Taş Odaları Mahallesi'nden Muhittin Rasım Efendi aklını kaybetmiş olduğundan, yetkililerce bu kişinin mülklerine el konulmuştur. Rasım Efendi'nin oldukça zengin kitap ve eşyaları içinde 930 kuruş kıymetinde cariyesi de eşya listesinde satışa çıkarılmış ve bunlar müzayede sistemiyle Rasım'ın bakım masrafları için satılmıştır. Bir başka dava kaydında Mehmet'in, eşi Emine'nin adına verdiği mülkleri içinde sekiz yaşında Canfera adlı cariyenin ismi de geçmektedir (EŞS, No, s. 42-2/3).

3.1.4. Hizmet bedeli

Şer'iyeye sicillerinin muhteva bakımından ne kadar zengin olduğunu ortaya koyan bir diğer konu ise hizmet bedeli kayıtlarını içeren belgelerdir. Osmanlı kadılık müessesesi günümüzdeki belediye ve noter hizmetlerini yerine getirdiğinden, sicilden hareketle ücretle çalışan kişilerin, çalışma karşılığını aldıklarına dair işlemi mahkemede resmileştirdiklerini görmekteyiz.

Defterdeki 13 adet hizmet bedeliyle ilgili belgelerden, bir kısmı hizmet karşılığının verildiğini mahkeme yoluyla resmi hale getirilmiş belgelerdir. Diğerlerinde de çalışma ücretini isteme davaları olup bir tanesi de hizmeti yarım bırakmayla ilgili dava kayıdır.

Belgelerde hizmet karşılığı olarak genellikle eşya verilmiş ve çoğunlukla eşyayı alanlar da kadınlardır. Örneğin, Papa Kaçnoz Mahallesi'nden Marina, halasına 13 yıl hizmet etmiş ve bunun karşılığında üç yüz elli kuruş kıymetinde eşya almıştır (EŞS, No. 341, s. 16-1/2).

Hizmeti yarım bırakma davasında, işveren Hüseyin Ağa, çiftliğinde çalıştırmak üzere Milo ve Pano adlı zimmilerle iki yüz elli kuruş ücret karşılığında bir sene için anlaşmıştır. Ancak Pano ve Milo bu süreyi tamamlamayınca mahkemelik olmuşlardır. Mahkemede bunların bu süreyi tamamlamalarına karar kılınmıştır (EŞS, No. 341, s. 24-2/1).

3.1.5. İcar-ı Sağır (Çocuğun Kiralanması / Hizmete Verilmesi)

Osmanlı toplumunda *evlatlık* kurumunun yanında *ahretlik* adı altında vazifeli olarak aileye dâhil edilen ve katıldığı aileye mirasçı olma gibi hiçbir hakkı olmayan çocuklar da bulunmaktaydı (Ortaylı, 2018, s. 156). Koruyucu aile konumundaki *icar-ı sağır* uygulamasında, varlıklı aileler yoksul aileyle anlaşarak çocuklarını uygun bir ücretle kendilerine hizmet etme karşılığında kiralar ve bunu kadı huzurunda da tescil ettirmişlerdir. Bu sistemle aileye dâhil edilen çocuklara *besleme*, *manevi evlat*, *ahretlik* gibi adlar verilmiştir (Kurt, 1998, s. 80). Bu şekilde kimsesiz ve yoksul çocukların barınma ve istihdamı sağlanırdı.

Sicilde Edirne'de de *icar-ı sağır* uygulamasının olduğu ve bu şekilde bakıma muhtaç, çalışabilecek yaşta olduğu düşünülen kimsesiz ve yoksul çocukların varlıklı ailelerin hizmetine verildiğini görmekteyiz. Muhtemelen hizmet bedeli kısmında çalışma karşılığı olarak aldıkları eşyayı mahkemede resmi hale getiren kadınların birçoğu da bu şekilde istihdam edilmişlerdi.

Belgelerde çocuk başkasının himayesine verilirken *icar-ı sağır*, *isticar*, *icar olunması* şeklinde belirtilmiştir. Devamında hizmet bedeli olarak kararlaştırılan meblağın bir kısmını bakımına harcanmasına, kalanın da çocuk *rüşd çağına* gelince kendisine teslim edilmesi şartı ortaya konulmuştur. Örneğin, Ada Nahiyesi'ne bağlı Ahur Karyesi'nden Mustafa, "kızı Aişe'nin vefat ettiğini ve bir mülkünün de olmadığını ortada kalan yedi yaşındaki torununun babasının da sakat olduğunu" söylemektedir. Kendisinin, "çocuğa nafaka ve terbiye verecek kudretinin olmadığını ve Fatma adlı kadının Emine'yi ondan talep ettiğini" belirtmiştir. Mahkemede aylık onar paraya,

bunun beş kuruşunun Emine'nin bakımına, geriye kalan beş kuruşun da kız rüşd çağına gelince ona teslim edilmesi koşuluyla çocuğu Fatma'ya kiralamıştır (EŞS, No. 341, s. 62-2/2).

Sicilde, kimsesi olmayan çocuğun hizmete verilmesiyle ilgili iki dava kaydı mevcuttur. Burada gayrimüslim çocukların Müslüman olduktan sonra Müslüman kişinin hizmetine verildiği görülmektedir. 1827 tarihli belgede, Daye Hatun Mahallesi'nden kimsesiz on yaşındaki çocuk mahkemede Müslüman olduktan sonra Mehmed adını almış ve Hasan Ağa'ya her ay on kuruş ücret karşılığında kiralanmıştır. Burada da belirlenen on kuruştan sekizinin çocuğun bakımına, iki kuruşun da biriktirilip çocuk rüşd çağına gelince ona teslim edilmesi şartı beyan edilmiştir (EŞS, No. 341, s. 75-2/2). Bir diğer belgede de annesi ve babası olmayan Aişe, mahkeme kararıyla her sene otuzar kuruştan on beş kuruşun kızın bakımına harcanmasına, geriye kalanın da kız rüşd çağına gelince ona teslim edilmesi şartıyla Edirne'de *şifahane hamamcısı* olan Habibe'nin hizmetine verilmiştir (EŞS, No. 341, s. 67-1/3).

Sicildeki icar-ı sağır uygulamasında, bazı çocukların reşid olunca çalışma karşılıklarını aldığı görülmektedir. Ancak bu belirtilen ve kararlaştırılan meblağın ancak bu tür çocukların karın tokluğuna çalıştırıldıkları ve önemli olan hususun bunların bir aileye dâhil edilmeleri olduğu görülmektedir. Yine çoğunluğun kız çocuklarından oluşması ve bu kızlarında genelde hizmetlerinin karşılığı olarak giyim, döşek, mutfak malzemeleri gibi ihtiyaca yönelik eşya alması bunun bir barınma ve istihdam sistemi olduğunu açıklamaktadır. Örneğin, Kebe Yayı Mahallesi'nden rüşd çağına gelen Fatma, beş sene Mehmed'in evinde çalışmış ve hizmetinin karşılığını toplamda yüz on kuruş kıymetinde eşya ve yetmiş kuruş nakit parayı Mehmed'ten aldığını mahkemede resmi hale getirmiştir. Bu eşyalar bir dizlik, bir libas, bir tülbent, bir şalvar, bir entari, bir gömlek, bir fes, bir havludur (EŞS, No. 341, s. 70-1/2). Başka bir belgede Müşru Nasraniye, Karabot zımminin evinde altı sene hizmet etmiş ve buna karşılık iki yüz kırk kuruş kıymetinde eşya ve iki adet altını aldığını mahkemede resmileştirmiştir (EŞS, No. 341, s. 43-1/3).

3.1.6. Mahalleden ihraç

Osmanlı şehirleri, birbirilerini tanıyan ve yine birbirilerine kefil olabilecek kişilerin birlikte yaşadığı ortak alanların bütünü oluşturmaktaydı (Ergenç, 1984, s. 78).

Osmanlı mahalle sakinleri, namus ve ahlâk dışı gibi davranışlarla kendilerini rahatsız eden ya da varlıklarından rahatsızlık duydukları kişileri mahalleden ihraç etme⁵ / kovma hakkına sahiplerdi. Zira bir mahallede oturanlar kanuna göre, burada meydana gelen bir olayın çözülmesinde suçlu belirlenmemiş ise ortaya çıkan zararı karşılamaya sorumlu tutulmuşlardı (Ergenç, 1984, s. 75).

Sicilde, mahalleden ihraçla ilgili iki dava kaydı bulunmaktadır. Davacı olanlar genellikle mahallenin ileri gelenleri *imam, berber, bölükbaşı, çorbacı* gibi kişiler olurken, şikâyetçi, şahit ve mahallenin ileri gelenlerinin sayısının bir hayli fazla olması, mahalleden ihraç edilmede sayı ve nüfuzlu kişilerin belirli rol oynadığını göstermektedir. İhraç davaların birinde Evliya Kasım Paşa Mahallesi sakinleri, Fatmatüz-zehra adlı kadını uygunsuz davranışlarından dolayı mahalleden ihraç edilmesini istemişlerdir. Mahkemede beş gün içinde ihracın gerçekleşmesine karar kılmıştır (EŞS, No. 341, s. 14-1/1).

Diğer ihraç dava kaydı ise mahalleden ihraç edilmeleri istenen bir karı-kocayla ilgilidir. Umur Bey Mahallesi sakinleri, evli olan Abdi ve Aişe çiftinin, “etrafa kin ve öfkeli sözler sarf ettiklerini ve uyarılara rağmen bir türlü davranışlarını düzeltmediklerini” belirtip davacı olmuşlardır. Mahkemede bunların ihracına karar vermiştir (EŞS, No. 341, s. 14-2/3).

3.1.7. Hayvanların verdiği zararlar

Edirne'nin günlük yaşamından kesitler sunan sicildeki dava kayıtlarından çıkan farklı bir diğer konu da hayvanların sebep olduğu vakalar olmuştur. Burada da yargının takip edeceği kanunlar bulunmaktaydı. İslâm hukukunda bu tür vakalarda hayvan sahibinin olayda bulunma durumuna

⁵ Bkz. Namahren olan kadının mahalleden ihracı (Küçük, 2013, s. 189).

göre verilecek ceza belirlenmiştir. Hayvan sahibi kasten olaya sebep olmuş ise bundan doğacak olan zararı karşılamak zorundaydı. Bu durumda olaya neden olan hayvanın itlaf edilmesi söz konusu olmuştur. Olay esnasında hayvanın üzerinde binicisi olması, hayvanın çiğnemesi, ısırması gibi eylemlerden binici sorumlu tutulup hayvanın itlaf edilmesi uygulanmamıştır (Akgündüz ve Cin, 1989, s. 203).

Sicilde hayvan sahibinin olaya sebep olduğunu içeren 2 kayıt mevcuttur. Birinci dava kaydında ortaya çıkan zararın hayvanın sahibi tarafından karşılanması belirtilmiş iken diğer davada olay ispat edilmediğinden hayvan sahibi bir ceza almamıştır. Örneğin, 31 Temmuz 1826 tarihli belgede Zen Firuz Mahallesi'nden Fatma, vekili vasıtasıyla "İsmail'in yolda geçerken bargirine değnekle vurduğunu ve at arabasının küçük kızının üzerinden geçip bir ayağının kırılmasına diğerinin de yerinden çıkmasına sebep olduğunu" belirtip davacı olmuştur. Devamında araya giren kişiler vasıtasıyla kızın annesine doksan kuruş verilmesi üzerine mahkeme sonuca varmıştır (EŞS, No. 341, s. 9-2/3).

Diğer dava kaydı da saldırgan bir ineğin sebep olduğu olay hakkındadır. Üsküdar Nahiyesi'ne bağlı Sulün Karyesi sakini Hüseyin, aynı köyden Halil'e ait ineğin "nisvan (kadın) taifesine karşı saldırgan olduğunu ve bu durumu daha önce de şikâyet ettiklerini fakat Halil'in ineği köyden göndermediğini ve ineğin hamile olan eşine saldırdığını, eşinin bu darbeden dolayı düşük yaptığını" belirtip davacı olmuştur. Ancak olay ispatlanamadığı için Halil suçlu bulunmamıştır (EŞS, No. 341, s. 33-1/4).

3.1.8. Ölüm keşfi

Şer'iyye sicillerinde ölen kişinin ölümünün gerçekleştiğine dair tahrir ve keşif işlemleri kayıt edilip⁶, bir şekilde bu durum resmileştirilmiştir.

Defterde ölüm keşfiyle alakalı 2 adet belge bulunmaktadır. Birinci belgede Mirahur Ayas Bey Mahallesi'nden Zeliha'nın kocası Mehmed, mahkeme gününden on ay evvel Anadolu Çeşme Yakası'nda ölmüştür. Bu durum şahitlerce de desteklenip mahkemede resmileştirilmiştir (EŞS, No. 341, s. 52-2/2). Ölüm keşfinin yer aldığı diğer belgede ise nikâh izninin yer aldığı dava kayıdır. Daye Hatun Mahallesi imamına yazılan bu belgede, Ümmügülsüm'ün kocası Selim mahkeme gününden bir yıl önce Donanma-yı Hümayun sefinelerinde Mora seferi sırasında şehit düşmüş ve bu haber Rusçuk Kasabası'ndan olan Süleyman tarafından mahkemeye bildirilmiştir. Aynı zamanda Süleyman buna şahitlik etmiş ve bu durum Ümmügülsüm'e de bildirilmiştir. Yazının devamında ise kadı adı geçen mahalle imamından, Yüncü Ali ile Ümmügülsüm'ün nikâhlarının kıyılması iznini vermiştir (EŞS, No. 341, s. 63-2/1).

3.1.9. Vasi / Vesayet

Aklını yitirmiş, küçük yaşta olanlar, yaşlılıktan hatırlama zorluğu ve mülkünü gereksiz yere israf edenler gibi hallere sahip olan kişilere, mal varlıklarını kullanma yetkisi bu durumları düzelmedikçe verilmezdi. İslâm hukuku bu kişilerin bakım ihtiyaçları, barınma ve mülklerinin korunup tasarruf edilmesi hakkını babalarına veya babalarının vasilerine, velilerinin vasilerine, hâkimlere, hâkim yoksa ise bunu Müslümanlara bırakmayı öngörmüştür (Özdemir, 1990, s. 1033).

Sicilde çoğunlukla yetim ve aklını yitirenlerin vasisi yer alırken, sosyal hayatta vasi rolünün önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin, Çöke Nahiyesi'ne bağlı Muhiddin Baba Tekkesi'nin olduğu köyde, Bıtn Baron öküz otlatırken Mustafa Baba tarafından darp edilmiş ve bu darptan dolayı ölmüştür. Baron'un kardeşi Burgo isimli haham davacı olup mahkemeden "öldürülen kardeşinin çocuklarına vasilik ettiğini ve Mustafa'nın bu çocuklara nafaka parası vermesini" istemiştir. Bunun üzerine mahkeme de çocuklara iki yüz elli kuruş verilmesini kararlaştırmıştır (EŞS, No. 341, s. 8-1/3).

⁶ Örnekler için bkz. (Güven, 2001, s.321; Küçük, 2013, s. 33).

Diğer bir belgede, Güreşçine Bahçeleri'nde vakıf çiftliği sahipleri olan yetimlerin vasisi Fatma Hatun, buradaki mülkleri onların adına idare etmektedir. Mahkemeye eşi aracılığıyla başvurmuş ve buradaki buzhane, han ve bahçedeki kiracılardan alacağı için davacı olmuştur (EŞS, No. 341, s. 4-2/4).

Kayıtlarda aklını yitiren iki kişinin vasisi yer almaktadır. Belgede Yelli Burgaz'da kalan Kara Hasan'a aklı yerine gelinceye kadar vasi tayin edilmiştir. Hasan'ın mülkleri de telef olacağından bunlar müzayedeye çıkarılarak satılmıştır. Bir diğer belgede de Bezzaz Mayor adlı Yahudi, aklını yitiren ve mahzende kalan kişiden (adı belirtilmemiş) alacağı için davacı olmuştur. Devamında aklını yitiren kişinin vasisi, bu borcun ispatından sonra aklını yitirenin eşya ve mülklerini satmış ve bu borç ödenmiştir (EŞS, No. 341, s. 34-1/1).

Ayrıca vasi olarak tayin edilenlerin bazen, gerek mülk sahiplerinden habersiz ya da gereklilikten bu kişilerin mülklerini sattığı da olmuştur (EŞS, No. 341, ss. 10-2/2, 60-2/2).

3.1.10. Akıl hastalığı

Sicilde aklını yitirmiş kişilere *mecnun*⁷ denilmiş olup bunlara ait 8 adet kayıt yer almaktadır. Belgelerde aklını yitiren kişilerin bazılarının Edirne'deki *darüşşifaya*, bazılarının da *tumarhane*ye gönderilip tedavi edilmeleri istenmiştir. Bu kişilerin mülkü varsa mahkeme izniyle buna yetkililerce el konulmuş ve aklını yitirenlerin bakım masrafları için mülkleri⁸ satılmıştır. Yine borcu var ise bu mülkünden tahsil edilmiş ve bu kişilere aklı yerine gelinceye kadar vasi tayin edilmiştir. Örneğin, Bezzaz Mayor aklını yitiren kişiden alacağı için davacı olmuştur. Belgenin devamında Mayor bunu ispatlamış ve aklını yitiren kişinin mülkleri satılıp hem borcu hem de nafakası karşılanmıştır (EŞS, No. s. 34-1/1). Yine aklını yitiren Rasım Efendi'ye vasi olarak Mevlevihane şeyhi Süleyman Baba tayin edilmiş ve bakımı için mülkleri satılmıştır. Ayrıca aklını yitirenlerin Edirne'deki darüşşifaya gönderilmesi bu sağlık merkezinin önemli bir tedavi merkezi olarak kullanıldığını da göstermektedir.

3.2. Suçlar

İnsanoğlunun bulunduğu ortamda, elbette ki suç unsurların da meydana gelmesi kaçınılmazdır. Edirne'nin bir buçuk yıllık mahkeme kayıtlarına yansıyan suç oranlarının, kentin büyüklüğüne göre bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Defterdeki belgelerin birçoğunun bu türden olduğu söylenebilir.

3.2.1. Sirkat (Hırsızlık)

Hırsızlık suçuna *had cezasının* verilmesi için öncelikle hırsızlık suçunun ispat edilmesi, iki kişinin şahitliği ve suçlunun da bu durumu kabul etmesi gerekli bulunmuştur. Ancak bu şartlardan herhangi birisinin eksik olması halinde suçluya *ta'zir cezası* verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca bu tür cezaların şer'iyeye sicillerine yansıyan örneklerinden hareketle uygulandığı da belirtilmektedir (Akgündüz ve Cin, 1989, ss. 268-269).⁹

Sicilde 7 adet hırsızlık vaka kaydı bulunmakla birlikte, bu davalarda olay ispatlanamadığı için suçlu olarak iddia edilen kişiye bir ceza da verilmemiştir. Genellikle çalınan altın, para, gümüş, at ve giyim eşyası olmuştur. Örneğin, Gülbahar Mahallesi'nden Derviş Murad evindeki "bir entari, bir şalvar, üç gömlek, bir çift altın küpe, bir altın yüzük ve bir de altınının komşusu Hüseyin tarafından çalındığını" belirterek şikâyetçi olmuştur. Ancak bu durumu ispatlayamamıştır (EŞS, No. 341, s. 21-2/2).

⁷ Mecnun kelimesinin birinci anlamı *cin tutmuş, deli, çıldırmış* anlamlarına gelirken, ikinci anlamı ise *deli gibi seven, tutkun* anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2016).

⁸ Genellikle mülklere el koyma gibi müsadere işlemleriyle Çirmen Sancağı mutasarrıfı ve aynı zamanda da Edirne muhafızı olan Seyyid Mehmed Paşa ilgilenmiştir. Bkz. (EŞS, No. 341).

⁹ *Ta'zir cezası* had ve cinayet suçlarında uygulanan cezalardaki gibi belirli bir cezası bulunmayan ve cezanın miktarı ve uygulanması da yönetici ya da hâkime bırakılmış cezalara denilmektedir (Başoğlu, 2011, s. 198).

Bir diğer belgede Musa adlı Yahudi Azadlı Karyesi'nde misafir olarak kaldığı Estako zımminin evinde, “iki yüz yirmi üç kuruş kıymetinde iki bargirinin Kıptiyan (Roman) tifesinden Hüseyin ve Süleyman tarafından çalındığını” belirterek davacı olmuştur. Ancak bunu ispatlayamadığı için Hüseyin ve Süleyman suçlu bulunmamıştır (EŞS, No. 341, s. 35-2/4).

Dava kayıtları arasında hırsızlık olayının gerçekleştiği yerin, dükkân ve hamam gibi halka açık yerlerde yaşandığı görülmektedir. Örneğin, Hazinedar Sinan Bey Mahallesi'nden Ahmed Edirne'de gittiği *Oğlanlı Hamamı'nda* “akçe kise Medine altunu ve elli dört kuruş parasının Ahmed tarafından çalındığını” iddia etmesine rağmen bu durumu ispatlayamamıştır (EŞS, No. 341, s. 26-1/2). Diğer bir belgede Bazarcık Kazası'na bağlı Beşdere Karyesi'nden Yorgi zımmi, Kutucu İsmail ve Kahveci Hüseyin'in bozahane dükkânından yüz kırk kuruşluk akçesini çaldıklarına dair şikâyetçi olmuştur. Fakat bu durum da ispatlanamamıştır (EŞS, No. 341, s. 29-1/2).

3.2.2. Darp ve Cerh (Yaralama)

Yaralama eylemi *kasten* ve *hatayla* yapılan eylemler olarak iki kısma ayrılmıştır. Eğer olay kasten gerçekleşmiş ve bu suç kesinleşmiş ise suçluya *kıyas cezası* uygulanmıştır. Ancak kıyasın yapılması mümkün olamayacağından, İslâm hukukçuları bu konu konuda titiz çalışmalar yapmışlardır. Buna göre hem mağdur hem de suçlu arasında bir denklik olması gerekliydi. Kıyas cezasının uygulandığı esnada istenmeyen bir sonucun meydana çıkacağı durumlarda kıyas uygulanmazdı. Ayrıca mağdur olan kişi, kıyasın yerine diyet cezasına razı olursa *diyet cezası* uygulanırdı. Bununla birlikte genellikle yaralamaya dair cezalara diyet cezası verildiği varsayılmaktadır (Aydın, 2010, ss. 200-201).

Sicilde darp ve yaralamaya ait 11 adet belge yer almaktadır. Bu yaralama eylemlerinin bazıları çocuklar yüzünden meydana gelmiştir. Örneğin, Akmesicid Mahallesi'nden Agraşta, Bahçıvan Dosto'nun sekiz yaşındaki oğlunu dövmesiyle olay mahkemeye taşınmıştır. Agraşta mahkemede, “oğlunu darp sırasında savunurken Dosto'nun onu darp etmesinden iki kemiğinin yerinden çıktığını” belirtip davacı olmuştur. Dosto ise mahkemede çocuğu darp ettiğini kabul etmiş fakat annesini darp etmediğini belirtmiştir. Devamında Agraşta bu durumu ispatlayamadığı için Dosto suçlu bulunmamıştır (EŞS, No. 341, s. 25-1/1). Diğer bir dava kaydında Saçlı Dede Mahallesi'nden Co zımmi ve komşusu Vasir küçük kızlarının kavgası esnasında olaya dâhil olmuşlar ve bu durum mahkemeye intikal etmiştir. Olay esnasında Vasir bıçakla yaralanmış ve Co durumu kabul ettikten sonra mahkeme Vasir'e yirmi kuruş yaralama bedeli ödenmesine karar vermiştir (EŞS, No. 341, s. 33-1/3).

Darp ve cerh vakalarında bu eylemleri gerçekleştirenler arasında kadınlar da yer almıştır. Ayrıca bu dava kayıtlarından hareketle, mahkemede doktor teşhisinin de kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Umur Bey Mahallesi'nden Hatice, Zeyneb'in mahkemeden üç gün evvel annesi Elife'yi başından “darp ve cerh” ettiği iddiasıyla davacı olmuştur. Hatice bu darp yüzünden “annesinin yatağa düştüğünü” belirtmiş ve bu durumu mahkemede şahitlerce de desteklemiştir. Devamında mahkeme, mağdurun sağlık durumu hakkında bilgi veren cerraha on kuruş ve iyileşinceye kadar masrafları için günlük kırk para nafaka ödenmesini kararlaştırmıştır (EŞS, No. 341, s. 50-2/1).

Darp ve yaralama olaylarının bir kısmı da tarla ve hayvanlar yüzünden çıkan kavgalardan dolayı mahkemeye taşınmıştır. Çöke Nahiyesi'ne bağlı Gayber Karyesi'nin imamı Molla Ali tarla yüzünden çıkan kavgada Çoban Mustafa tarafından saçma ile yaralanmış ve sonrasında Mustafa'dan davacı olmuştur (EŞS, No. 341, s. 48-2/3). Bir diğer dava kaydında Havas Mahmud Paşa Kazası'na bağlı Osmanlı Karyesi'nden Kara Hüseyin, “bostan bekçisi Hasan'ın öküzünün bağlarına girdiğini ve sol ayağının bu olay sonucunda saçma ile yaralandığını” belirtip davacı olmuştur. Devamında mahkeme yüz yirmi kuruş bedel ödenmesine karar vermiştir (EŞS, No. 341, s. 15-1/3).

Dava kayıtlarında eşler arasında gerçekleşen darp vakalarına da rastlamaktayız. Örneğin, Korina Nasraniye kocası Dülger Vasi'nin “bakımını karşılamadığını, kendisini bazen darp ettiğini ve

bazen de tartıştıklarını” söyleyip davacı olmuştur. Mahkemede Vasi'nin bir daha eşini darp etmeyeceğine ve bir yere gittiğinde ona aylık yirmi kuruş nafaka ödeyeceğine dair karar vermiştir. Ayrıca bu davada mahkeme huzurunda Vasi'nin babası da oğluna kefil olmuştur (EŞS, No. 341, s.34-2/2).

3.2.3. Katl (Cinayet)

Öldürme esnasında katilin bir alet kullanmış olması, bunu kasten yaptığı bir eylem olarak kabul edilmiştir. Kasten öldürme teşebbüsünde bulunan suçlunun suçu sabit görüldüğünde *kıyas* (*öldürme*) cezasına başvurulmuştur. Ancak *maktulün* (*öldürülen*) yakınlarından birisi kısastan vazgeçip *diyete* (*para cezası*) razı olabilir ya da suçluyu karşılıksız affeder ise kıyas uygulanmazdı (Akgündüz ve Cin, 1989, s. 271).

Sicilde yer alan 7 adet *katl* vakalarında daha çok faili meçhul davalar yer almaktadır. Şer'iyeye sicillerinde cinayet olayının ispatlanması durumunda ölüm cezaları¹⁰ dahi verildiği bilgisi geçmektedir. Ancak incelediğimiz sicilde katl davalarının çoğunda suç ispatlanamadığından, böyle bir cezanın verildiği bilgisi de yer almamaktadır. Ayrıca genellikle ölümlerin birçoğu da darp ve yaralama sonucu meydana gelmiştir. Örneğin, Çoban Kasabası'na bağlı Alacuka Karyesi'nden Pavlo zımmi, Kıpti Mehmed'in “piştovla oğlu Petro'yu darp edip yaraladığını ve oğlunun bir gün içinde öldüğünü” belirtip davacı olmuştur. Ancak Pavlo bu durumu ispatlayamadığı için Mehmed suçlu bulunmamıştır (EŞS, No. 341, s. 24-2/4). Diğer bir belgede, Camii Arda Kasabası'ndan Taşo zımmi, “babasının Köse Hamza Karyesi'nde geceleyin *Hadika-i Hassa*¹¹ ustalarından Mustafa Ağa tarafından darp edildiğini ve babasının bu darptan dolayı bir hafta içinde öldüğünü” belirtmiştir. Fakat bu vaka da ispatlanamamıştır (EŞS, No. 341, s. 29-2/3).

Dava kayıtlarında katilin, *maktulün* ailesiyle “bedel-i sulh” olarak para karşılığında anlaşmaya vardığı görülmektedir. Örneğin, Umur Bey Mahallesi'nden Raşına, Rum asıllı Milo tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Bunun üzerine davacı olan aileye Milo zımmi tarafından Raşına'nın annesine yüz elli ve Raşına'nın kızına da yüz elli kuruş ödeyerek dava sonuçlanmıştır (EŞS, No. 341, s. 59-2/2).

Cinayet davalarında olayın aydınlatılması için mahkeme tarafından olay yeri inceleme başlatılıp durum tespiti soruşturması yaptırdığı görülmektedir. 1827 tarihli belgede kâtip Mehmed, olay yeri incelenmesi için Manastır Nahiyesi'ne bağlı Burgos Karyesi'ne gitmiştir. Kâtip, Bakkal Aştırayd zımminin ölümüyle ilgili Burgos ve bu köye yakın Saralিয়েgi Karyesi sâkinleri olan Müslim ve gayrimüslimleri sorguya çekmiştir. Verilen bilgilere göre, Aştırayd Hoca Karyesi'nde birkaç al-taş müسابakası esnasında Pani zımminin attığı bir taşla yaralanmıştır. Ardından bir gece bu köyde kalmış, iki gece de başka bir köyde kaldıktan sonra Aştırayd Burgos Karyesi'ne gelip burada ölmüştür. Bu yapılan soruşturma ardından kâtip, ölenin kimsesi olmadığından eşyalarını satıp bir miktar parasıyla birlikte bu bilgileri kaydetmiştir. Devamında mahkemede bu olayda kimseyi sorumlu tutmamıştır (EŞS, No. 341, s. 61-2/3).

Dava kayıtlarında mahkemede doğruyu söylemeleri için kişilere yemin ettirildiği görülmektedir. Örneğin, Hüseyin babasının, “Mustafa ve Mehmed tarafından önce bıçaklandığını ve oracıkta başına taşla vurulup öldürüldüğünü, üzerindeki para ve eşyalarının da gasp edildiğini” belirtip davacı olmuştur. Bunun üzerine mahkeme Mustafa ve Mehmed'e yemin ettirmiş fakat cinayet delil yetersizliğinden dolayı çözümlenememiştir (EŞS, No. 341, s. 5-1/1).

3.2.4. Fi'l-i Şen (Tecavüz)

Fi'l-i şen ırza geçme eylemine denilmektedir. Irza geçme, İslâm hukukunda zina suçu içinde görülmüş ve zinaya verilen cezanın ırza geçme suçunda da kullanıldığı varsayılmıştır (Konan, 2011, ss. 155-164). Osmanlı'da tecavüz suçlarına verilen cezalar genellikle *kürek çekme*, *nefy*, *değnek*, *pranga*, *tazminat*, *hapis* hatta tecavüz suçuyla birlikte olay, cinayet ve eşkıyalık gibi ek

¹⁰ Örnek için bkz. (Güven, 2001, ss. 224-225).

¹¹ *Hadika-i Hassa* Edirne'de “Yeni Sarayın dinlenme ve avlanma alanıydı” (Ağırhan, 2009, s. 73).

bir suçla birleşmiş ise bunu yapanlara *idam* ve on beş yıla kadar *kürek cezası* gibi ağır cezalar dahi verilmiştir (Konan, 2011, ss. 166-168).

İncelediğimiz sicilde Edirne dâhilinde gerçekleşen tecavüz vakaları, yalnızca iki dava kaydına yansımıştır. Bu dava kayıtların birinde ırza geçme eylemi *fi'l-i şen* tabiriyle verilmişken, diğer dava kaydında ise *zina-ı duçar* şeklinde verilmiştir. Dava belgelerinden anlaşıldığına göre, darp ve tecavüze uğrayan kadın hem durumu ispatlayamamış hem de araya giren kişiler vasıtasıyla tecavüzcüsünden alacağı para karşılığı anlaşmaya razı olmak zorunda kalmıştır. Örneğin, 23 Mart 1827 tarihli belgede, Gümülcine Kazası'na bağlı Şancı Karyesi'nden Tayyibe Hatun, mahkeme gününden bir buçuk ay önce aynı köyden Ali tarafından darp edilip tecavüze uğradığına dair davacı olmuştur. Mahkemede Ali bu durumu inkâr etmiştir. Devamında Tayyibe Hatun durumu ispatlayamadığını belirtmiş ve araya giren kişiler vasıtasıyla Tayyibe Hatun yüz kuruş karşılığında Ali ile anlaşmaya razı olmuştur (EŞS, No. 341, s. 54-2/1).

Bazı davalarda zamanaşımı süresinin genellikle 15 yıl gibi bir süreyi geçmemesi belirtildiği¹² halde elimizdeki tecavüz dava kaydında, bu durum ihlal edilmiştir. Tecavüz davasına ait bu kayıta zaman aşımı ve şahitleri dinleme süresi sebep gösterilerek davanın kabul edilmediği görülmektedir. Örneğin, Üsküdar Nahiyesi'ne bağlı Pehlivan Karyesi'nden Elena babasıyla birlikte mahkemeye başvurup, aynı köyden Daço zımminin “mahkeme gününden sekiz ay evvel köyün deresi yakınlarında kendisine rast gelip tecavüz ettiğini” belirtip davacı olmuştur. Fakat mahkeme olay üzerinden sekiz ay geçtiğini ve şahitleri dinleme süresinin bir ayı geçtiğini neden göstererek, bunu Daço'ya iletmeye bile gerek olmadığını belirtip davayı sonuçlandırmıştır (EŞS, No. 341, s. 46-2/3).

3.2.5. Kazf (İftira) ve Şetm (Küfür)

“Kazf iffete iftira suçuna denilmekte” olup, hukukta iffete iftira ve sövme şeklinde iki çeşidi bulunmaktaydı. Sövmeye *ta'zir cezası* (*azarlama*) verilirken, iffete iftira ve sövmeye *had cezası* (*şer'iat cezası*) verilmiştir. Kazf suçuna verilen iki cezadan birincisi *seksen kırbaç*, diğeri ise *asli ceza* olmuştur. Ancak bu cezaların uygulanması için iki şahidin durumu onaylaması ve suçlunun da bir kere bile olsa durumu kabul etmesi gerekliydi. Ayrıca *hadd-i kazf* (*iftira suçunun cezası*)'ın uygulandığı şer'iyeye sicillerinde de görülmüştür (Akgündüz, 2006, s. 110).

Sicilde sadece 4 adet hakaret davasının yer alması, Edirne'de gerçekleşen hakaret olaylarının hepsinin mahkemeye taşınmadığını göstermektedir. Dava kayıtlarında küfür tabiri *şetm* / *şütum* şeklinde verilmiştir. Bunlardan 1 adet şetm davası, diğerleri de kazfla ilgili davalardır. Ayrıca bu dava türlerinde de belgelerin çoğunda olduğu gibi kadınlar mahkemeye bizzat değil de vekilleri vasıtasıyla başvurmuşlardır. Örneğin, şetm davasına ait belgede, Karaca Mahallesi'nden Emine vekili olan eşi vasıtasıyla mahkemede, komşusu Hafize'nin kendisine küfür ve hakaret ettiğine dair davacı olmuş, bu durumu iki şahitle de desteklemiştir. Ancak Hafize hem mahalle imamı hem de diğer önde gelen şahitleri vasıtasıyla durumu inkâr etmiştir. Şahitler Hafize'nin “kendi arzıyla mukayede ve sakin olduğunu hakaret edecek birisi olmadığını” belirtmişlerdir. Hafize de suçlu bulunmamıştır (EŞS, No. 341, s. 54-1/1).

Genellikle dava kayıtlarında “Müslimin vasıtasıyla” şeklinde olayların çözülmesinde aracı olan kişilerin etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, Mevlana Fahreddin Mahallesi'nden Zeliha mahkeme günü, Hüseyin'in ona “fahiş, kahbe, kazf ve şetm” ettiği hususunda davacı olmuştur. Aynı mahalleden Mehmed ile Ahmed'in bu duruma şahitlik etmeleriyle Hüseyin suçlu bulunmuştur. Mahkeme Hüseyin'e “ser-kazf” cezasının verilmesine hükmetmiştir. Ancak araya giren kişiler vasıtasıyla Zeliha ceza olarak verilecek ücreti almaktan vazgeçmiştir (EŞS, No. 341, s. 36-1/1).

¹² Davanın görülebilmesi için zamanaşımı süresi belirli durumlara göre değişkenlik gösterebilirdi. Detay için bkz. (Yörük, 2018, ss. 184-207).

Hakaret konularını içeren dava kayıtlarında şiddet, darp ve gaspa dair vakaların da olduğu görülmektedir. Örneğin, Hoca Ömer Mahallesi'nden Malamani Nasraniye, komşusu Dülger Estefani'nin "ona keserle saldırıp sol omuzunu ve başını darp edip ve aynı zamanda kazf" ettiği şikâyetiyle davacı olmuştur. Fakat durum ispatlanamadığı için Estefani suçlu bulunmamıştır (EŞS, No. 341, s. 35-2/2). Diğer bir hakaret davasında ise Encanır Nasraniye, damadı Yamandi zımminin tarafından "eşyalarının gasp edildiğini ve Yamandi'nin ona kazf ettiği" iddiasıyla davacı olmuştur. Ancak Encanır bu durumu ispatlayamadığı için Yamandi suçlu bulunmamıştır (EŞS, No. 341, s. 35-2/3).

3.2.6. Kundaklama davaları

Sicile yansıyan konulardan bir diğeri ise kundaklama vakalarıdır. Kundaklama vakalarına ait 2 adet belge bulunmaktadır. Bu kayıtların ikisinde de durum ispatlanamadığı için suçlanan kişi ceza da almamıştır. Bu belgelerin birinde Çöke Nahiyesi'ne bağlı Hancılar Karyesi'nden Gorki zımminin, aynı köyden olan Baron'un ona ait samanhanesini yaktığını belirtip davacı olmuştur. Ancak Baron bunu inkâr etmiş ve olay ispatlanamamıştır (EŞS, No. 341, s. 47-1/2). Diğer belgede ise Saraca Mahallesi'nden Mehmed Selim, Boluca Karyesi'nden "Danço'nun Çömlekçi Karyesi'ndeki ona ait samanhaneye ve ahırını ateşe verdiğini" iddia etmiştir. Ancak bu durumu ispatlayamadığı için Danço suçlu bulunmamıştır (EŞS, No. 341, s. 19-2/2).

4. Sonuç

Edirne, Anadolu ve Balkan coğrafyasını birbirine bağlayan önemli bir güzergâhta yer almasından dolayı tarihi süreç içerisinde hem askeri bir üs, hem de ticari bir merkez konumunda olmuştur. Kent, padişahların bir müddet burada ikamet etmeleri nedeniyle ve önde gelen devlet adamlarıyla üçüncü kişilerin kurdukları vakıflar yoluyla gelişmiştir. Burada zamanla birçok görkemli yapılar inşa edilmiş ve şehrin eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı'nın büyük kentlerinden biri olan Edirne'ye ait kadı sicili çalışmamız, Osmanlı'nın toplumsal hayatına ayna tutmaktadır. Bereketli topraklara sahip Edirne'de tahıl üretimi, bağcılık, hayvancılık yapılmış ve çeşitli zanaat ürünleri imal edilmiştir. Sicilde bugün isimleri yok olan mahalle, tekke-zaviye, vakıf, hamam, han gibi yer ve yapı adları ile debbağ, dülger, habbaz, kazzaz, nalband, buzcı, kethüda, mütevellî gibi çeşitli meslek adları geçmektedir.

Her Osmanlı şehrinde olduğu gibi burada da farklı kültür ve dini-etnik unsurlar bulunmaktaydı. Birbirleriyle alışverişte bulunup ortak alanları paylaşarak, normal günlük hayat akışı içerisinde yaşamışlardır. Zira defterdeki mülk satışları, vakalar, komşuluk ilişkileri bunu göstermektedir.

Sicilden hareketle Edirne'nin aile yapısında kadınların iktisadi-sosyal hayatta aktif oldukları, vekilleri vasıtasıyla da olsa işlemlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır. Genellikle boşanma vakalarının fazla olduğu görülürken, çocuk sayısı 2 ya da 4 ve tek eşliliğin de yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca kimsesiz ve yoksul çocuklar icar-ı sair uygulamasıyla istihdam edilmiştir. Mahkemede delil sunma önemli görülmüş ve bundan dolayı hırsızlık, darp ve yaralama eylemleri, cinayetler ve pek çok vaka delil yetersizliğinden dolayı aydınlatılamamıştır. Ayrıca bu dönemde günümüzde de ihtişamlığını koruyan Edirne darüşşifası, akıl hastalarının gönderildiği önemli bir tedavi merkezi olarak kullanılmıştır.

Ayrıca defterin ait olduğu dönemin özellikleri itibariyle, Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından yapılan yeniliklerin izleri de özellikle askeri ve idari kısmı dava kayıtlarına yansımıştır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. ve Cin, H. (1989). Türk Hukuk Tarihi, C. 1. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Aköz, A. (2004). “XVI. Yüzyıla Ait Bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler”. *İSTEM*, sayı: 3, ss. 91-117.
- Akgündüz, A. (2006). Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri. İstanbul: Osmanlı Vakfı Araştırmaları Yayınları.
- Akgündüz, A. (2009). “İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer‘iyye Mahkemeleri Ve Şer‘iyye Sicilleri”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 14, ss. 13-48.
- Ağırhan, M. (2009). “Edirne’de Sultanların Av Bahçesi: Hadika-i Hassa”. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, sayı: 1, ss. 73-78.
- Aydın, A. M. (2010). Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Başoğlu, T. (2011). “Ta‘zir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (cilt: 40, ss. 198-202) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cin, H. (1988). İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Devellioğlu, F. (2016). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1984). “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4, ss. 69-78.
- Erbay, C. (2006). “Nafaka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (cilt: 32, ss. 282-285) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Güven, A. M. (2001). 33 Numaralı Konya Şer‘iyye Sicili (değerlendirme-transkripsiyon). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Konan, B. (2011). Osmanlı Hukukunda Tecavûz Suçu. Ankara Üniversitesi Dergiler Veritabanı, sayı: 29, ss. 150-172.
- Kurt, A. (1998). Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876). Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Küçük, F. (2013). 14 Numaralı Konya Şer‘iyye Sicili (1080-1081/1669-1670). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Ortaylı, İ. (2001). “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (cilt: 24, ss. 69-73) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ortaylı, İ. (2018). Osmanlı Toplumunda Aile. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özdemir, Rıfat (1990). Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810). *Belleten Dergisi*, cilt: LIV, sayı: 211, ss. 994-1052.
- Selçuk, H. (2014). Şer‘iyye Sicillerine Göre Vidin, Silistre Ve Sofya’da İhtida Hareketleri (XVIII VE XIX. Yüzyıl). *The Jurnal of Academic Social Science Studies*, sayı: 25-1, ss. 27-46.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat (MHŞ), Edirne Şer‘iyye Sicili (EŞS), Defter no. 341 (1241-1242 / 1825-1826).
- Uzunçarşılı, H. İ. (2014). Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uğur, Y. (2010). Şer‘iyye Sicilleri. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (cilt: 39, ss. 8-11) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ünal, A. M. (2007). Osmanlı Müesseseleri Tarihi. Isparta: Fakülte Kitabevi.

- Yılmazçelik, İ. (1998). “Şer'iyye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *1. Milli Arşiv Şûrası (20-21 Nisan 1998) Tebliğler Tartışmaları* (ss. 159-173). Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Yörük, D. (2018). “Osmanlı Hukukunda Zamanaşımı Uygulamaları: Konya Örneği”, *Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal'a Armağan, Türk Tarihi Araştırmaları*, (Editörler: Nurgül Bozkurt-Zübeyde Güreş Yağcı) (ss. 184-207). Ankara: Berikan Yayınevi.

SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI: BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özge Korkmaz¹

Öz

Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin internet kullanıcısı olduğu tahmin edilmektedir. Günlük atılan tweet sayısı yüz milyonlarla ifade edilebilirken, Google arama sayısı ve e-posta sayısı ise milyanın çok daha üzerindedir. Bu da gelişen teknolojilerle beraber bireylerin sosyal hayatlarında dijital ve sosyal medya araçlarının etkilerinin yadsınamaz boyutlara ulaştığının bir göstergesidir. Başlangıçta eğlenceli olarak nitelendirilen bu uygulamaların fazla kullanılması durumunda, bağımlılık sorunları ortaya çıkabilmektedir. Bir diğer ifadeyle, tıp alanında sosyal medya bağımlılığı bir hastalık olarak nitelendirilmekte ve bağımlılığın kontrol altında tutulmasının önemli olduğu belirtilmektedir. Sosyal medya bağımlılığının birey üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alındığında genç neslin bağımlılık düzeylerinin belirlenmesi ve buna göre önlemler alınması önem arz etmektedir. Bu çalışmada Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 2018-2019 akademik yılı Bahar döneminde eğitim gören öğrencilerinin dijital ve sosyal medya bağımlılık düzeylerine yönelik bilgiler elde edilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında anket verilerine dayalı olarak dijital ve sosyal medya bağımlılık düzeyinin azaltılmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya bağımlılığı, sosyal medya kullanımı, üniversite öğrencilerinin dijital ve sosyal medya bağımlılığı, dijital ve sosyal medya bağımlılık ölçüğü.

SOCIAL MEDIA ADDICTION: A SURVEY OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES AT BAYBURT UNIVERSITY

Abstract

Nowadays, it is estimated that nearly two-thirds of the world population are internet users. While the number of tweets posted per day can be expressed in hundreds of millions, the number of Google searches and e-mails is much more than a billion. This is an indication that the effects of digital and social media tools on the social lives of individuals with the advancing technologies have reached emphatic dimensions. In the case of excessive use of applications, which were initially described as fun, addiction problems may arise. In other words, social media addiction is defined as a disease in medical field and it is stated that keeping addiction under control is important. Considering the negative effects of social media addiction on the individual, it is important to determine the level of addiction among the young generation and to take measures accordingly. In this study, information was obtained from the students studying at the Faculty of Economics and Administrative Sciences at Bayburt University in the Spring semester of the 2018-2019 academic year. In the conclusion part of the study, suggestions for reducing the level of digital and social media addiction are presented based on this survey data.

Keywords: social media addiction, social media use, university student digital addiction scale, digital and social media addiction scale.

¹ Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ozgekorkmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9275-1271

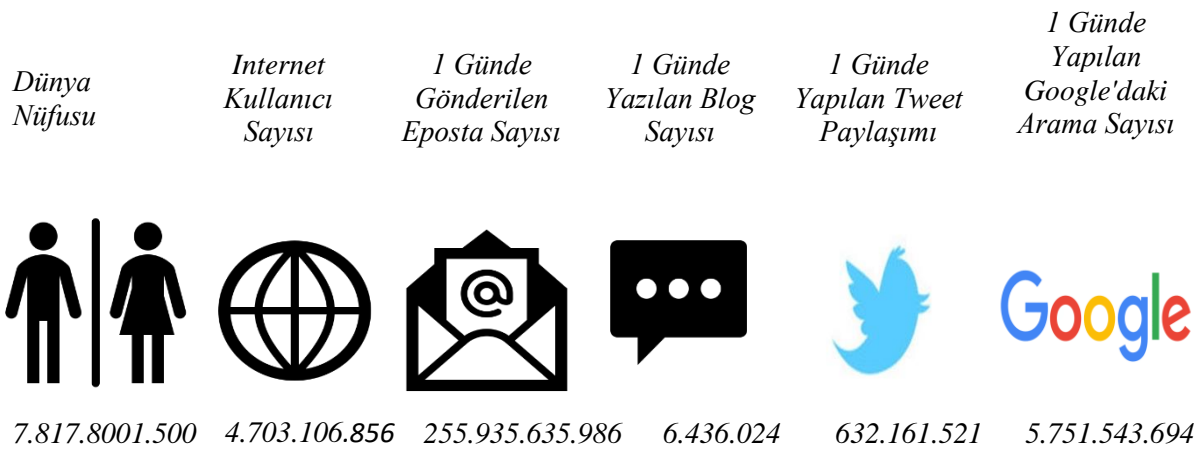
Geliş Tarihi (Received): 04.09.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 02.12.2020

Atıf/Citation: Korkmaz, Ö. (2020). Sosyal Medya Bağımlılığı: Bayburt Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 237-250. **DOI:** 10.47140/kusbder.809679

Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana, farklı araçlar aracılığıyla iletişim halinde bulunmuştur. Örneğin yazının icat edilmesiyle başlayan insanlık tarihi bilgiyi ‘toplanabilir, iletilebilir, saklanabilir’ bir hale getirmiştir. Bilginin bu üç temel özelliğine matbaanın yaygın şekilde kullanılmaya başlaması ile “yayılma” ve bilgisayarların icat edilmesiyle “işlenme” de dahil olmuştur. XIX. Yüzyılda telefon, radyo ve televizyon araçları ile kitlesel iletişimler yaygın hale gelmiştir. X-XI. Yüzyılda internetin icadı ile birlikte, yeni medya kavramı ortaya çıkmış ve iletişim araçlarının gelişiminin bireyin iletişim sürecini de güncellediği gözlenmeye başlanmıştır (Yengin, 2019, s.132). Günümüzde dijital çağ ile birlikte ekonomik, sosyal, siyasal, bilimsel ve sanatsal gibi birçok alanın evrim geçirdiği söylenebilmektedir. Yeni medya ile birlikte insanoğlu da bu evrim sürecinden etkilenmiştir. Örneğin insanlar günlük yaşam rutinlerini gerçekleştirirken sosyal, ekonomik, sanatsal ve diğer aktivitelerini internet üzerinden paylaşmaya, değiştirmeye ve yenilemeye başlamıştır (Kalaman ve Bat, 2016, s.878). İnternet sayesinde kişilerin günlük yaşamı kolaylaşmış, kişilerin bilgiye erişimi hızlı ve kolay bir hale geldiği için zamandan tasarruf edilmesine imkan sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, internet kişilerin günlük faaliyetlerini en düşük maliyetle ve en az fiziksel güç kullanarak kısa sürede yapabilmelerine olanak tanımıştır. Bu ise kişilerin iş ve sosyal yaşamını kolaylaştırmaktadır. Her geçen gün gelişen ve değişen bu ağ birçok insanın vazgeçilmezi olmuştur (Çiftçi, 2018, s.418). Örneğin, dünyada 4,536,248,808 kişi internet kullanmaktadır. En fazla internet kullanan ülkelerin ilk üçü Haziran 2019 tarihi itibariyle, Çin, Hindistan ve İngiltere’dir. Türkiye ise en fazla internet kullanan 20 ülke içerisinde 12. sırada yer almaktadır. 69,107,183 kişi Türkiye’de internet kullanmaktadır. Bu bağlamda internet ile birlikte Türkiye’de sosyal ağ siteleri kullanımları da artmıştır. Şubat 2004’te Mark Zuckerberg tarafından geliştirilen Facebook’un 2019 yılı itibariyle toplam kullanıcı sayısı 340 milyona ulaşmıştır. Aralık 2018 itibariyle Türkiye’de Facebook kullananların sayısı 40 milyondur. Ayrıca, Avrupa ülkeleri arasında İngiltere ve Türkiye en fazla Facebook üyeliği bulunan ülkelerdir. Dünyada 6,8 milyar birey mobil telefonu üzerinden internete girebilmektedir. Dolayısıyla dünya nüfusunun neredeyse tamamı mobil internet kullanıcısidir (www.internetworldstats.com). Şekil 1’de genel internet kullanım verilerine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Şekil 1: Genel İnternet Kullanım Verileri

Kaynak: <https://www.worldometers.info/tr/> (9/10/2020).

Her yaşta dünya vatandaşının içinde yer aldığı sosyal medya; bireylerin ihtiyaç ve temel ilgi alanlarına göre kullanılmaktadır (Yengin, 2019, s.138). Şekil 1’den görüldüğü üzere 09/10/2020 tarihi itibariyle yazılan blog ve tweet sayısının oldukça yüksek olması, sosyal medyanın bir alışkanlık haline geldiğine işaret etmektedir. Dünyada internet kullanımının ve sosyal medyanın yoğun olarak kullanılması “Dijital bağımlılık mı yoksa bağımlılık mı?” sorusunu akla getirmektedir.

Bu bağlamda Yengin (2019) çalışmasında Dijital bağımlı ve bağılı olma durumlarını şu şekilde açıklamıştır:

“İnternet dışında sosyal bir yaşamı olmayan, mobil cihazlardan uzak kalındığında kendisini yalnız, farklılaşmış veya asosyal hisseden, telefonda oluşan ya da gelişen her türlü uygulamayı yakından takibe alan ve her türlü mobil yenilikten haberdar olmak isteyen, arkadaşlarıyla sosyal medyadan görüşme sağlayan ve kendisine sosyal medyada yeni bir kimlik oluşturan bireyler dijital bağımlı bireylerdir (Yengin, 2019,s.131).

Dijital bağılı olma durumu: bireyin günlük ihtiyaçları doğrultusunda teknoloji kullanımudur. Teknoloji tabanlı yeni medya bizleri hem kontrol etmekte hem de yönlendirmektedir. Bu noktada gösteri bombardımanında dijital ortamlarda bireyin tüketimini ve üretimini aktarılmış olan dünyanın kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı birey dijital teknolojiyi kullanmakta ve “dijital bağılı” olarak sınıflandırılmaktadır (Yengin, 2019, s.142).”

Kalaman ve Bat (2016) ise çalışmalarında “Dijital bağımlı olma durumunu”, eksik hissetme duygusuyla körüklenen davranışsal bir teknoloji bağımlılığı olarak tanımlamaktadır. Günümüzde bireylerin telefon kullanmadan, maillerine bakmadan ve sosyal medya paylaşımında bulunmadan geçirdikleri günlerde kendilerini eksik ve rahatsız hissettikleri saptanmıştır (Bakınız Eryılmaz ve Çukurluöz, 2018; Laura ve Richard, 2004; Mossbarger, 2008). Dolayısıyla bağımlılığın bir noktadan sonra hastalık olarak nitelendirildiği söylenebilmektedir. Örneğin, internet ve cep telefonlarının akıllı telefonlar altında bütünleşmesiyle Nomofobi adı verilen cep telefonundan uzak kalamama endişesini ortaya çıkarmıştır. İnternet bağlantısının olmadığı ortamlarda kalma korkusu ise Netlessfobi olarak ifade edilmektedir. Netlessfobi'ye benzer şekilde internetin olmadığı ortamlarda kişilerin kendilerini gergin hissetmesi Wi-Fi bağımlılığı olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada en belirgin bağımlılık göstergesinin, kişinin kendini gergin ruh hali içinde hissetmesi olduğu söylenebilmektedir (Yengin, 2019:140). Young (1998), internet bağımlılığını psikiyatrik bir bozukluk olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde Carr (2008) çalışmasında yoğun internet kullanma nedeniyle insanların derin öğrenme ve düşünme yeteneğini tam kapasite kullanmadığını, insan belleğinin yüzeysellik temelinde değiştiğini ileri sürmektedir. Kalaman ve Bat (2016) da sanal dünyanın gerçek hayata fazlasıyla adapte edilmesinin gelecek yüzyıllarda insanların fiziki görünümde değişmeye yol açabileceğinden bahsetmişlerdir.

Sosyal medya bağımlılığı tıp alanında resmi hastalık olarak tanımlanmaktadır. Sosyal medya bağımlısı kullanıcılarda, diğer bağımlılıklarda olduğu gibi, bağımlılığın kişisel, ailevi ve mesleki sorunlara yol açtığı, aynı zamanda kullanıcıların uyku düzenini bozduğu ve fiziksel yorgunluklara neden olduğu görülmektedir (Bayhan, 2013, s.72). Aynı zamanda sosyal medya bağımlılığının, evlilik, arkadaşlık, aile ilişkilerinde bireylerin buldukları ortamlarda kendi aralarında iletişime geçmeleri yerine sosyal hesaplarında gezinmelerine, başkalarının ne paylaştığına bakmaya, onlara yorum yazmaya ve başkalarının paylaşımlarını beğenmek için can atmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda,

- Sosyal medya bireyin yaşamını, günlük işini ve eylemlerini engelliyorsa,
- Sosyal medya hesaplarına erişilemediği/kontrol edilemediği durumlarda birey huzursuz oluyor/ endişeleniyorsa,
- Bireyin akademik başarısını etkiliyorsa,
- Bireyin ikili ilişkilerinde başarısızlığa neden oluyorsa,
- Bireyin algı ve/veya dikkat dağınıklığına neden oluyorsa,
- Bireyin önceden olmayan, sonradan meydana gelen vücut fonksiyonlarında bozukluğa (panik atak, stres, öfke) neden oluyorsa önemli derecede bireyin sosyal medya bağımlısı olduğu söylenebilmektedir (Çiftçi, 2018, s.419).

Sosyal medya bağımlılığının birey üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alındığında genç neslin bağımlılık düzeylerinin belirlenmesi ve buna göre önlemler alınması önem arz etmektedir. Bu

nedenle Türkiye’de gençlerin sosyal medya kullanım oranlarını, amaçlarını belirlemek ve bunun bağımlılık düzeyinde olup olmadığını bilimsel verilerle araştırılması önem arz etmektedir. Bu çalışmada Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerini temsilen 290 öğrenci ile dijital medya bağımlılığı ve sosyal medya bağımlılığına ilişkin sorular yöneltilmiş ve elde edilen bulgular raporlanmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır: Giriş, Literatür, Veri, Bulgular ve Sonuç. Giriş bölümde konunun önemi ve dünyada ve Türkiye’de sosyal medya kullanım oranları hakkında bilgiler sunulmuştur. Ardından ampirik çalışmalar literatür kısmında verilmiştir. Akabinde ise, çalışmada kullanılan anket ölçeği ve veri hakkında bilgiler verilmiş ve analiz sonuçları bulgular başlığı altında raporlanmıştır. Sonuç kısmında ise, çalışmadan elde edilen bulgular özetlenmiş ve bu bulgulardan hareketle önermeler geliştirilmiştir.

1. Literatür

İnternetin hayatımızda önemli derecede yer alması ile birlikte literatürde dijital bağımlılık, sosyal medya ve/veya internet bağımlılığı üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu nedenle literatür incelemesinde bir sınırlamaya gidilmiş ve burada son on yılda Türkiye özelinde lise veya üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmalara yer verilmek istenmiştir. Bu çalışmalardan biri olan Arslan vd. (2015), çalışmalarında lise ve üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeyleri ile farklı demografik değişkenleri birlikte ele almışlardır. Çalışma sonucunda oyun bağımlılığının eğitim düzeylerine göre farklılaştığı, annenin eğitim düzeyi arttıkça lise ve üniversite öğrencilerinin oyun bağımlılığının arttığı gözlenmiştir.

Yıldız ve Demir (2016) çalışmalarında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıklarını incelemişlerdir. Çalışmada internet ve sosyal medyada geçirilen süre ile bunları kullanım amaçları arasında, internete bağlanma sıklığı ile kullanım amacı arasında ve cinsiyete göre interneti kullanma amaçları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Aydın (2016), Anadolu Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarını araştırdığı çalışmada katılımcıların internet kullanma sıklığının çoğunlukla her gün 5-6 saat aralığında olduğunu ve arkadaşlarla iletişim kurmak amacıyla sosyal medyayı kullandıklarını tespit etmiştir. Kalaman ve Bat (2016) Bozok Üniversitesi öğrencilerinin yeni ve eski medya kullanma eğilimlerini araştırdıkları çalışmalarında, kadınların sosyal medyayı kullanmak amacıyla erkeklerin ise oyun oynamak amacıyla interneti daha fazla kullandıklarını belirlemişlerdir. Aynı zamanda çalışmada gelir düzeyi ve yaşın, medya kullanımını etkilediği saptanmıştır.

Ulutaşdemir vd. (2017) özel bir üniversitesinin sağlık bölümünde okuyan öğrencilerin internet bağımlılığını araştırmışlardır ve internet bağımlısı olan öğrencilerin haftada 40 saat, bağımlı olmayanların ise haftada 1saat internet kullandığını saptamışlardır. İnce ve Koçak (2017) çalışmalarında Necmettin Erbakan Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarını incelemişlerdir. Çalışmada kadınların bir oturumda sosyal medya kullanım süresinin, erkeklere göre daha yüksek ve en fazla kullanılan sosyal ağın Facebook olduğu gözlenmiştir. Cinsiyet açısından elde edilen sonuçlarda ise kadınların sosyal medyaya duyulan güven düzeyinin erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Yılmazsoy ve Kahraman (2017) çalışmalarında Afyon Kocatepe Üniversitesi öğrencilerinin Facebook bağımlılıklarını araştırmışlardır. Çalışmada Facebook sosyal ağını eğitsel amaçla erkeklerden çok kız öğrencilerin daha fazla kullandığı gözlenmiştir. Ayrıca çalışmada cinsiyetin sosyal medya bağımlılığı üzerinde anlamlı olmadığı saptanmıştır.

Eryılmaz ve Çukurluöz (2018) Ankara ilinde Çankaya ilçesinde eğitim alan lise öğrencilerinin dijital bağımlılıklarını incelemişlerdir. Çalışmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla daha fazla dijital bağımlı olduğu gözlenirken, sosyal medya bağımlılığında ise kız öğrencilerin daha bağımlı olduğu saptanmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin sosyal medya, internet ve telefonlarına bağımlı olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde, Çiftçi (2018) çalışmasında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu bünyesinde eğitim alan öğrencilerin sosyal medya bağımlılığını araştırmıştır. Çalışmada öğrencilerin en fazla telefon aracılığıyla sosyal medyaya girdikleri, erkek öğrencilerin kızlardan daha fazla sosyal medya bağımlısı olduğu ve

internetin bilgi amaçlı kullanıldığı saptanmıştır. Ayrıca çalışmada cinsiyet, yaş ve eğitim durumunun sosyal medya bağımlılığında belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Aydan (2018) çalışmasında Ege Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımı ile sosyal medya bağımlılık düzeylerini belirlemek istemiştir. Bu amaçla 436 öğrenciye sorular yöneltilmiş ve çalışma sonucunda, yaş ve gelir ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Ayrıca çalışmada sosyal medya bağımlılığı ile sosyal medya kullanım süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Aktan (2018) ise çalışmasında Aksaray Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin sosyal medya bağımlılıkları ile sosyal medya kullanım ve kullanma süreleri arasındaki ilişkiyi araştırmış ve sosyal medya kullanım ve kullanım süreleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu ortaya koymuştur. Demir ve Kumcağız (2019) çalışmalarında cinsiyetin sosyal medya kullanımı üzerinde anlamlı olmadığını belirlemişlerdir. Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığını incelediği bu çalışmada, ayrıca öğrencilerin sosyal medyayı en fazla müzik/video indirmek amacıyla kullandığı ve akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin sosyal medya bağımlılıklarının düşük olduğu gözlenmiştir. Tutgun Ünal (2019) çalışmasında Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıklarını araştırmışlardır. Çalışmada öğrencilerin günlük sosyal medya kullanımları arttıkça sosyal medya bağımlılıklarının arttığı gözlenmiştir. Özdemir (2019) ise çalışmasında erkek öğrencilerin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin kız öğrencilere göre daha fazla olduğunu saptamıştır.

Sosyal medyanın zararlarının üzerinde durulduğu çalışmaların literatürde yer edindiği de görülmektedir. Örneğin Balcı ve Baloğlu (2018) çalışmalarında Selçuk Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıkları ve depresyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda sosyal medya bağımlılığı ile depresyon arasında aynı yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde Akçay Bekiroğlu ve Şahin (2019), sosyal medya bağımlılığının zararlı olabileceği düşüncesinden hareketle, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitesi'nin seçilmiş öğrencileri üzerinde sosyal medya kullanım yoğunluğunun saldırganlık davranışı göstermesi ilişkisinin araştırmışlardır. Bu çalışma, literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak sosyal medyanın şiddet eğilimi üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Çalışma sonucunda, katılımcıların eğitim gördükleri fakülte, cinsiyet, sanal arkadaş sayısına göre saldırganlık düzeyinin ve sosyal medya kullanım yoğunluğunun değiştiği görülmüştür. Daşlı ve Baloğlu (2020) çalışmalarında sosyal medya bağımlılığı üzerine yapılan alan çalışmalarını incelemişler ve kadınların erkeklere göre sosyal medya kullanım sürelerinin daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir.

Literatürden hareketle, gençlerin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin tespiti ve buna yönelik neler yapılabileceği konusu önem arz ettiği söylenebilmektedir. Bu nedenle çalışmada, öğrencilerin dijital ve sosyal medya bağımlılığına ilişkin eğilimleri detaylı bir şekilde incelenmek amaçlanmıştır.

2. Veri seti

Bu araştırmanın amaçlarından biri Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 2018-2019 Bahar döneminde eğitim gören üniversite öğrencilerinin dijital ve sosyal medya bağımlılık ölçeği kullanarak detaylı bilgiler edinilmesidir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, öğrencilerin demografik özelliklerinin sosyal medyada geçirilen süreler üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada basit rastlantısal örneklem yöntemi kullanılarak, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İ.İ.B.F)'nde aktif öğrenim gören toplam 1318 lisans öğrencisi anakütle olarak seçilmiştir. Anakütleyi temsil edecek örneklem sayısının hesaplanmasında %95 güven aralığında %5 hata ile örneklem sayısı 288 olarak bulunmuştur. Çalışmada Bayburt Üniversitesi İ.İ.B.F öğrencilerinden 300 öğrenciye yüz yüze anket yöntemi ile sorular yöneltilmiş ancak 290 öğrencinin tüm sorulara cevap verdiği belirlenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada 290 öğrencinin verdiği cevaplar dikkate alınmıştır. Öğrencilerin demografik özelliklerini tanımlamak için frekans (sıklık) ve yüzdelik değerler kullanılmıştır. Çalışmada Eryılmaz ve Çukurluöz (2018)'ün

çalışmalarında kullandıkları dijital ve sosyal medya bağımlılık ölçekleri kullanılmıştır². Dijital ve sosyal bağımlılık ölçeklerine ve alt başlıklarına ait güvenilirlik düzeylerinin belirlenmesi için Cronbach's Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Çalışmanın güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Güvenirlik analizi sonuçları

Güvenirlik Analizi	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Dijital Bağımlılık Ölçeği	32	0,895
Dijital Bağımlılık Ölçeği Sosyal Medya Boyutu	12	0,855
Dijital Bağımlılık Ölçeği Sosyal Hayata Etki Boyutu	9	0,825
Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği	9	0,790

Tablo 1'deki güvenilirlik analizi sonuçları dikkate alındığında, dijital bağımlılık ve sosyal medya bağımlılığı ölçeklerinin güvenilir olduğu söylenebilmektedir. Anket katılımcıları, Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin dijital medya kullanım alışkanlıklarını ve bağımlılık düzeylerini ölçmek için yeterli sayıdadır. Çalışmada SPSS 26 programından yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Çalışmada ilk olarak ankete katılan bireylere ilişkin demografik bilgileri sunulmak istenmiştir. İlgili bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Ankete katılan bireylerin cinsiyetleri baz alındığında kız öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran daha çok anketi cevapladığı ve yaş aralığında 21-23 yaş aralığında ankete katılan bireylerin yoğunluk teşkil ettiği gözlenmiştir. Benzer şekilde, ankete katılan bireylerin çoğunluğunun Bayburt'ta devlet yurdunda ikamet ettiği ve çoğunlukta ailelerinin Karadeniz bölgesinde yaşadığı belirlenmiştir. Ankete katılan bireylerin anne-baba eğitim durumları temel alındığında ise, ilkökul mezunu olanların çoğunluk teşkil ettiği ve ankete katılan bireylerin aylık hane gelirlerinin de çoğunlukla 2000TL'den az olduğu Tablo 2'den görülmektedir. Ankete katılan bireylerden okulu uzatanların oranının, öğretnenevinde /otelde /pansiyonda ikamet edenlerin, ailesini yurtdışında kalanların oranının en az olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde ankete katılan bireylerin babalarının eğitim durumunun okur-yazar olmayanlarının oranının ve annesinin eğitim durumunun yüksekokul/üniversite mezunu olanlarının oranının en az olduğu belirlenmiştir. Aylık hane geliri temel alındığında ise, en az oranının 4001-5000TL gelir aralığında olduğu gözlenmiştir.

Tablo 2: Demografik Bilgiler

		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kız	164	56,6
	Erkek	126	43,4
Yaş	18-20	34	11,7
	21-23	197	67,9
	24 ve üzeri	59	20,3
Bölümü	Kamu Yönetimi	93	32
	Maliye	2	0,6
	İşletme	83	28,7
	İktisat	112	38,7
Sınıfı	1	22	7,6
	2	33	11,3
	3	62	21,4
	4	160	55,2
	4+	13	4,5

² Çalışmada Eryılmaz ve Çukurluöz (2018)'ün çalışmalarında kullandıkları dijital ve sosyal medya bağımlılık ölçeği kullanılmış, çalışmada ankete katılan bireylerin oyun bağımlılığının olmaması nedeniyle çalışmada oyun ölçeğine ilişkin bulgular raporlanmamıştır.

Bayburt'ta İkamet Yeri	Kiralık ev	63	21,8
	Apart ev	57	19,7
	Aile/akraba yanında kalma	26	8,9
	Devlet Yurdu	118	40,7
	Öğretmen evi/ Otel/Pansiyon	7	2,4
	Özel yurt	19	6,5
Ailenin Yaşadığı Coğrafi Bölge	Marmara Bölgesi	40	13,8
	Karadeniz Bölgesi	88	30,3
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	31	10,7
	Ege Bölgesi	11	3,8
	İç Anadolu Bölgesi	49	16,9
	Akdeniz Bölgesi	38	13,1
	Doğu Anadolu Bölgesi	31	10,7
Babanın Eğitim Durumu	Yurtdışı	2	0,7
	Okur-yazar değil	7	2,4
	İlkokul mezunu	144	49,7
	Ortaokul mezunu	61	21,1
	Lise mezunu	58	20
Annenin Eğitim Durumu	Yüksekokul/üniversite mezunu	20	6,8
	Okur-yazar değil	40	13,8
	İlkokul mezunu	159	54,8
	Ortaokul mezunu	59	20,3
	Lise mezunu	25	8,7
Aylık hane geliri	Yüksekokul/üniversite mezunu	7	2,4
	2000 TL'den az	93	32
	2001 – 3000 TL	90	31
	3001 – 4000 TL	42	14,4
	4001 – 5000 TL	25	8,7
	5001 TL ve üzeri	40	13,9
Toplam		290	100

Not: Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 2018-2019 Bahar yarıyılında Maliye bölümünde eğitim gören toplam öğrenci sayısı 5'tir.

Ankete katılan bireylere “**Sosyal ağlarda günde ortalama kaç saat zaman harcıyorsunuz?**” sorusu yöneltilmiş ve bu soruya verilen cevaplar ile katılımcılara ait cinsiyet, yaş ve gelir bilgileri çapraz tablolar³ aracılığıyla raporlanmak istenmiştir. Bu amaçla elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Sosyal ağlarda Geçirilen Sürenin Dağılımı

	1 saatten az		1-3 saat		3-5 saat		5 saat ve üzeri		Toplam	
	F	%	F	%	F	%	f	%	f	%
Kız	21	12,8	54	32,9	51	31,1	38	23,2	164	100
Erkek	12	9,5	49	38,9	41	32,5	24	19	126	100
Toplam	33	11,4	103	35,5	92	31,7	62	21,4	290	100
18-20	9	26,5	9	26,5	7	20,6	9	26,5	34	100
21-23	19	9,6	71	36	69	35	38	19,3	197	100
24 ve üzeri	5	8,5	23	39	16	27,1	15	25,4	59	100
Toplam	33	11,4	103	35,5	92	31,7	62	21,4	290	100
2000TL ve altı	15	16	30	31,9	27	28,7	22	23,4	94	100
2001-3000TL	9	10	32	35,6	31	34,4	18	20	90	100
3001-4000TL	4	9,5	20	47,6	14	33,3	4	9,5	42	100
4001-5000TL	1	4	14	56	4	16	6	24	25	100
5001TL ve üstü	4	10,3	7	17,9	16	41	12	30,8	39	100
Toplam	33	11,4	103	35,5	92	31,7	62	21,4	290	100

³ Çalışmada gelir ile sosyal ağlarda geçirilen süre kategorileri arasındaki ilişki Ki-kare testi aracılığıyla araştırılmak istenmiştir ancak her bir seçenekte yeterli gözlem olmaması nedeniyle analiz yapılamamıştır. Benzer durum nedeniyle, cinsiyet ve yaş ile sosyal ağ kullanım süresi kategorileri arasındaki ilişkiler araştırılmamıştır.

Tablo 3'ten görüldüğü üzere, ankete katılan öğrencilerin sosyal ağlarda çoğunlukla 1 saatten fazla zaman geçirdikleri, cinsiyet, gelir ve yaş kategorilerine göre sosyal ağlarda geçirilen sürede anlamlı farklılıklar gözlenmediği söylenebilmektedir ⁴. Tablo 3'ün hemen ardından dijital bağımlılık ölçeğinin sosyal medya boyutuna ilişkin bilgiler sunulmak istenmiştir. Bu doğrultuda Tablo 4'te dijital bağımlılık ölçeğinin alt boyutlarından sosyal medya boyutunu oluşturan 12 maddeye ait frekanslar ve yüzdelik dağılımları verilmektedir.

Tablo 4: *Dijital Bağımlılık Ölçeği Sosyal Medya Boyutu Maddelerine Verilen Cevapların Dağılımı*

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katlıyorum		Kesinlikle katlıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Gün içerisinde telefonumla fazla vakit geçiririm.	26	9,0	45	15,5	73	25	93	32	54	18,5
Sosyal medya hesaplarımı sıklıkla kontrol ederim.	41	14,2	40	13,8	46	15,8	98	33,8	65	22,4
Sosyal ağları, sosyal çevre edinme / sosyalleşme amacı ile kullanıyorum.	69	23,8	56	19,3	67	23,1	64	22	34	11,8
Sosyal ağları, eğlence / boş vakit geçirme amacı ile kullanıyorum.	41	14,1	33	11,4	52	18	100	34,5	64	22
Sosyal ağları, rahatlama / stresten uzaklaşma amacı ile kullanıyorum.	50	17,2	38	13,1	67	23,1	83	28,6	52	18
Sosyal ağları, bilgi edinme / hayatı tanıma amacı ile kullanıyorum.	39	13,4	27	9,4	53	18,3	99	34,1	72	24,8
Arkadaşlarım ile sosyal medya üzerinden iletişime geçerim.	32	11,1	33	11,2	42	14,5	117	40,4	66	22,8
Telefonum yanımda olmadığında bir eksiklik hissedirim.	31	10,7	39	13,5	62	21,3	78	26,9	80	27,6
Gün içerisinde sosyal ağlarda fazla vakit geçiririm.	34	11,7	49	16,9	70	24,2	82	28,3	55	18,9
Günün büyük bir kısmını dijital araçlarla geçiririm.	41	14,1	74	25,6	56	19,3	82	28,2	37	12,8
Sabahları ilk iş olarak mesajlarımı ve maillerimi kontrol ederim.	52	17,9	51	17,6	46	15,9	70	24,1	71	24,5
Gittiğim yerlerde Wi-Fi şifresini sorarım.	58	20	66	22,8	52	17,9	59	20,4	55	18,9

Ankete katılan bireylerin çoğunlukla gün içerisinde telefonuyla fazla vakit geçirdiği, sosyal medya hesaplarımı sıklıkla kontrol ettiği, günün büyük bir kısmını dijital araçlarla geçirdiği tespit edilmiştir. Ankete katılan bireylerin sosyal medyayı kullanma amaçlarına ilişkin olarak, en fazla sosyal ağları, bilgi edinme/hayatı tanıma amacıyla ve eğlence/boş vakit geçirme amacıyla tercih ettikleri gözlenmiştir. İkinci olarak ankete katılan bireylerin sosyal ağları rahatlama/stresten uzaklaşma amacı ile kullandıkları belirlenmiştir. Ardından ankete katılan bireylerin sosyal çevre edinme/sosyalleşme amacı ile kullandıkları saptanmıştır. Ankete katılan bireylerin çoğunlukla telefonu olmadıklarında kendilerini eksiklik hissettikleri ve sabahları uyanır uyanmaz mesajlarını/maillerini kontrol ettikleri tespit edilmiştir. Ankete katılan bireylerin çoğunluğunun arkadaşları ile sosyal medya aracılığıyla iletişim halinde oldukları dikkat çeken bir diğer bulgudur.

“Gün içerisinde telefonumla fazla vakit geçiririm”, “Sabahları ilk iş olarak mesajlarımı ve maillerimi kontrol ederim” ve “Gittiğim yerlerde Wi-Fi şifresini sorarım” ifadelerine ankete katılan bireylerin kararsız olduğunu beyan edenlerin en az orana sahip olduğu Tablo 5'ten

⁴ Çalışmada ayrıca sosyal ağlarda geçirilen süre kategorileri bağımlı değişken, demografik değişkenlerin bağımsız değişken olarak seçildiği nitel tercih modellerinden olan Sıralı Logit Model'den yararlanılmıştır. Sıralı Logit modelinde, paralellik varsayımı geçersiz olması nedeniyle Genelleştirilmiş Sıralı Logit Model tahminlenmiştir. Ancak iktisadi olarak model sonuçlarının anlamsız olduğu gözlenmesi nedeniyle, çalışmada bu modellere ilişkin bulgular raporlanmamıştır.

görülmektedir. Benzer şekilde “Sosyal ağları, sosyal çevre edinme/sosyalleşme amacı ile kullanıyorum” ve “Günün büyük bir kısmını dijital araçlarla geçiririm.” ifadelerine kesinlikle katıldıklarını beyan edenlerin oranı en az orandadır. Çalışmada “Sosyal medya hesaplarıma sıklıkla kontrol ederim”, “Sosyal ağları, rahatlama/stresten uzaklaşma amacı ile kullanıyorum.” ve “Sosyal ağları, bilgi edinme/hayatı tanıma amacı ile kullanıyorum” ifadelerine katılmadıklarını beyan edenlerin oranının en az orana sahip olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda “Sosyal ağları, rahatlama/stresten uzaklaşma amacı ile kullanıyorum”, “Arkadaşlarım ile sosyal medya üzerinden iletişime geçerim”, “Telefonum yanımda olmadığında bir eksiklik hissederim”, ve “Gün içerisinde sosyal ağlarda fazla vakit geçiririm” ifadelerine kesinlikle katılmayanlarının oranının en az olduğu gözlenmiştir. Çalışmanın bu kısmında dijital bağımlılık ölçeğinin sosyal hayata etki boyutuna ilişkin frekans ve yüzdelik dağılımı verilmek istenmiştir. İlgili gösterim Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: *Dijital Bağımlılık Ölçeği Sosyal Hayata Etki Boyutu Maddelerine Verilen Cevapların Dağılımı*

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katlıyorum		Kesinlikle katlıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Gün içerisinde mutlaka birkaç saat telefonumdan ya da müzik çalarımından bir şeyler dinlerim.	29	10	32	11,1	46	15,9	97	33,4	86	29,6
Çevremdeki insanlar teknolojik araçları çok fazla kullandığını söylüyor.	81	28	79	27,2	50	17,2	47	16,3	33	11,3
İnternet nedeniyle gece geç vakitlere kadar oturup uykusuz kalırım.	79	27,2	69	23,9	49	16,9	53	18,2	40	13,8
Her ay SMS ve/veya internet paketi alırım.	39	13,4	36	12,4	36	12,4	70	24,2	109	37,6
Teknolojik araçlar aile hayatımı olumsuz etkiler.	86	29,7	62	21,3	60	20,7	47	16,2	35	12,1
Teknolojik araçlar uyku düzenimi bozar.	63	21,8	64	22	58	20	57	19,7	48	16,5
Teknolojik araçlar sosyal hayatımı olumsuz etkiler.	73	25,2	68	23,3	62	21,3	52	18	35	12,1
Teknolojik araçlar dikkat düzeyimi etkiler.	58	20	48	16,5	76	26,2	67	23,1	41	14,1
Teknolojik araçlarla fazla vakit geçirdiğim için çalışmalarımı aksatırım.	77	26,5	66	22,7	52	17,9	49	16,9	46	15,9

Ankete katılan bireylerin aile, sosyal ve akademik hayatlarına teknolojik araçların olumsuz yönde etkilemediğini düşünenlerin oranının çoğunluk gösterdiği gözlenmiştir. Aynı zamanda internet nedeniyle gece geç saatlere kadar uykusuz kalmayanların çoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Ankete katılan bireylerden teknoloji araçlarının dikkat düzeyini etkileme konusunda kararsız olanların çoğunluk gösterdiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, ankete katılan bireyler teknolojik araçları çok fazla kullanmadıklarını belirtmişlerdir.

Ankete katılan bireylerin “Gün içerisinde mutlaka birkaç saat telefonumdan ya da müzik çalarımından bir şeyler dinlerim” ifadesine kesinlikle katılmayanlarının oranının en az orana ve kesinlikle katılanlarının oranının ise en fazla orana sahip olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde “Çevremdeki insanlar teknolojik araçları çok fazla kullandığını söylüyor”, “İnternet nedeniyle gece geç vakitlere kadar oturup uykusuz kalırım”, “Teknolojik araçlar aile hayatımı olumsuz etkiler”, “Teknolojik araçlar uyku düzenimi bozar”, “Teknolojik araçlar sosyal dikkat düzeyimi etkiler” ve “Teknolojik araçlarla fazla vakit geçirdiğim için çalışmalarımı aksatırım” ifadelerine kesinlikle katıldıklarını beyan edenlerin oranının en az olduğu gözlenmiştir.

Bilindiği üzere sosyal ağlar, insanların daha çok arkadaş edinmesini, aile üyelerine ulaşmasını, başka kişilerle iletişime girebilmesine, kendilerini özgürce ifade edebilmesine, eski tanıdıklarına ulaşabilmesine, iş arkadaşlarıyla bağlantı kurmayı ve diğer birçok tanıdık kişiler ile ortak bir alan

oluşturmayı sağlamaktadır ve bu nedenle giderek artan bir oranda bireylerin sosyal paylaşım sitelerinde yer aldığı gözlenmektedir (Aydan, 2018: 353-354). Çalışmada ankete katılan bireylerin Türkiye’de en çok kullanılan altı farklı sosyal ağda günde ortalama ne kadar süre geçirdiklerine yönelik sorular yöneltilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 6’da raporlanmıştır.

Tablo 6: Seçilmiş Bazı Sosyal Ağlarda Gün İçinde Aktif Olunan Süreye İlişkin Verilen Cevapların Dağılımı

Facebook uygulamasında aktif olduğunuz süre			WhatsApp uygulamasında aktif olduğunuz süre			Instagram uygulamasında aktif olduğunuz süre		
	f	%		F	%		f	%
Hiç kullanmıyorum	121	41,7	Hiç kullanmıyorum	36	12,5	Hiç kullanmıyorum	17	5,9
1 saatten az	145	50	1 saatten az	108	37,2	1 saatten az	63	21,8
1- 2 saat	13	4,5	1- 2 saat	128	44,2	1- 2 saat	59	20,3
2- 3 saat	4	1,4	2- 3 saat	11	3,8	2- 3 saat	70	24,1
3-5 saat	4	1,4	3-5 saat	4	1,2	3-5 saat	44	15,1
5 saat ve üzeri	3	1	5 saat ve üzeri	3	1,1	5 saat ve üzeri	37	12,8
Toplam	290	100	Toplam	290	100	Toplam	290	100
Twitter uygulamasında aktif olduğunuz süre			Youtube uygulamasında aktif olduğunuz süre			Google+ aktif olduğunuz süre		
	f	%		F	%		f	%
Hiç kullanmıyorum	30	10,3	Hiç kullanmıyorum	8	2,8	Hiç kullanmıyorum	92	31,7
1 saatten az	60	20,7	1 saatten az	57	19,6	1 saatten az	110	37,9
1- 2 saat	70	24,1	1- 2 saat	72	24,8	1- 2 saat	37	12,8
2- 3 saat	72	24,9	2- 3 saat	52	17,9	2- 3 saat	24	8,3
3-5 saat	33	11,4	3-5 saat	41	14,1	3-5 saat	13	4,5
5 saat ve üzeri	25	8,6	5 saat ve üzeri	60	20,8	5 saat ve üzeri	14	4,8
Toplam	290	100	Toplam	290	100	Toplam	290	100

Altı sosyal ağ içerisinde en fazla kullanılan sosyal ağların Youtube ve Instagram olduğu, en az kullanılan sosyal ağların ise Facebook ve Google+ olduğu saptanmıştır. Facebook uygulamasına ilişkin dağılım incelendiğinde, öğrencilerin yarısının 1 saatten az uygulamayı kullandıkları ve neredeyse diğer yarısının bu uygulamayı kullanmadıkları gözlenmiştir. Ankete katılan bireylerin Youtube ve WhatsApp uygulamalarında 1-2 saat aralığında çoğunlukla zaman geçirdikleri gözlenmiştir. Instagram ve Twitter uygulamalarında ankete katılan bireylerin çoğunlukla 2-3 saat aralığında zaman geçirdikleri Tablo 5’ten görülmektedir. Youtube uygulamasını hiç kullanmayanların oranının ise diğer sosyal ağlar içerisinde en az orana sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada ayrıca ankete katılan bireylerin sosyal medya kullanımlarının duygu durumlarına yansımalarına yönelik düşünceleri öğrenilmek istenmiştir. Bu bağlamda elde edilen bilgiler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Sosyal Medya Kullanımlarının Duygu Durumlarına Yansımalarına İlişkin Verilen Cevapların Dağılımı

	Evet		Hayır	
	f	%	f	%
Sürekli olarak kendinizi sosyal medyaya tekrar girebileceğiniz andan başka bir şey düşünemez halde buldunuz mu?	87	30	203	70
Sürekli olarak, sosyal medyada daha fazla zaman geçirmek istediğiniz için kendinizi mutsuz hissettiniz mi?	89	30,6	201	69,4
Sosyal medyayı kullanmadığınız zaman çoğu kez kendinizi kötü hissettiniz mi?	95	32,8	195	67,2

Sosyal medyayı kullanma isteğinizden dolayı diğer etkinliklerinizi (spor, hobiler vb.) sürekli olarak ihmal ettiniz mi?	69	23,8	221	76,2
Sosyal medyayı kullanmanızdan dolayı diğer insanlarla sürekli olarak tartışmalarınız oldu mu?	59	20,3	231	79,7
Sosyal medyada geçirdiğiniz süre hakkında ebeveynlerinize veya arkadaşlarınıza sürekli olarak yalan söylediniz mi?	43	14,8	247	85,2
Olumsuz duygularınızdan kaçmak için sık sık sosyal medyayı kullandınız mı?	138	47,6	152	52,4
Sosyal medya kullanımınızdan dolayı ebeveynleriniz, kız veya erkek kardeşleriniz ile ciddi çatışmalarınız oldu mu?	39	13,4	251	86,6

Ankete katılan bireylerin sosyal medya kullanımlarının duygu durumlarına olumsuz yönde etkilemediğini ileri sürenlerin oranının çoğunlukta olduğu Tablo 7’den görülmektedir. Ancak çalışmada, yadsınamaz boyutta sosyal medya kullanımının olumsuz duyguya yol açtığı yönünde de bulgular elde edilmiştir. Bir diğer ifadeyle, ankete katılan bireylerden sürekli olarak kendini sosyal medyaya tekrar girebileceği andan itibaren başka bir şey düşünmeyenlerin oranın %30; sürekli olarak sosyal medyada daha fazla zaman geçirmek istedikleri için kendini mutsuz hissedenlerinin oranının %30,6 ve olumsuz duygulardan kaçınmak için sık sık sosyal medya kullananların oranının %47,6 olduğu gözlenmiştir.

4. Sonuç

Dijital dünyanın içinde yaşamaya başlayan insanoğlu, bu yenilikle beraber tüm alışkanlıklarını, düşünce tarzını, yaşam şeklini değiştirmeye başlamıştır. Bu değişimle birlikte sosyal hayattan koparak, dijital platformlarda fazlasıyla yer alan bireylerin sosyal hayatlarında asosyal bir kişiliğe büründüğü ve dış dünya ile bağlarını kopardığı gözlenmektedir. Bu çalışmada genç neslin dijital ve sosyal medya bağımlılık düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerini temsilen 290 öğrencinin dijital ve sosyal medya bağımlılığı detaylı olarak incelenmiştir. Bu amaçla ankete katılan bireylere detaylı sorular yöneltilmiştir. Dijital bağımlılık ve sosyal medya bağımlılık ölçeğine 290 katılımcının vermiş oldukları cevaplarında, katılımcıların en fazla katıldıklarını belirttikleri ifadeler şu şekildedir:” Sosyal medya hesaplarımı sıklıkla kontrol ederim.” (%33,8), “Sosyal ağları, eğlence / boş vakit geçirme amacı ile kullanıyorum.” (%34,5), “Sosyal ağları, bilgi edinme / hayatı tanıma amacı ile kullanıyorum.” (%34,1), “Arkadaşlarım ile sosyal medya üzerinden iletişime geçerim.” (%40,4), “Telefonum yanımda olmadığında bir eksiklik hissederim.” (%27,6), “Gün içerisinde mutlaka birkaç saat telefonumdan ya da müzik çalarımından bir şeyler dinlerim.” (%29,6), “Her ay SMS ve/veya internet paketi alırım.” (%37,6). Katılımcılara sosyal medya kullanımlarının duygu durumlarına yansımalarına ilişkin bazı sorular yöneltilmiş ve katılımcıların “Sosyal medyayı kullanmadığınız zaman çoğu kez kendinizi kötü hissettiniz mi?” ve “Olumsuz duygularınızdan kaçmak için sık sık sosyal medyayı kullandınız mı?” ifadelerine sırasıyla %32,8 ve %47,6 oranında evet cevabı verdikleri gözlenmiştir. Ayrıca katılımcıların en fazla kullanmış olduğu sosyal ağlara ilişkin bulgular incelendiğinde,

- Facebook sosyal ağını katılımcıların %12,5’inin hiç kullanmadığı ve %50’sinin ise 1 saatten az kullandığı,
- WhatsApp sosyal ağını katılımcıların %37,2’sinin 1 saatten az ve %44,2’sinin 1 – 2 saat aralığında kullandığı,
- Instagram sosyal ağını katılımcıların %24,1’inin 2 – 3 saat, %21,8’inin 1 saatten az ve %20,3’ü ise 1 – 2 saat aralığında kullandığı
- Katılımcılardan sadece %5,9’luk bir kısmının Instagram sosyal ağını hiç kullanmadığı,
- Twitter sosyal ağını katılımcıların %24,9’unun 2 – 3 saat, %24,1’inin 1 – 2 saat ve %20,7’sinin ise 1 saatten az kullandığı,

- Youtube sosyal ağını katılımcıların %24,8'inin 1 – 2 saat, %20,8'inin 5 saat ve üzeri kullandığı,
- Katılımcılardan sadece %2,8'i nin Youtube ağını kullanmadığı,
- Google+ sosyal ağını kullanan katılımcıların %37,9'unun 1 saatten az kullandığı saptanmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlardan hareketle, dijital ve sosyal medya bağımlılığını azaltmaya yönelik bazı önermeler sunulmak istenmiştir. Gelişen sosyal medya araçları, dijital araçlar hakkında ve dijital medya kullanımı hakkında seminerler ve/veya konferanslar düzenlenerek, bireylerin bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır. Bir diğer ifadeyle, konferanslar aracılığıyla internetin sadece müzik, video, oyun ve benzeri için olmadığı, öğrencileri başarılı hale getirecek internet uygulamalarının öğretilmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda öğrenciye eğitimler verilmeli ve dijital medya kullanımı öğrencinin lehine olacak şekilde programlar yapılmalıdır.

Üniversite bünyesindeki ücretsiz internet hizmetinin, belirli sosyal ağlara girişi ile ilgili günlük kotalar konulması dijital ve sosyal medya bağımlılıklarını azaltmada önemli bir adım olacaktır. Bir diğer ifadeyle, öğrencinin sosyal medya üzerinde günlük belirli bir kotasının olması ve aşılması durumunda internet erişiminin kısıtlanması önerilmektedir.

Sosyal medyayı olumsuz duyguları dolayısıyla kullanan öğrencilere yönelik ilköğretim ve lise düzeyinde var olan rehberlik büro uygulamasının üniversite bünyesinde geliştirilerek, ruhsal açıdan daha sağlıklı bireylerin gelişimine yönelik danışmanlık hizmetinin sunulması gerektiği düşünülmektedir. Üniversite eğitimleri boyunca öğrencilerin sosyal hayatlarında daha başarılı olmalarını sağlayacak, seminerler, yarışmalar, oyunlar, vb. aktivitelerin düzenlenmesi ve psikolojik açıdan mutsuz bireylerin sayısındaki artışın önüne geçilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Teşekkür

Veri toplama aşamasında yardımları dokunan, Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden 2019 yılında mezun olan, Muhammet Ali Köklü'ye ve Musa Yılmaz'a emekleri için teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Akçay Bekiroğlu, H. ve Şahin, E. (2019). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu ve Saldırganlık Davranışı Gösterme İlişkisi”. *Turkish Studies Social Sciences*, 14(3): 215-236.
- Aktan, E. (2018). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4): 405-421.
- Arslan, A.; Kırık, A. M.; Karaman, M. ve Çetinkaya, A. (2015). “Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Dijital Bağımlılık”. *UHIVE: Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 34-58.
- Aydan, H. (2018). “Sosyal Medya Kullanımı ile Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Ege Üniversitesi Örneği”. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4): 351-369.
- Aydın, İ.E. (2016). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma: Anadolu Üniversitesi Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35): 373-386.
- Balcı, Ş. ve Baloğlu, E. (2018). “Sosyal Medya Bağımlılığı ile Depresyon Arasındaki İlişki: Üniversitesi Gençliği Üzerine Bir Saha Araştırması”. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (29): 209-234.
- Bayhan, V. (2013). “Gençlik, Sosyal Medya ve İnternet Bağımlılığı”. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 23: 61-80.
- Carr, N. (2008). “Is Google Making Us Stupid? ”, *Yearbook of the National Society for the Study of Education*, 107(2): 89-94. <https://doi.org/10.1111/j.1744-7984.2008.00172.x>
- Çiftçi, H. (2018). “Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4): 417-434.
- Daşlı, Y. ve Baloğlu, A.O. (2020). “Sosyal Medya Bağımlılığı Üzerine Bir Alan Araştırması”. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(33): 1229-1239.
- Demir, Y. ve Kumcağız, H. (2019). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(52): 23-42.
- Eryılmaz, S. ve Çukurluöz, Ö. (2018). “Lise Öğrencilerinin Dijital Bağımlılıklarının İncelenmesi: Ankara İli Çankaya İlçesi Örneği”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67): 889-912.
- Internetworldstats.com. (09/10/2020).
- İnce, M. ve Koçak, M.C. (2017). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneği”. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2): 736-749.
- Kalamancı, Ş. ve Bat, M. (2016). “İnternet Bağımlılığı ve Medya Kullanımı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47): 878-885
- Laura, A.N. and Richard, N. (2004). “Development of a psychometrically sound internet addiction scale: a preliminary step, *Psychology of Addictive Behaviors*”, 18(4):381-384.
- Mossbarger, B. (2008). “Is internet addiction addressed in the classroom?” *A survey of psychology textbooks, Computers in Human Behavior*, 24: 468-474.
- Özdemir, Z. (2019). “Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı”. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(2): 91-105.

- Tutgun Ünal, A. (2019). “İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığının İncelenmesi: Üsküdar Üniversitesi Örneği”, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2: 49-80.
- Ulutaşdemir, N.; Verim, E.; Bakır, E. ve Deniz, E. (2017). “Geleceğin Sağlık Profesyonellerinde İnternet Bağımlılığının Yaşam Kaliteleri Üzerine Etkisi”, *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*; 48(2).
- Yengin, D. (2019). “Teknoloji Bağımlılığı Olarak Dijital Bağımlılık”. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, 9(2): 130-144.
- Yıldız, A. ve Demir, F.M. (2016). “Üniversite Öğrencilerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Amaçlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırması Dergisi, Girişimcilik Özel Sayısı*, 17(37): 18-36.
- Yılmazsoy, B. ve Kahraman, M. (2017). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığı ile Sosyal Medyayı Eğitsel Amaçlı Kullanımları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Facebook Örneği”. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 6(1): 9-20.
- Young, S. K. (1998). “Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder”, *CyberPsychology & Behaviour*, 1(3): 237-244.
- Worldometers.info (28/10/2019).

SİSTEMİK FAKTÖRLERİN BİR ÜRÜNÜ OLARAK BÖLGESELÇİLİK

Can Donduran¹

Öz

Bu çalışma, uluslararası sistemin yapısal unsurlarının, devlet ve devlet dışı aktörleri kapsayan bölgesel ölçekteki yapıların ortaya çıkışı, doğası ve işlevi üzerindeki etkisi üzerine odaklanmaktadır. Modern anlamdaki bölgeselcilik hareketlerinin çıkışından bugüne içerisinde şekillendikleri uluslararası konjonktürü karşılaştırmalı olarak ele almak suretiyle kutupluluk gibi makro faktörlerin yanı sıra güvenlik kaygıları, yumuşama, ekonomi, küreselleşme gibi görece ikincil nitelikteki dinamiklerin söz konusu aktörlerin bölgeselcilik hareketleri ile ilintili davranışları üzerindeki belirleyici rolleri, analizin merkezinde yer alacaktır. Olayları ve olguları, içerisinde gerçekleştikleri konjonktürel koşulları dikkate alarak analiz etmeye dayanan bağlamsal analiz metodu aracılığıyla Soğuk Savaş süresince ve sonrasında şekillenen bölgeselcilik hareketlerinin doğuşunu etkileyen faktörler incelenecektir. Bu yöntemsel çerçeve içerisinde, kutupluluk, güvenlik kaygıları ve küreselleşme gibi sistemik etmenlerin bölgeselcilik üzerindeki etkilerinin ne boyutta olduğu ve ne şekilde somutlaştığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Bölgeselcilik, Uluslararası Sistem, İki Kutupluluk, Çok Kutupluluk, İş Birliği*

REGIONALISM AS A PRODUCT OF THE SYSTEMIC STIMULUS

Abstract

This article focuses on the influence of the structural elements within the international system on the emergence, nature, and functioning of the regional structures composed of state and non-state actors. Examined through a comparative analysis of the international conjunctures, since the emergence of regionalism in the modern sense, the impact of the broader context defined by the polarity and the secondary factors, like security considerations, détente, economic concerns, and globalization on the actors' behavior related to the regionalization movements would be at the center of this study. The factors that have influenced the emergence of regionalist movements during and after the Cold War will be examined through the contextual analysis method based on treating phenomena by taking into account international circumstances in which they took shape. Within this methodological framework, the extent and the form of the influence exerted by the systemic elements, such as polarity, security considerations, and globalization will be tackled.

Keywords: *Regionalism, International System, Bipolarity, Multipolarity, Cooperation*

¹ Araş. Gör., İstinye Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, can.donduran@istinye.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2737-1410

Geliş Tarihi (Received): 03.10.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 21.12.2020

Atıf/Citation: Donduran, C. (2020). Sistemik Faktörlerin Bir Ürünü Olarak Bölgeselcilik. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 251-266. **DOI:** 10.47140/kusbder.804895

Giriş

Bölgesel seviyedeki uluslararası yapılara ilişkin tartışmalar uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yer tutsa da tarihe baktığımızda bölgeselcilik çalışmalarının çok da uzun bir geçmişe dayanmadığı görülmektedir. Uluslararası sistemin doğasında meydana gelen değişimler ve süreklilik arz eden evrim, bölgeselcilik kavramına bakışı ve bölgesel ölçekteki yapıların karakterini de hızla dönüştürmektedir. XX. yüzyılın sonlarından itibaren gittikçe hızlanan bölgeselleşme girişimleri, uluslararası hayatın temel iş birliği yapıları olarak göze çarpar. Son yıllarda ise ulus-devletin korumacı duvarlarının yükselmesi yönünde izleyen trend, bu yapıları, tartışmaların odak noktasına geri getirmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen gelişmelerle beraber ortaya çıkan hem kavramsal hem de yapısal değişikliklerin uluslararası aktörlerin bölgeselcilik eğilimleri bağlamında oynadıkları rolün öneminin incelenmesi, bu anlamda, ilerleyen dönemlerde ortaya çıkması muhtemel yeniliklerin etkisinin öngörülebilir olması adına da oldukça önemlidir. Bölgesel iş birliği kurumlarının güvenlikten ekonomiye toplumsal hayattan uluslararası barış ve istikrara kadar birçok kritik hususu doğrudan etkiler nitelikte olması da bu durumun ortaya çıkmasında belirleyici rol oynamıştır.

Bu çerçevede, mevcut makale, bölgeselcilik hareketlerinin ortaya çıkış süreçlerine yoğunlaşarak bu hareketlerin doğuşu ve şekillenişinde belirleyici olan etmenleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Olayları, içerisinde gerçekleştikleri konjonktürel koşulları dikkate alarak analiz etmeyi öngören bağlamsal analiz metodu aracılığıyla Soğuk Savaş süresince ve sonrasında şekillenen bölgeselcilik hareketlerinin doğuşunu etkileyen faktörler incelenecektir. Cevap aranacak olan soru ise sistemik etmenlerin bölgeselcilik üzerindeki etkilerinin ne boyutta olduğu ve ne şekilde somutlaştığıdır.

Başta güvenlik olmak üzere bölgesel yapıların odağında yer alan temel konuların önemi düşünüldüğünde, bölgesel seviyede şekillenen yapıların, içerisinde olduğu uluslararası sistem ile yakından ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, farklı uluslararası sistem türlerinin söz konusu bu hareketlerin doğması ve gelişmesi üzerinde farklılaşan etkilerde bulunması şaşırtıcı değildir. Bu çalışma kapsamında da bölgeselcilik girişimlerini tetikleyen uluslararası sistemler ele alınacak olup bu yapılar, temel olarak, kutupluluk durumlarına göre ayrılacaklardır. Ancak, bu ayırım genel bir çerçeve oluşturmaktan öteye gidemeyeceğinden, kutupluluk durumunun yanında, bölgeselcilik hareketlerini tetikleyen farklı bağlamlardaki etkenler ve değişen konjonktür de dikkate alınarak analizin daha net bir zemine oturmasına özen gösterilecektir.

Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde, tarih penceresinden kısa bir kavramsal incelemeye yer verilecek olup bununla hedeflenen, ilgili kavramların tanımlarına ilişkin olası karışıklıkların önüne geçmektir. Daha sonra, Soğuk Savaş şartlarının hâkim olduğu iki kutuplu uluslararası sistem ele alınacaktır. Bu şartların ortaya çıkardığı temel dinamikler ve farklı alanlardaki yansımalarından yola çıkılarak söz konusu yapının bölgeselciliği ne ölçüde tetiklediği tartışılacak olup sömürgecilik döneminin sonlanması gibi belirleyici olgular ve güvenlik gibi dönemin doğası açısından kritik konular da bölgeselciliğe etkileri bağlamında ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Doğu-Batı mücadelesinin sona ermesiyle doğan ve bölgeselcilik açısından da hem sayısal bir artışı hem de yöntemsel bir farklılaşmayı beraberinde getiren çok kutuplu uluslararası sisteme değinilecektir. Bu çerçevede, aktörler tarafından gittikçe öncelikli olarak ele alınan ekonomik alandaki gelişmeler ve küreselleşme fenomeni, çalışmanın bu bölümünün odak noktasını oluşturacaktır.

1. Tarihsel perspektiften bölge ve bölgeselcilik: kavramsal bir inceleme

Bölgesel seviyede örgütlenmiş yapıların, uluslararası ilişkilerin analizindeki yaygınlığının artması, genel anlamda bir XX. yüzyıl fenomeni gibi görünse de aslında, bu tip yapılar çok uzun süredir farklı biçimlerde varlığını sürdürmekte ve devletler arasındaki etkileşimler üzerindeki belirleyici etmenlerden birini oluşturmaktadır. Louise Fawcett'in (2005, s. 27) de açıkça vurguladığı gibi,

(...) bölgeler her zaman bizimleydi. İmparatorluklar, etki alanları veya yalnızca güçlü devletler ve müttefikleri biçiminde bölgeler, farklı uluslararası sistemlerde hâkim durumda bulunmuşlardır. Bölgeler, -XIX. yüzyıldaki Avrupa gibi- Dünya lideri konumuna ulaşmışlardır. Ancak, daha modern anlamda, bölgeselcilik ve bölgeselleşme görece evrensel olan diğer formlardan ayrıldığından ötürü, küreselden daha aşağı seviyedeki aktiviteleri temsil eder hale gelmişlerdir ve Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası sistem, bu inceleme için uygun bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

İlk büyük savaşın ardından, böylesi bir felaketin tekrarından mümkün olduğunca kaçınmak ve oluşan yıkıcı etkileri silmek adına bu yönde atılan adımlar, kısa sürede doğan ekonomik ve siyasi krizlerin kurbanı olmuş ve genel anlamda bölgeselcilik hareketlerinin hız kazanması, yüzyılın ikinci yarısında gözlemlenmiştir. Revizyonist Almanya ve İtalya'dan gelmesi muhtemel tehlikelere karşı oluşturulan Balkan Antantı (1934), Orta Doğu'da ortaya çıkan Sadabat Paktı (1937) benzeri iki savaş arasındaki dönemin bölgesel yapıları, genel anlamda başarısız olurken ömürleri de fazla uzun olamamıştır. Bunun yanında, kimilerine göre, bu dönemdeki, özellikle ticaret üzerine odaklı bölgeselcilik hareketleri ekonomik ve politik istikrarsızlığı besleyerek adeta İkinci Dünya Savaşı'na giden yolun taşlarını döşemişlerdir (Mansfield ve Milner, 1999, ss. 590, 597). Bu anlamda, söz konusu dönemdeki bölgeselcilik hareketlerini başarısız, hatta zararlı olarak nitelenebilir. Bugün, geçmişe dönük biçimde gerçekleştirilen incelemelerde “eski bölgeselcilik” olarak adlandırılan ve genel anlamda ya ulus-devletlerin egemenliklerinden taviz vermesi üzerinden ya da bölgesel seviyede barışın sağlanması çabalarını merkeze alarak şekillenen bu hareketler, sömürgecilik döneminin sonuyla iyice hızlanmış ve Soğuk Savaş döneminin önemli belirleyici unsurlarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu periyodun sonlarına doğru ortaya çıkan ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kayda değer biçimde ivmelenen “yeni bölgeselcilik” ise eskisinden, “...çok boyutluluğu, karmaşıklığı, değişkenliği ve... genelde gayri resmi toplantılarla bir araya gelen çeşitli devlet ve devlet dışı aktörleri kapsaması...” (Söderbaum, 2003, ss. 1-2) ile ayrılmaktadır.

Güvenlik ya da teknik konulardaki iş birliği gibi alanlara yönelen eski bölgeselcilik ya da daha çok boyutlu, heterojen bir olgu olarak yeni bölgeselcilik, farklı yöntem ve yaklaşımları işaret etse de her iki tipteki bölgeselcilik hareketlerindeki ortak nokta, bölgesel dinamiklerin etkisi altında şekillendikleri kadar küresel sistemdeki ve devlete ilişkin yapısal değişimlerden de etkilenerek ortaya çıkmış olmalarıdır. Bir başka ifadeyle, bölgeselcilik, bir boşlukta, çevreden izole bir biçimde oluşmaz. Söz konusu bölgenin coğrafi, ekonomik, stratejik ve kültürel karakteristikleri şekillenmesinde önemli rol oynarken, küresel seviyedeki eğilimler, değerler ve dönüşümler de bu anlamda belirleyicidir.

Bu bağlamda, çalışmada sıkça kullanılacak olan bölge, bölgeselcilik ve bölgeselleşme gibi, tanımlanmalarına ilişkin bazı karmaşıklıklar bulunan kavramların ne şekilde ele alınacağına detaylı analize geçmeden değinmek faydalı olacaktır. Bölge kavramı, kimi yazarlar tarafından coğrafi yakınlık ve buna ilişkin belirleyiciler baz alınarak tanımlanırken (Mansfield ve Milner, 1997), kimileri, “sosyal olarak inşa edilmiş” yapılar olarak ele aldığı bölgeyi kolektif algılarla şekillenen kurumsal bağlarla ortaya çıkan bilişsel yapılar olarak inşacı bir perspektifte tanımlamaktadır (Adler, 1997, ss. 249-277). Kavram olarak bölgenin tanımı konusunda çok geniş ve farklı noktalara öncelik veren bir literatür bulunmaktadır (Väyrynen, 2003, ss. 25-28). Bu çalışmada ise bölge genel olarak, “... üyelerinin saptanabilir belirli özellikleri paylaştığı gruplar, devletler veya topraklar temel alınarak ortaya çıkmış birim ya da alanlar” (Fawcett, 2005, s. 24) olarak ele alınacaktır. Bu anlamda, modern bölgeselciliği açıklamakta yetersiz kaldığı kuşkusuz olan, sadece coğrafi kriterlerle kavramı tanımlama yöneliminden kaçınılarak hem aktörlerinin yapısı hem de kapsadığı alanın genişliği açısından büyük farklılık gösteren bölgesel yapılar ele alınabilecektir. Bu çerçevede bölgeselcilik, “...belirli bir bölgede, devlet ya da devlet dışı aktörlerin iş birliğine ve stratejilerini koordine etmeye yöneldiği politika ve/veya proje” olarak değerlendirilirken; bölgeselleşme ise bu bağlamda ortaya çıkan güçlerin etkisiyle şekillenen bir süreç olarak ele alınacaktır (Fawcett, 2005, ss. 24-25). Altı çizilmelidir ki bölgeselcilik, devlet

merkezli bir olguyu işaret edebileceği gibi, devlet seviyesinin üzerinde veya altında gerçekleşen faaliyetleri de vurguluyor olabilir. Örneğin, merkez-çevre penceresinden bakıldığında, “Güney” bir bölgeye işaret etmektedir. Bunun yanında, Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD), AGİT ya da APEC gibi yapılar da belirli bölgeleri ve buralardaki bölgeselcilik hareketlerini ifade etmektedir. Son olarak, bölgeselcilik ve bölgeselleşme kavramlarının bölgesel bütünleşme kavramıyla aynı anlama geldikleri de düşünülmemelidir. Bölgeselcilik, bütünleşmeye giden süreçte bir adım, bir aşamadan fazlası değildir. Bütünleşme ise daha çok boyutlu, aktörlerin egemenliklerinden en azından kısmen feragat etmesine dayanan bir derinleşmeye işaret eder ve bölgeselcilik üzerinden varılması arzulanan (veya beklenen) son nokta ve bu noktaya ulaşılan kadar geçen süreç olarak karşımıza çıkar (Haas, 1970: ss. 610-611). Bu anlamda Avrupa Birliği (AB), kapsadığı ekonomik, politik, hukuki ve kurumsal alanlar düşünüldüğünde günümüzdeki “tek ve gerçek bütünleşme hareketi” (Dedeoğlu, 2015: s. 18), olarak karşımıza çıkarken, farklı bölgelerde birçok bölgeselcilik örneğine rastlamak mümkündür.

Buraya kadar bahsedilen kavramsal ayrımlara rağmen bölgesel ölçekli yapılara ilişkin olarak geçerli bir ortak nokta, bütünleşme, bölgesel iş birliği veya bölgeselcilik hareketi olması fark etmeksizin her birinin çevresel koşulları etkilediği kadar bu koşullardan etkilendiği gerçeğidir. Bu anlamda, sistemin faktörlerin söz konusu bu hareketlerin ortaya çıkması üzerindeki şekillendirici etkisi, bölgeselcilik girişimlerinin anlaşılabilirliği adına oldukça kritik önemdedir.

2. İki kutuplu uluslararası sistem ve bölgeselcilik üzerindeki etkileri

Keskin bir ideolojik ayrıma dayalı olarak, iki süper güç ve bunların etrafında kümelenen müttefiklerinin (kimi durumlarda uydularının) oluşturduğu bloklar üzerinden tanımlanan Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistem açısından temel belirleyici unsurlar, hiç şüphesiz, güvenlik kaygılarıdır.² Bu anlamda, söz konusu dönemde ortaya çıkan bölgeselcilik hareketleri, öncelikli olarak, blok içerisindeki konsolidasyonun sağlanması amacını gütmek suretiyle güvenlikle ilintili konulara yönelmiştir. Bunun yanında, sömürgecilik döneminin sona ermesiyle birlikte “Üçüncü Dünya” kapsamında hızlanan bağımsızlık hareketleri, bu dönemde bölgesel dinamikleri, kısmen de olsa, harekete geçirmiş ve bölgeselci girişimlerin, yeryüzünün her köşesinde farklı yaklaşım ve hedeflerle yayılmasına yol açmıştır. Bu noktada vurgulanmalıdır ki güvenlik her şartta öncelikli hareket alanını oluştururken; küresel dinamiklerin bölgesel dengeler üzerinde oluşturduğu inkâr edilemez baskı, bu hareketleri hem sınırlamış hem de farklı bölgelerde değişen biçimlerde etkilemiştir.

2.1. Güvenlik kaygıları ve güç mücadelesi gölgesinde bölgeselcilik

Yaklaşık yarım yüzyıl boyunca uluslararası sistemi şekillendiren iki kutuplu düzenin temel belirleyicisi, aktörlerin ve blokların güvenlik kaygıları ile birlikte bu kaygıları azaltabilmek adına oluşturdukları yapılar olmuştur. Yukarıda belirtilen tanıma uygun olarak geniş ölçekli (makro) birer bölge olarak nitelenebilecek Doğu ve Batı arasındaki ilişkiler neredeyse kesintisiz olarak realist paradigmanın sunduğu çerçeve içerisinde, güvenlik odaklı olarak düzenlenmiştir. Süper güçler ABD ve SSCB, sahip oldukları etki alanları üzerinden mücadelelerini sürdürürken, bölgesel ölçekli iş birliği hareketleri de doğal olarak, bu mücadelenin gereklerine uygun ve temelde güvenlik odaklı olarak şekillenmiştir. Küresel dinamiklerin belirleyici olan etmenler olduğu göz önünde bulundurulmakla beraber Soğuk Savaş boyunca bölgesel seviyedeki güvenlik kaygıları da oldukça kayda değerdir ve bunlar, uluslararası güvenlik bütününün önemli parçalarını oluştururlar (Buzan ve Wæver, 2003, s. 11).

Bu çerçevedeki en geniş kapsamlı yapılar, hiç kuşkusuz, 1949 yılında Batı’da ortaya çıkan NATO ve buna cevaben Doğu Bloku ülkelerince 1955 yılında oluşturulan Varşova Paktı olmuştur. “Bir

² 1955 yılında düzenlenen Bandung Konferansı sonucunda doğan “Bağılantısızlar Hareketi”, özellikle yeni bağımsızlığını kazanan bazı devletleri bir araya getiren oldukça önemli bir oluşum olmakla beraber genel olarak, Doğu-Batı ayrımına dayalı biçimde tanımlanan sistemin bu yapısını değiştirmeye yetecek bir etki doğurmaktan uzak kalmıştır.

analiz birimi olarak bölge, emsal bir bölgesel sistem oluşturan Doğu-Batı ayrımı tarafından yükseltilmiştir. BM üzerindeki malum kısıtlamalarla birlikte barış ve güvenlik, tek taraflı ya da bölgesel olarak, Varşova Paktı, NATO veya bunlarla ilişkili kurumlar tarafından sağlanmaktaydı (Fawcett, 2005, s. 28).” Dönemin kategorik ayrımları ve sert atmosferinin kaçınılmaz bir sonucu olarak gittikçe kurumsallaşan ve sınırları keskinleşen bu ittifaklar, iki kutuplu sistemin yarattığı en geniş bölgesel yapıları oluşturmaktaydı. Bu geniş ölçekli bölgesel yapıların yanında, Arap Ligi, Afrika Birliği, Amerikan Devletleri Örgütü gibi görece dar kapsamlı bölgesel yapılar da bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Esasen, bu yapıların temel hedefi, Karl Deutsch (1957) tarafından öne sürülen haliyle bir “güvenlik topluluğu” yaratmak olarak nitelenebilir. Sınırları içerisinde silah kullanım ihtimalini azaltacak, hatta yok edecek böylesi bir girişim, iki kutuplu dönemin şartlarının empoze ettiği gerekliliklerle de oldukça uyumludur. Bu şekilde blok içerisinde herhangi bir anlaşmazlık bertaraf edilmek suretiyle hem herhangi bir zayıflama belirtisi gösterilmesinden kaçınmak hem de tamamen ideoloji merkezli ana mücadeleye odaklanmak mümkün olabiliyordu. Özellikle NATO çatısı altında yer alan ve o dönem bütünleşme çabalarının başlangıç aşamasında yer alan Avrupa, bu duruma en net örneği oluşturur. Bölgede çatışma yaratma potansiyeli oldukça yüksek olan Fransa ve –bölünmüş vaziyette de olsa- Almanya arasındaki anlaşmazlığın, somut bir gerginlik kaynağına dönüşmeden çözülmesini açıklamak için güvenlik topluluğu kavramını merkeze alan bir analiz oldukça uygun olacaktır.

Bu çalışmanın kapsamı ve ölçeği gereği derinleşmesine tartışılması mümkün olmasa da mevcut örnekler içerisindeki en ileri bütünleşme hareketi olan Avrupa bütünleşmesi, güvenliğe ilişkin kaygıların, aktörleri bir diğer öncelikli çıkar alanı olan ekonomik çıkarlar aracılığıyla birbirine eklemleyerek bölgede yüzyıllardır mevcut olan çatışma potansiyelini oldukça sınırlandırması, hatta neredeyse yok etmesi açısından oldukça önemlidir. Zamanla genişleyen kapsamı ve derinleşen yapısı, yeni bir savaşı önlemek olan çıkış amacının gözden kaçırılmasına yol açmamalıdır. Süper güç rekabetinin gölgesinde oluşturulan bu bölgesel yapının güvenlik sorunlarının zaman içerisinde yok edilmesine sunduğu katkı ve zaman içerisinde eriştiği bütünleşme seviyesi, doğru zamanda doğru unsurlar üzerine inşa edilen bölgeselcilik hareketlerinin yakalamaları muhtemel başarının net bir göstergesidir.

İki kutuplu dönemle ilgili olarak, oyunun bütün kurallarının, süper güçler ve onların küresel ölçekte tanımlanan çıkarlarının gerektirdikleri tarafından belirlendiği söylemek şüphesiz yanlış olmayacaktır. Esasen, bölgeselcilik hareketleri için de aynısını ifade etmek mümkündür. Normal koşullar altında, bölgesel dinamiklerin de şekillenmesinde önemli rol oynadığı bu hareketler, dönemin doğası gereği bu özelliklerini neredeyse tamamen kaybetmiş vaziyettedir. İsrail’in kurulmasıyla, Soğuk Savaş’ın belki de en kritik bölgesi olan Orta Doğu, bu yerel dinamiklerin nispeten kayda değer oranda aktif olduğu bir alan olarak karşımıza çıksa da temelde, buradaki aktörler de nihayetinde küresel dinamiklere boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Nasır yönetimindeki Mısır ve biraz da Suriye bu anlamda en güçlü direnişi gösteren ülkeler olarak görüneler de özellikle Mısır’da Enver Sedat’ın başa geçmesiyle birlikte bu durum sona ererken, bu anlamda yalnız kalan Suriye de bu direnişi sürdürecektir kapasiteye sahip değildir.

Her biri büyük Doğu ve Batı “bölgeleri” içerisindeki birer alt-bölge niteliği taşıyan süper güçlerin etki alanlarındaki bölgeselcilik hareketleri, bağlı oldukların gücün küresel stratejisinin gerektirdiği biçimde şekillenmiş ve Washington ya da Moskova tarafından kendisine biçilen rolün sınırları içerisinde kalmakla yetinmiştir. ABD’nin SSCB’yi olabildiğince izole etmeyi amaçlayan “çevreleme politikası” bu stratejilerin en bilinen örneğini oluşturmaktadır. En kritik bölge olan Avrupa’dan emin olan ABD, Uzak Doğu’da SEATO’nun (*Southeast Asian Treaty Organization*) kurulmasını teşvik ederken bu iki bölgesel yapı arasındaki boşluğu önce Bağdat Paktı daha sonra da CENTO (*Central Treaty Organization*) ile doldurarak stratejisinin en hayati adımını atma hedefini takip etmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002, s. 626). Benzer biçimde ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda arasında imzalanan ANZUS Paktı da aynı yaklaşımın bir diğer bölgedeki yansıması olarak karşımıza çıkar. Görüldüğü üzere, farklı bölgelerdeki bu yapılar, tamamen Amerikan

çevreleme stratejisinin emelleri doğrultusunda oluşturulmuş ve bu minvalde faaliyet göstermişlerdir.

Bugünden farklı olarak, iki kutuplu dönemde yaygın olarak karşımıza çıkan, devletler arasında gerginliklere yol açan klasik tipte güvenlik tehditleridir (Stadtmüller, 2005, s. 110). Bu anlamda, bölgesel oluşumlar aracılığıyla blok yapısının konsolide biçimde tutulması ve aynı zamanda materyal faktörlere bağlı olarak tanımlanan gücün sağlamlaştırılması, söz konusu tehditlere yönelik genel yaklaşımı oluşturmaktadır. Güvenlik tehditlerinin bu basit, tek boyutlu biçimi, doğal olarak, mücadele için kompleks yöntemlerin ortaya çıkmasına dair bir gereklilik doğurmamıştır. Yapısal realist bir çerçeveden yaklaşırsak, taraflar açısından gerekli olan, güç dengeleri bağlamında dezavantajlı konuma düşmemek iken; arzulanan da söz konusu dengeleri kendi lehinde şekillendirebilmektir. “Aslında, uluslararası sistemdeki güç dağılımı, farklı dönemlerde, bölgeselci aktivitelerin şeklini açıklamada mütemediyen önemli faktörlerden biri olagelmıştır (Hurrell, 2005, s. 43).” Bu durumun en net biçimde ortaya çıktığı dönem de kuşkusuz, Soğuk Savaş dönemidir. Bölgesel seviyede organize olan iş birliği yapılarının her biri, yer aldığı tarafın surlarını oluşturan taşlardan birini temsil ederken, kapsadığı küçük ve orta boyuttaki güçler açısından da hayatta kalmalarını sağlayan veya kolaylaştıran bir destek niteliği taşıyorlardı. “Aron Paradigması” olarak bilinen, iki kutuplu bir sistemde, varlıklarını sürdürebilmek adına, özellikle kritik konumdaki küçük ve orta güçlerin bir süper güç etrafında şekillenen koalisyonlarda yer almalarının kaçınılmaz olduğunu vurgulayan görüş (Aron, 2003, ss. 136-140), Soğuk Savaş’ın acımasız atmosferinde bölgesel yapılar aracılığıyla somutlaşmıştır. Kısacası, dönemin güvenlik tanımlamasına uygun olarak şekillenen güç politikaları, iki kutuplu sistemde bölgeselciliği tetikleyen en önemli unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu anlamda, bölgesel iş birliği hareketlerini teşvik etmesi açısından güçlü, her zaman bir tehdit oluşturma potansiyeline sahip bir ‘öteki’nin varlığı da önemli bir etmen olarak rol oynamıştır. Bölgesel yapılar aracılığıyla sağlamlaşan ve birbirine eklemlenen etki alanlarının genişliği, her bir blok için bir prestij kaynağının yanı sıra, düşman karşısında toplamda sahip olunan gücün artması anlamına gelmektedir. Bu rekabetçi döngü, yarattığı ‘güvenlik ikilemi’ aracılığıyla beslenirken, farklı bölgelerde bu minvalde iş birliği yapılarının doğmasına yol açmıştır.

Bu noktada, dikkat çekilmesi gerekli olan önemli hususlardan biri, bölgesel yapıların, küresel ölçekteki güç politikalarının ve süper güçlerin global stratejilerinin sadece birer parçası olmaları durumunun kaçınılmaz bir sonucu olarak, uluslararası sistem dinamiklerinin bölgeselcilik üzerindeki etkisinin ve bu etkinin boyutunun bölgeden bölgeye farklılaşır nitelikte olmasıdır. Farklı bir ifadeyle, iki kutuplu sistem, jeostratejik açıdan küresel güçler için kritik önemdeki bir bölgede iş birliğini tetiklerken, bu anlamda nispeten önemsiz bir alanda bu yönde bir etki ortaya çıkarmayabilir. Bundan farklı olarak, dominant aktörlerin kendi tanımladıkları çıkarları doğrultusunda, bir iş birliği çerçevesinde bir araya gelerek güçlü bir yapı oluşturmaları istenmeyen aktörlerden oluşan bir bölgede, söz konusu etkinin bölgeselciliği engeller nitelikte ortaya çıkması da söz konusu olabilir. Bu durum, tamamen, küresel dinamiklerin, temel belirleyici konumunda bulunmaları ve iki kutuplu sistemde, süper güçlere meydan okuyacak kapasiteye sahip aktör ya da aktörlerin bulunmayışıyla ilişkilidir. Bu duruma en net örnek, şüphesiz, Latin Amerika’dır. Bu bölgedeki bölgeselcilik hareketleri, özellikle SSCB’den gerekli süper güç desteğini alamayarak, hemen güneyinde güçlü ve kendisini içerisinde barındırmayan böylesi bir yapının oluşumuna karşı olumsuz tutum takınan ABD’nin de etkisiyle başarısızlığa uğramıştır. Bu durum göstermektedir ki iki kutuplu sistemin bölgeselciliği tetikleme yönündeki etkisi homojen değildir. Aksine, söz konusu etki, tamamen küresel dengelerin dayattığı gereklilikler doğrultusunda, belirli bölgelerde bu yönde olumlu katkıda bulunurken, diğer bölgelerde ortaya çıkmayabilir veya ters yönde bir etkide bulunabilir.

Kısacası, keskin iki kutuplu bir biçimde şekillenen Soğuk Savaş döneminde, aktörler açısından öne çıkan temel faaliyet alanı güvenlik olmuştur. Genel anlamda, küresel seviyedeki süper güç rekabetiyle şekillenen bu alan, söz konusu rekabetin bölgeler üzerine yansımalarıyla etkisini genişletmiş ve bu süreçte ortaya çıkan bölgesel seviyedeki yapıların da temel odak noktasını

oluşturmuştur. Bu dönemdeki bölgeselcilik faaliyetleri, genellikle, güvenlik kaygılarının yarattığı beklenti ve gereklilikler doğrultusunda şekil almıştır. Ancak, aynı dönemde, sömürgelerin bağımsızlıklarını elde etmesi, iki kutuplu sistemde bölgeselciliği tetikleyen bir diğer unsur olurken, güvenlik kadar olmasa da ekonomik faktörler de bu bağlamda öne çıkar hale gelmiştir.

2.2. Sömürgecilik döneminin sonu ve Soğuk Savaş'ta 'yumuşama'

Soğuk Savaş kapsamında, bölgeselciliği tetikleyen bir diğer unsur hiç kuşkusuz, sömürgeciliğin sona ermesidir. Farklı bölgelerde, yeni bağımsız birçok küçük ve orta güçteki aktör, bir anda kendilerini Washington ve Moskova arasındaki amansız güç mücadelesinin ortasında bulmuşlardır. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler olarak nitelendirilebilecek bu ülkelerin büyük bir kısmı, küresel güç mücadelesinin bir tarafında yer almaktan kaçınmışlar, en azından bu yönde bir eğilim göstermişlerdir.

Bu eğilimin bir yansıması olarak hemen hepsi Bağlantısızlar Hareketi ya da G-77 gibi reformist oluşumların içerisinde yer almış ve kendi ihtiyaçlarını önceleyen bir yol haritası izlemeye yönelmişlerdir. Bu durum, Soğuk Savaş'ın ikinci yarısında, özellikle sonlarına doğru, yoğunlaşarak devam ederken, güvenlik ve ekonomiyle ilişkili önceliklerin iç içe girdiği bölgesel iş birliği hareketlerinin sayısında bir artış yaşanmıştır. Bağımsızlık sonrası içerisinde buldukları bölgesel ekonomik alanı ve güvenlik çevresini beklentilerine uygun olarak şekillendirmeyi hedefleyen bu devletler tarafından oluşturulan Körfez İş Birliği Konseyi, Güney Asya Bölgesel İş Birliği Teşkilatı (SAARC), ASEAN ve Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) bu yönelime birer örnek teşkil ederler. Bölgesel önceliklerin gittikçe görünür hale geldiği ve ekonomik çıkarların öneminin de buna paralel olarak daha belirginleştiği bu sürecin niteliklerini belki de en iyi biçimde yansıtan örnek Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşı karşısındaki genel tutuma cevaben petrol fiyatını yükseltme politikası izlemesi gösterilebilir (Fawcett, 2005, ss. 28-29). Ekonomik bir bağlamda kurulan örgüt, bölgesel güvenlik dinamikleri açısından önemli bir tehdit olarak görülen durum karşısında siyasi bir silah olarak petrolü kullanmış ve iki kutuplu sistemin doğasından beklenenin aksine bu hareketin yansıması, küresel dinamikler üzerinde oldukça önemli boyuta ulaşmıştır. Kısacası, uluslararası sistemin yeni üyeleri, bölgeselciliği, yalnızca büyük güçlerle aralarındaki mesafeyi muhafaza etmeye, dolayısıyla egemenliklerini korumaya yarayan bir dış politika aracı olarak değil, aynı zamanda, ekonomik ve politik anlamda, tek başlarına ayakta durmalarını sağlayan etkili bir yöntem olarak görmüşlerdir (Acharya, 2002, s. 21).

Gelişmekte olan devletlerin ve eski sömürgelerin seslerinin küresel ölçekte kısmen de olsa duyulur hale geldiği bu dönem, Soğuk Savaş içerisindeki yumuşama (*détente*) sürecine karşılık gelmektedir. Bu durumun etkisi, farklı coğrafyalardaki bölgesel dinamiklerin sınırlı olarak da olsa harekete geçmesine olanak tanınması biçiminde şekillenmiştir. Ancak, akıldan çıkarılmaması gereken, bu yönelimin, iki kutuplu sistemin ve buna bağlı olarak somutlaşan belirleyici unsurların etkisinden tamamen bağımsız olmadığıdır. Dünya'nın "merkez" olarak da nitelenen bölgesi ve hemen yakınındaki bölgeler, bu süreçte halen daha Soğuk Savaş dengelerine göre konum almaya zorunlu olarak devam etmektedirler. Ekonomik etmenlerin öne çıkmasıyla ilişkili olarak da benzer bir yorumda bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu bağlamdaki faaliyetlerin, kimileri süper güçlere oldukça yakın birçok farklı aktör tarafından desteklenmesi, ekonominin, güvenliğin öncelikli konumunu elinden aldığı şeklinde değerlendirilmemelidir. ABD ile yakınlığı oldukça uzun bir geçmişe dayanan Suudi Arabistan veya SSCB ile benzer ilişkileri olan Suriye'nin Bağlantısızlar Hareketi içerisinde yer almaları, bunun en net göstergesidir. Bugünden bakıldığında bu süreç, uluslararası sistemin yakın gelecekteki evriminin ilk işaretleri olarak görülebilir. Ancak, sistemin radikal biçimde değiştiğini iddia etmek, hızını nispeten kaybetmiş olsa da devam eden süper güç mücadelesine bakıldığında, mümkün değildir.

Bölgeselcilik bağlamında da durum farklı değildir. Yeni dönemin ilk sinyalleri, Soğuk Savaş dinamiklerinin gevşediği bu süreçte ortaya çıkmış ve kısa sürede dikkat çekici biçimde gelişmiştir. Ancak, ekonomik çıkarların görece artan önemine rağmen temel kaygı, güvenliğe ilişkindir. Hem

yeni bağımsızlığını kazanmış bölgelerdeki yerel istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı hem de küresel ölçekte hâkim kaygılar genel anlamda bu dönemdeki bölgeselcilik hareketlerinin odak noktalarını oluştururken, mevcut ekonomik zayıflık ve ihtiyaçların çoğu zaman hayati önemde olması, bunlara ekonomik beklenti ve hedeflerin de ikincil unsurlar olarak eklenmesini sağlamıştır. Ancak, bütün bunlara karşın, sömürgeciliğin bitişi ve yumuşama ile birlikte ortaya çıkan bu tablo, İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünya açısından, sadece bölgeselcilik anlamında değil, uluslararası ilişkilerin geneline ilişkin olarak önemli bir dönüm noktasını simgelemektedir. En net haliyle, bölgesel seviyedeki girişimlerin tek hareket alanı olarak güvenlikle sınırlı olmaktan çıkıp ekonomi gibi önemli diğer yönler doğru ilerlemesinin neredeyse her coğrafyadaki başlangıç noktasını oluşturan bu dönem, aynı zamanda, iki kutuplu yapının da yavaş yavaş gücünü kaybetmeye başladığı süreci işaret etmektedir.

Sonuç olarak, iki kutuplu uluslararası sistem, doğası gereği küresel dinamiklerin bölgesel dengeleri baskılamasına yol açsa da bu durum, bölgeselciliğin tamamen yok edildiği anlamına gelmemektedir. Aksine, seçici ve sınırlı biçimde de olsa Soğuk Savaş, güvenlik kaygıları ve sert süper güç mücadelesi aracılığıyla bölgeselciliği kısmen tetikler nitelikte bir etkide bulunmuştur. Daha pragmatik bir tutum çerçevesinde ortaya çıkan bu etkinin boyutu, tamamen, söz konusu bölgenin global satranç tahtasındaki konumuna göre belli olmaktadır. Buna ek olarak, sömürgeciliğin sona ermesi ve yumuşama dönemi ile birlikte oluşan konjonktür, bölgeselciliği yalnızca teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda, geleceğinin şekillenmesinde de oldukça etkili olmuştur. İki kutuplu dönemde kimlik, ideoloji, çıkar gibi konulardaki ortaklık bölgesel eğilimleri kısmen teşvik ederken Soğuk Savaş'ın bitişiyle ortaya çıkan uluslararası yapı, bu anlamda yeni fırsatlar ve çok daha geniş bir ölçek sunarak, uluslararası sistemin bölgeselcilik üzerindeki etkisini oldukça homojen bir yapıya dönüştürmüştür. Soğuk Savaş dinamikleri ve sömürgeciliğin sona ermesiyle bölgesel etkileşim modellerinde ortaya çıkan çeşitlenme, zaman içerisinde, bölgeselciliği uluslararası sistemin en belirgin karakteristiklerinden birisi haline getirmiştir (Calleja, 2000, s. 233).

3. Yeni uluslararası düzen: çok kutupluluk, küreselleşme ve bölgeselcilik

İki kutupluluğun sona ermesiyle birlikte Dünya, her alanda, birçok radikal dönüşüme sahne olur hale gelmiştir. Soğuk Savaş süresince oyunun düzenini sağlayan basit, kesin ve net kurallar yerini karmaşık düzenlemelere bırakırken, bugüne kadar alışlagelmiş yapıların büyük bir çoğunluğu ya anlamını yitirmeye başlamış ya da daha farklı anlamlar ifade eder duruma gelmiştir. Büyük oranda bu değişimin kaynağında yer alan küreselleşme olgusu ise güvenlik ve ekonomiye ilişkin olarak birbirinden farklı yönlerde etkili olmuştur (Battistella, 2012, ss. 645-647). Egemenlik, sınırlar, toprak (*territory*) hatta temel aktör olarak devlet gibi geleneksel kavramlar hızla aşınırken, bölgeselcilik, çok boyutlu, farklı tipte aktörleri kapsayan, karmaşık bir kavram halini almıştır. 1980'li yılların ortalarından itibaren güvenliğin uluslararası ilişkilerdeki öncelikli konumuna meydan okumayı sürdüren ekonomik çıkarlar bu dönemde bunu gerçekleştirmeyi başarmış ve Vestfalya düzeninin temel taşları birer birer sorgulanır hale gelmiştir.

Bu durumun, yeni bir dünya düzeninin kurulma aşamasına doğru bir geçiş dönemi oluşturduğu yönündeki iddialar ilk etapta güçlü olsa da (Hyland, 1991-92, ss. 42-43) bugün, artık yeni bir düzenin içerisinde olduğumuz ortadadır. Tanımlanması konusunda oldukça farklı görüşler olmakla birlikte, uluslararası sistemin yeni döneme yavaş yavaş adapte olmayı başardığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bertrand Badie (2012) bu sistemi, yüzyılın sonlarında Balkanlar'da yaşanan krizler ve SSCB'nin yıkılmasıyla oluşan boşluğun, herhangi bir aktör ya da aktörler tarafından doldurulmasında yetersiz kalınmasından yola çıkarak "isimsiz" ya da "kutupsuz" şeklinde adlandırmaktadır (ss. 57-76). Bir başka görüşe göre ise tek bir süper güç ve çevresindeki büyük güçlerin hakimiyetine vurgu yapmak, bu sistemi tanımlamak için yeterlidir. Buna göre, "1+x" biçimde tarif edilebilecek bu durum, "tek-çok kutupluluk" (*uni-multipolarity*) olarak değerlendirilmesi gereken hibrid bir yapıya işaret etmektedir (Huntington, 1999, s. 36). Çalışmanın ölçeği gereği daha fazla detaylandırılmayacak olan bu kısımda da görüldüğü üzere, söz konusu yeni yapı, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ancak, ABD'nin küresel anlamdaki

görece etkinliği inkâr edilemez olmakla birlikte, günümüzde bir süper gücün varlığından söz edilemeyeceği gibi, bir ya da iki devletin, bütün sisteme hükmetme yeterliliğini taşımasının da mümkün olmadığı aşıkardır. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından bu yana gözlemlendiği gibi devletler arasında hatta zaman zaman evrensel ölçekte bir iş birliği bu yeni sistemdeki sorunların çözümünde olmazsa olmaz niteliktedir. İş birliği ve aynı zamanda, küresel seviyede 'yükün paylaşılması' da aktörler açısından hayati olgular olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında, uluslararası arenada her aktörün eşit rol ve konumda olduğunu söylemek de oldukça naif bir yaklaşım olacaktır. Bu yorumlar ışığında, çalışmamızın devamında, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ortaya çıkan bu yeni sistem, çok kutuplu olarak nitelenecektir.

Yeni düzenin her alanında olduğu gibi bölgeselcilığe ilişkin olarak da ortaya çıkan dönüşüm, öncelikle, iki kutuplu döneme damga vuran küresel tehdit algısının ortadan kalkmasıyla ilişkilidir. Bunun sonucunda daha belirgin hale gelen bölgesel güvenlik ve ekonomi politik ile ilintili etmenler, bölgeselcilik hareketlerinin sadece sayısının artmasına değil, doğasının değişmesine de yol açmıştır. Ayrıca, küreselleşme kaynaklı olarak devletin ve global ekonominin yapısında meydana gelen değişimler de bu yeni dönemde bölgeselcilığı doğrudan etkileyen diğer faktörleri oluşturmaktadır. Neredeyse tek bir piyasa haline gelen, sermayenin serbestçe hareket ettiği bir dünyada, gittikçe artan ticaret hacmi ve farklılaşan üretim süreçleri, bölgeselcilığın yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu noktada vurgulanmalıdır ki küreselleşme ve bölgeselcilik arasındaki ilişki iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda aktörler, küreselleşme ile doğan değişimlere adaptasyonlarını kolaylaştırmak ve yeni düzenden optimum fayda sağlamak adına bölgeselcilığe yönelebildiği gibi küresel piyasa güçlerinin etkisinden korunmak adına da bu yolu tercih edebilirler. Bir başka ifadeyle, bölgeselcilik, küreselleşmenin doğrudan bir sonucu olabileceği gibi küreselleşmeye bir cevap ya da karşı güç oluşturmak amacıyla da ortaya çıkabilir (Dees, di Mauro ve McKibbin, 2008, s. 6). Küreselleşme bağlamında ele alınırken bu iki tür etkinin hesaba katılması, modern bölgeselcilik hareketlerinin açıklanabilmesi adına oldukça önemlidir.

3.1. Küresel ekonomi bağlamında bölgeselcilik

Son dönemdeki bölgeselcilik hareketlerini tetikleyen en önemli etken kuşkusuz ekonomik kaygılar olmuştur. Ticaretin stratejik bir nitelik kazandığı, ekonominin, neredeyse siyasetin bütün alanlarına etki eder hale geldiği günümüzde, aktörlerin bölgesel seviyede iş birliğine yönelmekteki temel motivasyon kaynağı da bu konjonktüre uygun biçimde şekillenmektedir.

Yeni bölgeselcilik hareketlerinin büyük çoğunluğu, en basit haliyle, belirli bir bölge içerisindeki ticaretin gelişimi karşısındaki engelleri kaldırırken, dünyanın geri kalanı karşısında gümrük bariyerlerini yükseltmek anlamında bir girişimde bulunmamak olarak tanımlanabilecek olan "açık bölgeselcilik" şeklinde ortaya çıkmaktadır (Gamble ve Payne, 2003, s. 51). Ticaret hacminin küresel ölçekte artmasına yol açan bu yönelimin dışa açık ve liberal duruşu, yeni küresel ekonomik sistemin gereklilikleriyle tamamen uyumludur. Teknolojik gelişmeler sonucunu artan bilgi-iletişim olanaklarıyla birlikte düşünüldüğünde bu yaklaşım, aktörler arası anlık etkileşimi artırmakta ve sistemin dışlilerinin olabildiğince sorunsuz biçimde işlemlerini hedeflemektedir. Birbirinden neredeyse her anlamda oldukça farklı, aralarında ABD, Rusya ve Çin gibi devlerin de yer aldığı yirmi bir ülkeyi bir araya getiren Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği Forumu (APEC) bu anlamdaki en net örneklerin başında yer alır. Ancak, artan etkileşim ve karşılıklı bağımlılık kuşkusuz bazı tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Bunların başında, Dünya'nın başka bir ucunda, kendisinden bağımsız olarak meydana gelen bir sorunun, herhangi bir aktör için ulusal seviyede yüksek maliyetli problemlerle karşılaşma ihtimalini yaratmasıdır. Bir başka ifadeyle, küresel ekonomiye entegrasyonun seviyesi ile uluslararası değişimlere karşı, başta ekonomi alanında olmak üzere, ulusal seviyede her alanda oluşan hassasiyetin boyutu doğru orantılıdır. Bölgesel iş birliği hareketleri tam da bu noktada devreye girerek bu duyarlılığın yarattığı riskleri, sağlamlığı oranında sınırlama işlevini üstlenirler (Dees vd., 2008, s. 12). 1990'lı yılların ikinci yarısından başlayarak Asya, Latin Amerika ve Atlantik kaynaklı krizlerin yarattığı domino etkisi, söz konusu kırılma net bir biçimde göstermiştir. Benzer krizlerin etkisinden tam anlamıyla

bağışık kalmak neredeyse mümkün değildir; ancak, bölgesel kurumlar, söz konusu etkileri azaltmak adına oldukça önemli rol oynamaktadırlar.

Bu perspektiften ele alındığında, bir aktörün, çok kutuplu dönemde şekillenen küresel ekonominin sunduklarından, olabilecek en yüksek oranda faydalanabilmesi adına, beraberinde ortaya çıkan bütün risklere rağmen, global ekonomik sisteme entegre olması *sine qua non* bir koşuldur. Bölgesel yapılar aracılığıyla hareket etmek, söz konusu entegrasyonu hem hızlandırıp kolaylaştıran hem de olası olumsuz etkilerini nispeten azaltan bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ölçekte oynanmakta olan yeni oyunun negatif yönlerine karşı kaygıları ağır basan bir aktörün, oyunun tamamen dışında kalma tehlikesiyle karşı karşıya bulunması söz konusudur. Farklı bir ifadeyle, çok kutuplu sistem, dışarıda kalmanın maliyetini yükselterek (ya da öyle algılanmasını sağlayarak) bölgeselcilik hareketlerine doğru güçlü bir yönelimi teşvik etmektedir. Bir örnek üzerinden ifade edilecek olursa, herhangi bir aktörün çevresindeki bölgesel bir yapılanmaya ve bu yolla küresel ekonomik sisteme dahil olması, Birleşik Krallık'ın kuruluş aşamasında kuşkuyla yaklaştığı Avrupa bütünleşmesine, daha sonra, bütün riskleri göze alarak katılma kararı almasına oldukça benzer bir süreçtir. Kıta Avrupası'ndaki gelişmelerin ulusal seviyede yaratacağı olumsuz etkiler sebebiyle ilk etapta bu hareketin bir parçası olmayan Britanya, zaman içerisinde, hemen yakınında kurulan düzenden dışlanmış durumda kalmakta olduğunu hissederek, bu yapının bir parçası haline gelmeyi tercih etmiştir. Soğuk Savaş'tan bu yana birçok aktör de küresel ölçekte izlenen oldukça benzer bir mantıkla global ekonomik sisteme eklenmektedir. Bugün, *Brexit* sonrası süreç, Britanya'nın durumuna ilişkin bir belirsizlik yaratsa da bu örnek üzerinden karşılaştırılan sadece, katılım kararının alınışında takip edilen mantık çizgisidir ve bu iki durum, bu noktada, oldukça benzer niteliktedir.

Neoliberal prensiplerle şekillenen küresel ekonomik sisteme entegre olmanın getirdiği kuşkusuz başka olumsuz sonuçlar da söz konusudur. Her aktörün farklı biçim ve boyutta maruz kaldığı bu etkilerden tam anlamıyla kaçınmak, günümüz dünyasında neredeyse mümkün değildir. Küreselleşmenin 'yan etkileri' olarak değerlendirilebilecek bu durumlar, çevre üzerindeki tahribat, bölgeler ya da aktörler arasındaki eşitsizliğin artması, devletin küresel güçlerin sadece bir aracı konumuna düşmesi gibi bazı kritik konulara temas etmektedir. "Negatif küreselleşme" olarak da nitelenen bu durum, çok kutuplu dönemde bölgeselciliğin yayılmasını sağlayan önemli faktörlerden bir diğeri olarak görülmektedir (Falk, 1999, ss. 235-239). Küreselleşmenin bu yönünü sınırlandırmak ve bahsedilen bu olumsuz sonuçlardan kaçınmak adına yeni bir güç merkezi oluşturmak hedefini odağına alan birçok aktör de bölgesel iş birliği hareketleri üzerinden bir araya gelerek, bu hedefler doğrultusunda kolektif bir politika izlemeye yönelmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan bölgesel girişimlerin hedeflerine ne ölçüde ulaştıkları ya da bunun mümkün olup olmadığı farklı bir tartışmanın konusunu oluşturmaktadır. Burada vurgulanmak istenen, çok kutuplu sistemin bir ürünü olan küreselleşmenin, sadece ortaya çıkardığı sonuçlarla değil, yarattığı 'düşmanlar' ve 'kurbanlar' aracılığıyla da bölgeselciliği tetikler nitelikte bir rol oynadığıdır. Bu çerçevede, bu yönde bir eğilimin, vurgulanan olumsuzluklardan görece daha fazla etkilenen, gelişmekte olan aktörlerin yer aldığı, 'Üçüncü Dünya' olarak da adlandırılan bölgede daha yaygın biçimde görülmesi olasıdır. Bu görüşün savunucularından Samir Amin'e (1999) göre, "... başta Afrika ve Arap dünyası olmak üzere, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya gibi bölgelerde, geniş, entegre olmuş bölgesel yapılar oluşturmak, kapitalist küreselleşme sürecinin yarattığı, gittikçe derinleşen eşitsizliklerle mücadele etmenin tek etkin yöntemidir (s. 54)."

Bahsedilen yöntemin etkinliği, başarıya ulaşma ihtimali veya gerekliliği tartışmaya açık olmakla birlikte kısmen de olsa var olduğu bir gerçektir. Latin Amerika'da, 1997 sonlarında ortaya çıkan Asya piyasaları krizinin etkileri hissedilmeye başlandıktan kısa süre sonra, 1999'da Brezilya'yı devalüasyona iten ve 2001'de Arjantin'in IMF desteğine rağmen iflasına yol açan ekonomik darboğaz sonrası, bölgedeki başlıca iş birliği hareketi olan MERCOSUR'un anti-emperyalist, ABD karşıtı tutumu, genel olarak küreselleşme karşıtlığı halini almıştır. 2002'de Brezilya'da Lula da Silva'nın seçilmesinin ardından, Arjantin'de Krichner'in (2003), Uruguay'da Tabaré Vazquez'in göreve gelmesiyle, bölgede güçlenen bu yönelim, MERCOSUR'un önemli bir

dönüşüm geçirmesine yol açmıştır (Dabène, 2009, s. 145). Hiç kuşkusuz bunda, bölgenin, Soğuk Savaş'ın son yıllarından itibaren, jeo-ekonomik bir çerçevede şekillenen dış politikası kapsamında adeta Washington'ın bir laboratuvarı haline gelmiş olması ve önce neoliberal politikaların, arından, 2001 sonrası ABD'nin Orta Doğu'daki hamlelerinde sıkça şahit olduğumuz askeri ve ekonomik öğelerin iç içe girdiği politikaların deneme alanı işlevi görmüş olmasının etkisi büyüktür (Manero 2009). Bugün, bölgedeki hükümetleri tutumu, bahsedilen döneme kıyasla oldukça farklı görünse de MERCOSUR'un yaşadığı bu dönüşümün, örgütün krizleri atlatıp güçlenerek yoluna devam etmesini sağladığı göz ardı edilmemelidir.

Kısacası, karşılıklı bağımlılığı gittikçe artıran, neoliberal prensiplerle düzenlenen küresel ekonomik sistem, bölgeselciliği, temel olarak, iki farklı biçimde teşvik etmektedir. Herkesin dahil olduğu taktirde, farklı oranlarda da olsa, kazanç elde edebileceği bir oyun yaratarak ve bu oyuna dahil olmayı reddeden veya dahil olmaktan çekinen aktörlerin tepkilerini besleyerek. İki kutupluluğun sona ermesiyle beraber her seviyede öncelikli faktörler haline gelen ekonomik çıkarlar, bu bağlamda, küreselleşmenin, bölgeselcilik üstündeki etkisinin belirgin hale geldiği en temel alanı oluşturmaktadır. Ancak, oldukça kapsamlı ve çok boyutu bir fenomen olan küreselleşmenin, bölgeselcilik hareketlerine ilişkin olarak etkin olduğu alan, sadece ekonomiyle sınırlı değildir. Bu dönemde, uluslararası ilişkilerin geleneksel kavramlarının neredeyse tamamının anlam ya da kapsamının değişime uğramış olması da bu noktada bahsedilmesi gereken önemli bir husustur.

3.2. Geleneksel kavramların erozyonu ve 'yeni' uluslararası aktörler

Uluslararası sistemdeki iki kutuplu dengenin bozulmasının yarattığı sarsıntı, o döneme kadar, yüzyıllar boyunca alanda geçerliliğini koruyan kavramların anlamlarını da radikal biçimde etkilemiştir. Uluslararası politikanın ana aktörü olarak ulus-devletin konumu sorgulanır hale gelirken, devletin rolünün kapsamı, sınırlar, toprağa bağlı olarak tanımlanan egemenlik gibi yapı taşları da büyük bir aşınmaya maruz kalmıştır. Bu süreçte eşzamanlı olarak derinleşerek gelişen iki olgu, küreselleşme ve bölgeselleşme, Vestfalya mirasının temellerini şiddetli biçimde sarsarak, muhtemel "yeni dünya düzeninin" oluşumuna etki eden temel faktörler haline gelmişlerdir (Hettne, 1999, s. 1).

Söz konusu dönüşümün yansımaları bölgeselcilik bağlamında da oldukça belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. Doğmakta olan sistemin yarattığı türbülanslardan "bölge" fikri de nasibini almış ve içi boş bir düşünce haline gelme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bir bölgenin belirlenmesinde geçmişte kullanılan fiziki ve coğrafi unsurlar önemini yitirirken, Soğuk Savaş'ın makro ölçekli bölgesel oluşumlarının yerini, Baltık Bakanlar Konseyi, Visegrad Grubu, MERCOSUR gibi mikro ölçekli ya da alt-bölgesel eğilimler almaya başlamıştır. Ayrıca, rasyonalist bakışa karşı gelişen inşacı yaklaşımlar, bu anlamda, kültür ve kimlik gibi faktörlerin de gittikçe önemli görülür hale gelmesini sağlamıştır (Väyrynen, 2003, ss. 26-27). Bölge tanımının yaşadığı radikal dönüşüm, bölgesel örgütlerin eylemlerinin sınırlarını genişletir nitelikte bir rol oynamıştır. NATO'nun, üyelerinin sınırlarıyla belirlenen kapsamının binlerce kilometre uzağında, Afganistan'da yaşanan krize müdahalesi, bu durumun en net örneklerindedir (Fawcett, 2005, s. 25).

Bu bağlamda, daha esnek bir yapıya kavuşan bölgeselciliğin hem karakterini hem de yaygınlaşmasını sağlayan dönüşümler bununla sınırlı değildir. Devletin, üzerinde bulunduğu topraklardaki mutlak egemenliği prensibinin ve 'müdahale etmeme' (*non-interference*) ilkesinin zamanla aşınması, bunların başında gelmektedir. Dönemin BM Genel Sekreteri Boutros-Ghali'nin (1992) net biçimde ifade ettiği üzere, "mutlak ve ayrıcalıklı egemenliğin... zamanı geçmiştir (Paragraf 17)." Bu aşınmanın temelinde yatan iki olay ise, NATO'nun, 1999'da gerçekleşen Kosova müdahalesi ve 1997 yılında, Asya piyasalarında ortaya çıkan kriz karşısında, ASEAN'ın, üyelerinin egemenlik konusundaki hassasiyeti sebebiyle yetersiz kalmasıdır. Bölgeselciliğin uluslararası sorunların çözümüne ilişkin sahip olduğu potansiyeli ve içerisinde barındırdığı kısıtlamaları açıkça ortaya koyan bu iki deneyim, geleneksel yaklaşımın farklılaşmasına zemin hazırlamıştır. Kosova müdahalesi egemenliğin uğradığı erozyonu derinleştirirken, Asya krizi,

egemenlik konusundaki hassasiyetin, global ekonomi açısından yarattığı tehdidi görünür hale getirmiştir (Acharya, 2002, s. 20).

Bu çerçevede, uluslararası sistem ve bölgesel oluşumların müdahaleleri daha “kaçınılmaz/engellenemez” (*intrusive*) bir niteliğe ve daha etkili bir kapasiteye sahip hale gelmiştir (Acharya, 2002, s. 20). Hem etkinliği hem de hareket alanı genişleyen bölgesel örgütler, temel oyuncuların biri olarak uluslararası politika sahnesindeki konumlarını güçlendirirken, bu durum, sistemdeki diğer aktörleri iş birliğine teşvik eden önemli bir faktöre dönüşmüştür. Bunun yanında, yüzyıllar boyunca devletler arasındaki rekabetin temelini ve savaşların başlıca sebebinin oluşturduğu daha fazla toprağa hükmetme güdüsü, yerini küresel ticaretten daha fazla pay alma çabasına bırakmıştır (Rosecrance, 1996, ss. 45-46). Haliyle bölgesel örgütlerin de bu dönemdeki temel aktivite alanını ekonomi oluştururken, bahsedilen dönüşüm, sadece ekonomi ve güvenlik gibi birincil kabul edilen alanlarda değil, diğer alanlarda da göz ardı edilemez biçimde bölgeselcilik tetikleyen bir etki yaratmıştır. Ulus-devletlerin, toprakları üzerindeki ayrıcalıklarının temelinde yatan egemenlik kavramının aşınması, bu yapıların sistemdeki rolünün önemli bir kısmını farklı seviyelerdeki uluslararası örgütlere aktarmıştır. Devletin hak ve ayrıcalıkları kadar vatandaşlarına karşı özellikle temel hak ve özgürlükler bağlamındaki sorumluluklarını da içeren bir anlam kazanması, bu yönüyle, egemenliğin uluslararası örgütlerin etkinliğini artırır nitelikte etkide bulunmasına yol açmıştır. Bu durum, bölgesel hareketlerin yaygınlaşmasını sağlarken, ulus-devletin geleneksel rolüne tek meydan okuma bu örgütlerden gelmemiştir. Yükselen milliyetçi fikirlerle birlikte artan ayrılıkçı eğilimlerin temsilcisi olan gruplar, devletlerin küresel piyasadaki payını artırma çabası kapsamında etkinlikleri artan çok uluslu şirketler (ÇUŞ) ve bunların yanında, genişleyen küresel terörizm ağını oluşturan yapılar ve tabii ki konumu gittikçe güçlenen sivil toplum, uluslararası sistemdeki etkinliği önlenemez biçimde artan devlet dışı aktörlerin başlıca örnekleridir.

Bu anlamda, devlet dışı aktörlerin uluslararası politika sahnesindeki etkinliğinin artmasının bölgeselcilik üzerindeki en önemli etkilerinden biri, özellikle 11 Eylül 2001 sonrası daha belirgin hale gelen, söz konusu aktörlerden kaynaklanan tehditler karşısında iş birliği yapma ve her seviyede, Afganistan müdahalesi üzerinden somutlaştığı üzere, kolektif hareket etme gerekliliğinin ortaya çıkmasıdır. Bu gerekliliğin önemi, hemen ardından gelen tek taraflı girişimlerin yarattığı olumsuz sonuçlarla uluslararası toplum nezdinde açıkça ortaya çıkmıştır. Bu durum, evrensel seviyede, BM nezdinde, bahsedilen tehditlerin bertaraf edilmesi anlamındaki iş birliğinde gelişime katkı sağlamış olmakla birlikte, bu noktadaki olası bir yetersizliğin, bölgesel örgütlerin dahil ile giderilmesi fikri, bu seviyedeki oluşumların yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Nitekim, Afganistan’dan on yıl sonra, 2011’de Libya’da NATO tarafından gerçekleştirilen insancıl müdahale, söz konusu çok taraflı yapıların etkin kullanıldıkları zaman ne derece faydalı olabileceğinin göstermiştir. Aynı şekilde, uluslararası seviyede benzer bir iş birliği atmosferinin yakalanamamasının Suriye’de yarattığı felaket bilançosu da bu bakışı doğrulamaktadır. Soğuk Savaş boyunca, uluslararası kriz çözümü anlamında bölgesel örgütler, iki kutuplu sistemin doğası gereği, sık sık kilitlenen BM sisteminin açığını kapatır bir işlev üstlenmişlerdir. Bölge ölçeğindeki yapıların, 1980’li yıllara kadar süper güç müdahalesi ile sınırlanan etkinlikleri, takip eden süreçte, egemenlik engeline takılır hale gelmiştir (Acharya, 2002, s. 22). XXI. yüzyılın çok kutuplu, birçok açıdan post-modern olarak nitelendirilebilecek düzeninde ise bu iki bariyerden kısmen de olsa kurtulmayı başarması, bölgeselcilik girişimlerinin doğasını ciddi boyutta dönüştürürken, sistemin içerisindeki aktörlerin büyük bir çoğunluğu açısından da cazip hale getirmiştir. Yapısal anlamda gittikçe karmaşıklaşan bir uluslararası sisteme yalnızca tek bir aktörün hâkim olabilmesi fikri ile beraber aktörlerin, böylesi bir sistemde, farklı ölçülerde de olsa, iş birliğinden kaçınarak, sadece egoist çıkarlarının rehberliğinde sorunsuz biçimde yol alabileceği düşüncesi, günümüzde artık tamamen geçerliliğini yitirmiştir. Öncelikleri, beklentileri, ihtiyaçları farklılaşsa da uluslararası oyuncuların, değişen ölçeklerde, muhataplarıyla ortak bir hareket zemini yakalaması, sistemin işleyişi ve tehditlerle baş edilmesi açısından olmazsa olmaz bir nitelik kazandıkça, bölgeselcilik hareketleri de yaygınlaşarak gelişmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitişiyle beraber uluslararası sistemde ortaya çıkan yapısal değişimlerin ve güvenlik algısının, bölgesel dinamikleri harekete geçirmek suretiyle, farklı coğrafyalarda istikrar ve düzen arayışını, dolayısıyla da bölgeselcilliği tetikleyeceği fikri oldukça yaygındı (Hurrell ve Fawcett, 1995). Kuşkusuz bu kanı, en azından ilk etapta, herkesçe kabul edilmiş değildi. Rosecrance'ın (1991), bölgesel otonominin artmayacağını, bunun yerine, bölgesel aktörler arasında oluşturulan ahenk üzerinden yakalanacak bir dengenin sistemi şekillendireceğini savunduğu "güçler uyumu" beklentisi gibi farklı yöndeki düşünceler de dillendirilmekteydi. Ancak, bugüne gelindiğinde, oluşan çok kutuplu düzenin, birçok farklı dönüşümün sonucunda bölgeselcilği tetikler nitelikte etki gösterdiği ve aynı zamanda, doğasını da önemli oranda değişime uğrattığı, göz ardı edilemez bir gerçektir. Bu yeni dönemde doğan bölgeselcilik akımı, geçmişten farklı biçimde, her alanda iş birliğine artan ihtiyaçla paralel olarak, ekonomik öncelikleri politik beklentilerle harmanlamakta ve toplumsal ve kültürel taleplere bir karşılık geliştirmek adına da en yaygın ve etkili araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. APEC, ASEAN gibi örneklerde açıkça görülebileceği üzere, rekabeti değil, faydalı bir ortaklığı ve serbestleşmeyi önceleyen bu yeni akım, kapsadığı aktörlerin yapısal farklılıkları açısından da oldukça zengin bir karaktere sahiptir. Bu tür bir zenginlik, bu yapıların ölçeğine ilişkin olarak da kendisini göstermiştir. Geniş ölçekli, hatta NATO ve APEC'te görüldüğü gibi kıtalararası ölçekte bölgesel yapılardan, nispeten daha dar bölgelere, alt-bölgelere hatta yerel seviyedeki oluşumlara kadar geniş bir yelpazede ortaya çıkan bölgesel yapılar, her seviyede etkili aktörler haline gelmektedir. Ayrıca, demokrasi, insan hakları, meşruiyet ve çeşitli birçok insancıl kaygıyı da içselleştiren çağdaş bölgeselcilik hareketleri, bu anlamda, uluslararası krizlerle mücadele noktasında da başlıca aktörler arasında yer almaktadırlar.

Sonuç olarak, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle uluslararası sistemde oluşan güçlü sarsıntı, doğum sancularıyla geçen kısa bir süre sonunda, çok kutuplu bir yapı ortaya çıkarmıştır. Ekonomik çıkarlara ilişkin beklentilerin öneminin arttığı bu dönemde, klasik birçok yapının anlam ve konumu dönüşüme uğramış ve çeşitlenen uluslararası aktörlerle birlikte oldukça karmaşık bir bütün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kompleks yapıda var olma ve avantaj elde etme arayışındaki aktörler için iş birliği kaçınılmaz bir gereklilik halini alırken, bu durum, bölgeselcilği teşvik eder nitelikte etki yaratmaktadır. Kısacası, bölgesel dengelerin etkileri tamamen göz ardı edilmemek kaydıyla, büyük ölçüde küresel dinamikler tarafından tetiklenen bölgeselcilik hareketleri sadece sayıca artmamış, işlev ve nitelik açısından da zenginleşmiş ve derinleşmiştir. Bu ilerleyişin geleceği, günümüzde hızlanan popülizm dalgası ve sağcı eğilimlerin sesinin yükselir hale gelmesi sonucunda belirsiz olarak görünse de mevcut şartlarda bu yapıları ikame edebilecek bir alternatifin, en azından henüz söz konusu olmadığı da altı çizilmelidir.

4. Sonuç

Uluslararası ilişkiler kapsamında bir analiz birimi ve bir çıkış noktası olarak bölge, yüz yıllardır farklı formlarda karşımıza çıkmaktadır. Bugün anladığımız anlamıyla bölgeselcilik kavramı ise XX. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmış ve zaman içerisinde oldukça hızlı bir gelişim göstermiştir. İki savaş arasındaki süreçte ilk işaretleri görülmeye başlayan bölgeselcilik hareketleri, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bugüne kadar derinleşerek gelmeyi başarmış ve uluslararası politikanın önemli belirleyicilerinden olmuştur. Şekillenmesinde, bölgesel seviyedeki dengelerin önemli bir konumda bulunduğu bu yapılar, aynı zamanda, küresel seviyede ortaya çıkan yapısal değişimlere ve uluslararası dinamiklerin beklentilerine karşı oldukça duyarlı oluşumlardır. Bu anlamda, bölgesel yapıların işlevleri, etkinlikleri ve ölçükleri, bir parçası oldukları dönemin dengeleri, gereklilikleri ve dayatmalarıyla doğrudan ilişkili olarak biçimlenmektedir. Daha net bir ifadeyle, ele alınan dönemdeki uluslararası sistemin yapısı, bölgeselcilik hareketlerinin ortaya çıkması ve gelişimi üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bunun yanında, en az bu yapı kadar etkili olan bir başka husus da söz konusu bölge bazlı oluşumların içerisinde ele alındığı bağlamdır.

Bu perspektiften yaklaştığımızda, iki kutuplu bir denge üzerine kurulu Soğuk Savaş dönemindeki hâkim süper güç rekabetinin, bölgeselcilik üzerinde de belirleyici olduğu söylenebilir. Güvenlik kaygıları doğrultusunda şekillenen güç odaklı politikalara ve hâkim pragmatik yaklaşıma paralel

biçimde bölgesel oluşumlar da bu çerçevede öne çıkmakta ve parçası oldukları yarı kürenin lideri konumundaki gücün stratejisinin bir aracı olmaktan öteye geçememektedirler. Eylem ve etkinlikleri büyük ölçüde güvenlik alanına hapsolürken, manevra alanları da süper güç baskısıyla oldukça kısıtlamış halde bulunmaktadır. Bunun yanında, stratejik bir araç olarak değerlendiriliyor olmanın sonucunda bölgeselcilik, bu dönemde, yalnızca stratejik anlamda gerekli görüldüğü durumlarda ve bölgelerde ortaya çıkan bir eğilim biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu çıkarımlar ışığında, bölgeselciliği tetikler bir etkiye sahip olmak açısından değerlendirdiğimizde, güç, güvenlik ve rekabet odaklı iki kutuplu sistemin kısmen böylesi bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Ancak, stratejik öncelikler gereği söz konusu uluslararası sistem, bu anlamda, oldukça seçici biçimde etkili olmuş, etkisi bölgeler arasında homojen biçimde dağılmamıştır.

Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından ortaya çıkan çok kutuplu küresel yapının ise bölgeselciliğin ilerleyişine daha dengeli ve olumlu bir katkıda bulunduğu kuşku yoktur. Geçmişten farklı olarak önceliklerin ekonomik çıkarlarda yoğunlaştığı bu dönemde, oldukça süratli biçimde ilerleyen küreselleşmenin de büyük etkisiyle, bölgeselcilik hareketleri bir ağ gibi yeryüzündeki bütün coğrafyaları sarmıştır. Süratle birbirine eklemlenen piyasalar ve eski konumlarını yitiren geleneksel yapıların esnekleşen, aşınan karakterleriyle birlikte bölgesel iş birliği oluşumları, bir aktör için küresel oyuna dahil olmanın neredeyse tek yöntemi haline gelerek, uluslararası politika sahnesindeki konumlarını güçlendirmişlerdir. Bu süreçte, bölgesel seviyedeki girişimler adına sadece sayısal bir artış değil, nitel ve işlevsel bir derinleşme de söz konusudur. Gittikçe çok boyutlu, yerel ve uluslararası hayatın her alanında etkin hale gelen bölgesel örgütler, bugüne gelindiğinde, uluslararası politikanın başat aktörlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, en temel karakteristiğini küreselleşmenin teşkil ettiği çok kutuplu uluslararası sistemin bölgeselciliğe ilişkin olarak, ciddi boyutta tetikleyici, teşvik edici bir etkisi olduğunu açıkça görülmektedir. Ayrıca, geçmişten farklı olarak bu etkinin, farklı derecede olmakla beraber, her bölgede oldukça belirgin olduğu da vurgulanması gereken bir diğer noktadır.

Kısacası, iki ve çok kutuplu sistemlerin bölgeselcilik girişimlerinin ortaya çıkmasına farklı bağlam ve boyutlarda, ancak genel anlamda olumlu yönde etki ettiği söylenebilir. Ele alınan bu iki yapının etkileri birbirileriyle karşılaştırıldığında ise bölgeselciliği tetikleme noktasında, çok kutuplu sistemin katkısının iki kutuplu yapıya kıyasla oldukça fazla olduğu ve bölgeselcilik açısından en uygun uluslararası ortamın şekillenmesini sağladığı aşıkardır. Son dönemde, uluslararası seviyede gittikçe öne çıkmakta olan popülist söylem ve buna bağlı olarak ulus-devletin korumacılık yönünde attığı adımlar bölgeselcilik hareketlerinin geleceği açısından tehlike sinyalleri olarak yorumlanmalıdır. Yeni yeni şekillenmekte olan bu çevrenin uluslararası iş birliğini sekteye uğratması kaçınılmaz görünmektedir. Özellikle Başkan Trump yönetimindeki ABD'nin geçtiğimiz dört yılda bölgesel olsun veya olmasın çok taraflı yapılara yönelik olumsuz bir bakışla izlediği politikaların bu yöndeki etkisi oldukça kritiktir. Her ne kadar şu an için ABD dış politikası özelinde 1945 sonrası dönemde bir sapma olarak görülse de bu süreçte doğan etkinin ne ölçüde kalıcı hasarlara yol açacağı belirsizliğini korumaktadır. Ancak dört yıl gibi kısa bir sürede ilişkileri karşılıklı bağımlılık ve iş birliği zemininden uzaklaştırarak güç odaklı bir perspektife yerleştirmeyi amaçlayan bu politikaların sonuçlarının hem küresel hem de bölgesel ölçekte çok taraflı kurumların yerine geçebilecek daha iyi bir alternatif bulunmadığını ortaya çıkardığı ise gözlerden kaçmamalıdır.

Bu bağlamda, bölgesel ölçekteki yapıların bu yeni duruma adapte olup bu duruma uygun bir biçimde şekillenmekte geç kalması veya bir direnç göstermesi, halihazırda alevlenmiş durumdaki pek çok tartışmanın sonucunun söz konusu bu yapılar için yıkıcı nitelikte olmasına yol açacaktır. Diğer bir ifadeyle, bölgeselcilik hareketlerinin XXI. yüzyıldaki kaderi, halihazırda ulusal ve uluslararası düzeyde hızlanarak devam etmekte olan dönüşüme karşı vereceği tepkiye doğrudan bağlıdır. Bu sebeple, uluslararası dinamiklerin etkisine oldukça duyarlı olarak şekillenen bölgeselciliğin ve bu konuda ilerleyen dönemde gerçekleştirilecek analizlerin günümüzde doğum sancılarını hissetmekte olduğumuz bu radikal yapısal dönüşüm ışığında gerçekleştirilmesi gerekliliği açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acharya, A. (2002). "Regionalism and the Emerging World Order: Sovereignty, Autonomy, Identity". Shaun Breslin, Christopher W. Hughes, Nicola Phillips ve Ben Rosamond (Eds.), *New Regionalisms in the Global Political Economy: Theories and Cases* (20-32). Londra: Routledge.
- Adler, E. (1997). "Imagined (Security) Communities: Cognitive Regions in International Relations". *Millennium: Journal of International Studies*, 26(2), 249-277. DOI: 10.1177/03058298970260021101.
- Amin, S. (1999). "Regionalization in Response to Polarizing Globalization". Björn Hettne, Andras Inotai ve Osvaldo Sunkel (Eds.), *Globalism and the New Regionalism* (54-84). Londra: Palgrave.
- Aron, R. (2003). *Peace and War: A Theory of International Relations*. Londra: Transaction Publishers.
- Badie, B. (2012). *Diplomacy of Connivance*. New York: Palgrave Macmillan.
- Battistella, D. (2012). *Théories des Relations Internationales*. Paris: SciencesPo. Les Presses.
- Boutros-Ghali, B. (1992). "An Agenda for Peace". URL: <http://www.un-documents.net/a47-277.htm> (Erişim: 05.04.2020).
- Buzan, B., Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Calleya, S. C. (2000). "Regional Dynamics in the Post-Cold War World". Stephen C. Calleya (Ed.), *Regionalism in the Post-Cold War World* (233-238). Aldershot: Ashgate Publishing.
- Dabène, O. (2009). *The Politics of Regional Integration in Latin America: Theoretical and Comparative Explorations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dedeoğlu, B. (2015). *Bölgesel Bütünleşme: Kuramlar, Yaklaşımlar, Modeller*. İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
- Dees, S., Di Mauro, F. ve McKibbin, W. J. (2008). "International Linkages in the Context of Global and Regional Integration". Filippo di Mauro, Stéphane Dees ve Warwick J. McKibbin (Eds.), *Globalisation, Regionalism and Economic Interdependence* (5-21). Cambridge: Cambridge University Press.
- Deutsch, K. W. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton: Princeton University Press.
- Falk, R. (1999). "Regionalism and World Order After the Cold War". Björn Hettne, Andras Inotai, Osvaldo Sunkel (Eds.), *Globalism and the New Regionalism* (228-249). Londra: Palgrave.
- Fawcette, L. (2005). "Regionalism from an Historical Perspective". Mary Farrell, Björn Hettne ve Luk Van Langenhove (Eds.), *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice* (21-37). Londra: Pluto Press.
- Fırat, M., Kürkcüoğlu, Ö. (2002). "Orta Doğu'yla İlişkiler". Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I* (615-635). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gamble, A., Payne, A. (2003). "The World Order Approach". Frederik Söderbaum, Timothy M. Shaw (Eds.), *Theories of New Regionalism* (43-62). New York: Palgrave Macmillan.
- Haas, E. B. (1970). "The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing". *International Organization*, 24(4), 607-646. DOI: 10.1017/S0020818300017495.

- Hattne, B. (1999). "Globalization and the New Regionalism: The Second Great Transformation". Björn Hettne, Andras Inotai ve Osvaldo Sunkel (Eds.), *Globalism and the New Regionalism* (1-24). Londra: Palgrave.
- Huntington, S. P. (1999). "The Lonely Superpower". *Foreign Affairs*, 78(2): 35-49. DOI: 10.2307/20049207.
- Hurrell, A. (2005). "Regional Dimension in International Relations Theory". Mary Farrell, Björn Hettne ve Luk Van Langenhove (Eds.). *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice* (38-53). Londra: Pluto Press.
- Hurrell, A., Fawcett, L. (1995). "Conclusion: Regionalism and International Order?". Louise Fawcette, Andrew Hurrell (Eds.). *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order* (309-327). Oxford: Oxford University Press.
- Hyland, W. G. (1991-92). "The Case for Pragmatism". *Foreign Affairs*, 71(1): 38-52. DOI: 10.2307/20045109.
- Manero, E. (2009). "Géostratégie Américaine et Intégration Régionale en Amérique Latine: La Monnaie de Fer". *Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin*, 2(30): 125-145. DOI: 10.3917/bipr.030.0125.
- Mansfield, E. D., Milner, H. V. (1997). *The Political Economy of Regionalism*. New York: Colombia University Press.
- Mansfield, E. D., Milner, H. V. (1999). "The New Wave of Regionalism". *International Organization*, 53(3): 589-627. DOI: 10.1162/002081899551002.
- Rosecrance, R. (1991). "Regionalism and the Post-Cold War Era". *International Journal*, 46(3): 373-393. DOI: 10.1177/002070209104600301.
- Rosecrance, R. (1996). "The Rise of the Virtual State". *Foreign Affairs*, 75(4): 45-61. DOI: 10.2307/20047658.
- Söderbaum, F. (2003). "Introduction: Theories of New Regionalism". Fredrik Söderbaum, Timothy M. Shaw (Eds.). *Theories of New Regionalism* (1-21). New York: Palgrave Macmillan.
- Stadtmüller, E. (2005). "Regional Dimensions of Security". Mary Farrell, Björn Hettne ve Luk Van Langenhove (Eds.). *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice* (104-119). Londra: Pluto Press.
- Väyrynen, R. (2003). "Regionalism: Old and New". *International Studies Review*, 5(1): 25-51. DOI: 10.1111/1521-9488.501002.

HİSBE TEŞKİLATI ÖZELİNDE İBN TEYMIYYE’NİN İKTİSADİ NAZARİYESİ: PİYASA, FİYATLAR VE ÜCRETLER

Hacı Sarı¹

Öz

13. yy.’ın sonu 14. yy.’ın başlarında yaşayan İbn Teymiyye kalam, akaid ve fıkıh gibi alanlarda eserler verdiği gibi iktisadi alana yönelik eserler de vermiştir. Hisbe adlı eseri, İbn Teymiyye’nin iktisat düşüncesi için önemli bir kaynaktır. İbn Teymiyye, adil fiyat, adil ücret ve piyasa işleyişi gibi doğrudan iktisadi alanla ilgili olan kavramların yanında mülkiyet ve sözleşme (akit) gibi iktisat ve hukukun kesiştiği kavramları da gündemine taşımıştır. İbn Teymiyye, her ne kadar doğrudan piyasa ile ilgili konuları tartışmış olsa da onun bakış açısından asıl önemli olan nokta piyasa-ahlak ilişkisidir. İnsanı gayeli bir varlık olarak telakki eden İbn Teymiyye, insan eyleminde nihai gayeyi öncelemektedir. Bu bakış açısı ise piyasa etkinliğinin ahlak bağımlı olmasını gerektirmektedir.

İbn Teymiyye İhtiyaç, zaruret, zulüm ve adalet kavramlarıyla birlikte düşündüğü piyasa etkinliğinde devlet ya da idari erkin piyasaya müdahale edebileceğini savunur. Müdahale hem ihtiyaçların karşılanması hem de haksızlıkların ortadan kaldırılması amacıyla yapılabilir. Piyasa düzeni, hukuki düzenlemeler ve idari etkinlik bağlamında tasavvur ettiği iktisadi eylem her şeyden önce ahlaki norma uygun olmalı ve insanların hayatında kolaylık sağlamalıdır. Ayrıca piyasa aktörleri de öncelikle ahlaki birer birey olarak düşünülmüştür. İşçi, üretici ve tüketici haklarına riayet eden ahlaki bir ekonominin tesisi için, ahlak merkezli piyasa tasavvurunun temsilcisi olan İbn Teymiyye’nin görüşlerinden günümüz için de çıkarılacak dersler vardır.

Anahtar Kelimeler: İbn Teymiyye, İslam iktisat düşüncesi, ahlak ve iktisat, piyasa mekanizması, adil fiyat, adil ücret.

IBN TAIMIYAH’S ECONOMIC THOUGHT IN THE CONTEXT OF HISBA ORGANIZATION

Abstract

Ibn Taimiyah, who lived at the end of the 13th century and the beginning of the 14th century, gave works in fields such as kalam, theology and fiqh as well as works related to the economic field. Hisba is an important source for Ibn Taymiyya's economic thought. In his works, Ibn Teymiyye inquired into the concepts such as property, contract intersect fair price, fair wage and market mechanism, which are directly related to the economic field. Although Ibn Taimiyah discussed issues directly related to the market, the most important point in his views is the market-ethic relationship. Ibn Taymiyya, who regards man as a purposeful being, prioritizes the goal of human action. This point of view entails that market activity must be morally dependent.

Ibn Taimiyah argues that the state or administrative power can intervene in the market activity, which he considers in relation with the concepts of need, necessity, cruelty and justice. He justifies such an intervention on the premises of satisfying needs and eliminating injustices. The economic action, which he envisions in the context of market mechanism, legal regulations and administrative efficiency, must first of all comply with the moral norm and provide convenience in people's lives. In addition, market actors are primarily considered as moral individuals. There are lessons to be drawn from the views of Ibn Taimiyah, a representative of the moral-centered market vision, for the establishment of a moral economy that respects the rights of workers, producers and consumers.

Key Words: Ibn Taimiyah, Islamic economic thought, moral economy, market mechanism, just price, just wage

JEL Kodları: B1, B11.

¹Dr. Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, haci.sari@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0583-2565

Geliş Tarihi (Received): 04.09.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 21.10.2020

Atıf/Citation: Sarı, H. (2020). Hisbe Teşkilatı Özelinde İbn Teymiyye’nin İktisadi Nazariyesi: Piyasa, Fiyatlar Ve Ücretler. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 267-281. **DOI:** 10.47140/kusbder.790722

Giriş

Bu çalışmada amaç diğer dini öğretilerden farklı olarak asırlarca değişmeyen bir kaynağa bağlı olarak gelen ve hala iddiasını taşıyan İslam piyasa düzenini İbn Teymiyye'nin iktisada dair görüşleri çerçevesinde değerlendirmektir. İktisadi hayatı düzenleyen kurumlardan olan Hisbe kurumu ve İbn Teymiyye'nin yine aynı adla anılan eseri bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Hisbe kurumu, bugünün iktisadi meseleleriyle kıyas edildiğinde kısıtlı bir uygulama kalabilir, ancak hisbe ve muhtesipten beklenenler iktisadi hayatın yanında toplumsal ve dini hayatın tanzimini de kapsamaktaydı. Bu özelliği sebebiyle iktisat ya da piyasa hem toplumsal hem de dini olanla birlikte değerlendirilmekteydi.

İbn Teymiyye'nin ekonomiden ne anladığına baktığımızda ise iç içe geçmiş bulunan, birbirini etkileyen farklı öğeler (akaid, ahlak, fıkıh v.b) bulunmaktadır. Bunlar, iktisadi aklın (homo economicus) her halükârda dışarda tutmayı yeğlediği faktörlerdir. Ama iktisat tanımlaması ve tasnifi de farklıdır, iktisadı *ilm-i tedbiri menzil* olarak anlayan bütün modern öncesi devrin bilginlerinde olduğu gibi aikonomia kavramı, ev idaresini mündemiç ve ahalisinin mutlu bir hayat sürmesine yönelik çareler bütünü olarak telakki edilerek *ameli hikmet*'in bir alt birimi olan ahlak ilmi içerisinde mütalaa edilmekteydi. Bu sınıflama doğal olarak muhtevayı da etkileyecektir.

İbn Teymiyye'nin iktisada dair görüşlerini açıklarken, piyasa açısından önemli olan bazı uygulamalar ve kavramlar ön plana çıkmaktadır. Fiyat ve ücretler şüphesiz en başta gelen unsurlardır. Bunun yanında alışverişi ya da iktisadi eylem mevzunun hukuki boyutunu konu edinen akit (sözleşme) unsuru da dahil olmaktadır. Sözleşme zemini piyasa yapısının (müdahaleci ya da serbest) belirlenmesi açısından önem ihtiva etmekle birlikte sözleşmelerin iradi olma özelliği kişilerin özgürlüğü bakımından önemlidir. Zira bir fiil ancak iradi eylemin neticesiyse hakkaniyetli ve meşru olur. Ayrıca piyasa aktörlerinin eylemlerini yönlendiren psikolojik etmenler de İbn Teymiyye'nin iktisadi düzene dair görüşlerinin önemli bir kısmını oluşturur. Piyasa işleyişini etkileyen dahili unsurların yanında harici ve sosyal-psikolojik etkenler piyasa müdahalesinin de zeminini oluşturur. İbn Teymiyye'nin iktisadi düzene dair görüşlerini büyük ölçüde “Bir İslam kurumu olarak Hisbe” adlı eserde ortaya koyması, hisbe kurumunun piyasa işleyişi bakımından önemini gösterir. Bu sebeple İbn Teymiyye'nin iktisada dair görüşlerinin tarihi ve pratik tarafına ışık tutması bakımından hisbe kurumu ve muhtesip de araştırmaya dahil edilmiştir.

Hisbe kurumu incelendiğinde iktisat namına doyurucu malzeme bulamamaktan şikâyetçi olunması mümkündür. Bilhassa İbn Teymiyye'nin söz konusu eserinde iktisatla kurulan bağı anlamlandırmakta da zorluk çekilebilir. Bu sorun söz konusu dönemin zihin dünyasıyla irtibata geçildiği oranda ortadan kalkacaktır. Bu incelemede en bariz olarak serdedilen iktisadi (pazar) faaliyetin hukuk kuralları ve ahlaki normlarla çerçevelenmiş olmasıdır. Her sistemde pazar / piyasa işleyişi için kurallar konulur ama en önemli fark kural konulurken gözetilen değerlerdir. Hisbe kurumu incelendiğinde ise dünya ve ahireti bir arada değerlendiren bir yaklaşım sergilendiği görülür. Hisbe, piyasa düzeninin tesisi kadar insanı Allah'a yakınlaştıran kurallar bütününe ifade etmekte olduğu görülür. Çalışmada öncelikle hisbe uygulaması ve piyasa işleyişi açısından önemi tartışılacak ardından İbn Teymiyye'nin iktisada dair düşünceleri incelenecektir.

1. Hisbe Kurumu

İslam iktisat tarihinde ahlakın hukuk aracılığı ve siyasi iktidar eliyle uygulama imkânı bulunduğu alanlardan biri “hisbe” kurumu olmuştur. Hisbe kurumunun iktisadi açıdan önemi, ahlak, siyaset ve iktisat üçgeninde icra ettiği tarihsel işlevinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda İbn Teymiyye'nin hisbe kurumunu konu edindiği ve iktisada dair görüşlerinin önemli bir kaynağı olan “*Bir İslam kurumu olarak Hisbe*” isimli eseri ilginin sebebini oluşturmaktadır. Bu sebeple İbn Teymiyye'nin iktisadi alan dair görüşlerinin konu edildiği bir çalışmada hisbe kurumu da önem arz eder. Zira hisbe kurumu, kamunun piyasaya müdahale aracı olarak vazife görmüştür. Ayrıca İbn Teymiyye'nin iktisadi nazariyesi ahlak ve ekonomi nosyonlarını beraber düşünmeyi gerektirir.

Bu sebeple İslam iktisadının önemli uygulaması olan hisbe kurumundan da kısaca bahsetmek gerekir.

Arapça asıllı bir kelime olan ve aynı kökten gelen “hisbe” ve “ihtisap” kelimeleri, lugatte ecir talep etmek, sevap, bir fiili sırf Allah rızası için yapmak gibi manalara gelmektedir (Kavakçı, 1975, s. 12). Kelimenin sözlük anlamının yanında istilahi anlamını öne çıkaran bir başka tanımlamada ise

““hesap etmek, saymak; yeterli olmak” anlamlarındaki hasb (hisâb) kökünden türeyen ihtisâb masdarından isim olan hisbe kelimesi, terim olarak emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eder” (Kallek, 1998, s. 133)

şeklinde tanımlanmıştır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere Hisbe kurumunun temel dayanağı Kur'an'dır. Ayrıca genel ahlak ve kamu düzeninin korunması hisbe teşkilatının temel amaçlarından sayılmıştır. Genel ve ahlak ve kamu düzeninin beraber anılması, ahlakın kişisel olmayıp diğer insanlarla ilişkinin çerçevesini belirleyen unsur olması açısından önemlidir. Bu sebeple piyasa mekanizması kamu düzeninin bir parçası olduğu kadar ahlaki alanı da ilgilendirir.

1.1. Hisbe uygulaması ve Muhtesip

Hisbe müessesesi kaynağını naslardan almaktadır. Hisbe tanımlarında ortak olan nokta “emr-i bil ma'ruf ve nehyi anil münker”dir. Ali İmran süresinin 103. Ayeti; “Sizden hayra çağıran ve iyiliği emreden ve münkerden nehyeden bir gurup bulunsun. İşte felaha erenler onlardır” (Ali İmran 103) hisbe kurumunun dayanağını oluşturur. Hisbenin amacı dini, dünyevi, içtimai ve ferdi konularda iyiliği teşvik etmek ve kötülükten sakındırmaktır. İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmanın iktisat ile alakasını kurmak, İktisadi kendi öz rasyonalitesine sahip bir mekanizma olarak düşünün modern dünyanın insanı için zor olabilir. Ancak insan-insan ilişkilerinin önemli kısmı piyasa işlerine tekabül ettiği için, ihtiyaçların makul çerçevede karşılanmasının aracı olan piyasa ve iktisadi edimler ahlaki davranışa, yani iyi ve kötü nosyonlarına en çok muhatap olunan bir alandır.

Hisbenin ne zaman doğduğu tartışılmakla beraber, Hz. Peygamber zamanından beri olduğu bilinmekte ve Hz. Peygamber ilk muhtesip sayılmaktadır. Kallek, hisbe uygulamasının kuruluşunu ve amaçlarını şöyle açıklar:

Resûlullah'ın emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker faaliyetleri toplum hayatının bütün cephelerini kapsamış, ancak daha sonra ferdi mesuliyetleri çoğalınca uygun vasıflı bazı kişileri esnaf ve sanatkârların işlerini denetlemek için resmen sâhibü's-sûk (âmilü's-sûk) sıfatıyla görevlendirmiştir. Bu memurlardan üçü erkek, ikisi kadın olmak üzere şu beş kişinin adı kaynaklarda yer almaktadır: Mekke'de Saîd b. Âs b. Saîd el-Ümevî, Medine'de Abdullah b. Saîd b. Üsayha, Ömer b. Hattâb. Semra bint Nüheyk el-Esediy-ye ve Şifâ bint Abdullah. Bu sonuncusunun Hz. Ömer tarafından görevlendirildiği de söylenmektedir. (Kallek, 1998, s. 135).

Zuhurundan modern zamanlara kadar bütün İslam coğrafyasında uygulama alanı bulmuş olan hisbe müessesinin mahiyeti de göz önünde bulundurularak İslam toplumunda iktisattan ne murat edildiği daha iyi anlaşılır. Hz. Peygamber döneminden 19. asrın sonlarına kadar bütün İslam devletlerinde çeşitli farklılıklarla uygulanmış olan hisbe teşkilatı zamanın gerektirdikleri çerçevesinde mahiyet bakımından genişleme göstermiştir. İlk devirde sadece bazı ahlaki kuralları va'z ile yetinilirken ilerleyen zamanlarda daha tafsilatlı düzenlemeler oluşturulmuştur.

Zaman içinde mahiyetinde kısmi değişiklikler görülen hisbe uygulaması 1826 yılında Osmanlı'da kurulan İhtisap Nezareti'yle birlikte muhtesibin görev tanımlamasında da değişikliğ beraberinde getirmiştir. İhtisap Nezareti'nin kurulmasıyla beraber hisbe uygulaması daha geniş bir çerçevede mütalaa edilmiş oluyor.

İhtisap Nezareti'nin ihdasından sonra ihtisap ve muhtesiplerin görevi daha önceki ihtisap uygulamalarında olduğu gibi ihtisap rüsumunu toplamak, narhı kontrol etmek sadece vergi ve zabita memurluğu yapmak değil, bunlarla birlikte, devletin ticaret ve sanayi alanlarındaki politikalarının aktif uygulayıcısı olmak görevlerini de üstlenmişlerdi. (Kala, 1998, s. 137).

Vurgulanması gereken önemli bir nokta İbn Teymiyye'de pazar denetleyiciliği görevini ifa eden ihtisap kurumu ve muhtesip kavramlarının tekabül ettiği olgunun günümüz karşılığının ne olabileceği meselesidir. Hisbe, modern devlet müesseselerinde “*devlet muhasebesi, muhasebe dairesi, zabıta veya çarşı zabıtası*” (Kavakçı, 1975, s. 12) manalarında kullanılmakla beraber daha geniş bir yetke ile donatılmış bir kurumdur.

İlk devirlerdeki uygulanışında ekonomik ilişkilerin sınırlılığından dolayı sınırlı şekilde görev icra eden muhtesip bugünün zabıtasına denk geldiği anlaşılmaktadır. Ancak İbn Teymiyye zamanında “*sûk*” ya da “*bazaar*” denen kavramın o dönemde cereyan eden bütün ekonomik ilişkileri kapsadığından muhtesip de bu anlamda bütün ekonomik işleştenden sorumlu olan kişi rolünde idi. Bugüne uyarlıysak, pazar kavramının çok çeşitlendiğini görmekteyiz. Semt pazarlarından borsalara, bankalardan elektronik ticarete kadar sınırsız şekilde genişleyen bir piyasadan bahsetmek mümkündür. Bu durumda ihtisap kurumu ve muhtesibin günümüz kavramlarıyla ifadesinin de çeşitlenmesi gerekir. Ancak bugünün modern devletinde bulunan TMSF, BBK, hatta merkez bankası, ticaret mahkemeleri v.s. gibi kurumları içine alan bir uygulama geçmişin hisbe kurumuna daha yakın olacaktır.

Hisbe, münkerin (kötü) önlenmesini ve ma'rûfun (iyi) teşvikini konu edindiğinden, görevin ifası için bu fiilleri işleyen kimselerin mükellef (âkil baliğ) olması şartı aranmaz. Yöntem olarak işlenen münker, tecessüse kaçmadan ve yalnız şüphe üzerine, kişilik haklarını çiğnemeneden tespit edildikten sonra, en hafifinden en ağırına doğru çeşitli yöntemlerle ıslah yoluna gidilir (Kallek, 1998, s. 134). Bu yöntemler sırasıyla; işlenen fiilin gayri meşru olduğunun anlatılması; bilerek kötülük işleyene öğüt verilmesi; tekdir ve tehdit; kötülüğe vesile olan durumun ortadan kaldırılması veya bu tür alet edevat ve eşyanın tahrip edilmesi; ölçülü bir şekilde, hapis, teşhir, darb, meslekten men, silahlı müdahale ve sürgün gibi ta'zîr cezalarından birinin uygulanması (Kallek, 1998, s. 134) öngörülmüştür.

Kamu görevi olarak muhtesiplik diğer bütün idari görevler gibi ibadet olarak değerlendirilmekte ve imkânlar çerçevesinde en iyi şekilde ifa-ı vazifede bulunmak gerektiğinden iyi işlerin en üstünü sayılmıştır. Genel olarak İslam idare geleneğinde “emanet” ve “ehliyet” çerçevesinde değerlendirilen görevlendirilme esasları icabınca iş/ görevin en yetkin olana verilmesi aynı zamanda dini bir vecibedir. Siyasetnamelerde çokça anılan ehliyet mevzusunu tamamlayan ölçüt ise adalettir, adalet ehliyetin önemli vasıflarındandır (Dinçer, 2019, ss. 45-62).

Özünde emretme ve yasaklama olan idare mekanizmasında muhtesip gibi kamu görevlileri iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmakla memurdurlar. Ancak kişi men ve teşvikte gücü oranında sorumludur. Her türden kamu görevlisi sorumluluk ve yetkisi nispetince bu görevi yerine getirmelidir. Piyasa işleyişiyle ilgili muhtesipten beklenen ölçü ve tartıda doğruluğun sağlanması, hileli işlerin kontrol edilmesi, piyasada tarafların aldatılmasını engelleme (simsarlık gibi) ve karaborsacılığın engellenmesidir. Bu sayede taraflar zarar vermeden ve zarara uğramadan özgürce sözleşmelere taraf olabilir (İbn Teymiyye, 2001, ss. 31-35).

Muhtesibin görevleri hakkında imal-ı fikirde bulunan İbn Teymiyye, en mühim görevin iyiyi emretmek ve kötülükten alıkoymaktır diye belirttikten sonra namaza vurgu yapar, zira en yüce iyi olarak namazı görür. Pazarın işleyişinden sorumlu bir amirin görevleri arasında evvela namazın dile getirilmesi insanın eylemlerinde iktisadi bir eylem olsa dahi dinin dolayısıyla ontolojinin etkisini göstermesi açısından önemlidir. Zira namazı savsaklayan kişinin hassas bir mevzu olan bir görevde adaleti tesis edemeyeceği fikr-i sabitesi mevcuttur. Bunun dışında imam ve müezzinleri kontrol de yine muhtesibe vazife olarak tevdi edilmiş işlerdendi.

1.2. Hisbe literatürü

Hisbe kurumu, doğrudan pazar / piyasa işleyişine dair düzenlemeleri içerdiğinden bu düzenlemeleri ihtiva eden kaynaklar da önem arz etmektedir. Bu çalışmaların varlığı bir yandan İbn Teymiyye'nin İslam iktisat düşüncesinde bir ada olmadığını gösterirken öbür taraftan da iktisat yazınında mevzunun önemine işaret etmektedir. Ayrıca iktisadi düşünce açısından önemli

sayılabilecek kaynaklar şüphesiz sadece hisbe literatürüyle sınırlı değildir. Ancak bu çalışmada piyasa mekanizması hisbe teşkilatı çerçevesinde değerlendirildiğinden sadece benzer kaynakların zikredilmesi daha anlamlıdır. Çalışmanın ana eksenini oluşturan İbn Teymiyye'nin *el-Hisbe fi'l-İslâm* çalışmasına ilaveten bu kategoriye dâhil edilebilecek başka eserler de mevcuttur. Ancak bunlar arasında “*hisbe'nin teorik ve felsefi yönlerine vurgu yapan*” (Orman, 1999, s. 38) ve bu sebeple iktisadi düşünce tarihi için önemli bir yere sahip olan İbn Teymiyye'nin *el-Hisbe fi'l-İslâm* adlı eseridir. İbn Teymiyye'nin eseri dışında eş-Şeyzerî'nin (ö.589/1193) *Nihâyetu'r-Rutbe fi Talebi'l-Hisbe*'sinde olduğu gibi, diğer bazı eserler, *el-Hisbe fi'l-İslâm*'ın tam aksine, konunun pratik yönlerine ağırlık vermişler (Orman, 1999, s. 39). Diğer örnekler muhteva bakımında çeşitlilik arz etmekle beraber bazıları *Hisbe* teşkilatını genel ve kapsayıcı bir şekilde işlerken, diğer eserler ise meselenin daha özel yönlerine yoğunlaşmışlar. Yahya b. Ömer'in (ö.289/901 veya 902) *Ahkâmu's-Sûk'u*, el-Müceyledî'nin *et-Teyşîr fi Ahkâmi't-Tes'îr*'i ve Ebu'l-Abbas Abdullah el-İbyânî (ö.352/964)'nin *Mesâilu's-Samâsira*'sı, hisbenin özel yönlerine yoğunlaşmış olan eserlere örnek olarak verilebilir (Orman, 1999, s. 39)

Hisbe literatürüne misal teşkil eden yukardaki eserlere ilaveten, “İbnu'l-Uhuvve'nin (ö.729/1329), *Me'âlimu't-Turbe fi Ahkâmi'l-Hisbe*; İbn Besam'ın, *Nihâyetu'r-Rutbe fi Talebi'l-Hisbe*; İbn Abdun'un, *Risâle fi'l-Kadâ ve'l-Hisbe*; İbn Abdu'r-Rauf'un, *Risâle fi Âdâbi'l-Hisbe ve'l-Muhtesib*; Muhammed b. Ebî Muhammed es-Sakatî'nin, *Kitâb fi Âdâbi'l-Hisbe*; Cersifi'nin, *Risâle fi'l-Hisbe* ve Ebû Bekir el-Hallal'ın (ö.311/923), *el-Emr-u bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy-u 'ani'l-Münker*”(Orman, 1999, s. 39) gibi eserler sayabilir.

2. İbn Teymiyye'nin iktisada dair görüşleri

İktisat açısından İbn Teymiyye'nin görüşlerini mühim kılan, bir Müslüman olarak İslam'ın piyasa işleyişi hakkındaki buyruğunu ortaya koymuş olmasının yanında günümüz iktisat disiplini için de mühim ve anlamlı tespitlerde bulunmuş olmasıdır. Piyasa işleyişini yakından takip edebilme imkânına sahip olan İbn Teymiyye, devletin piyasaya müdahalesi, narh konularak fiyat tespiti ve piyasada iktisadi eylemde bulunan kişilerin hangi saiklerle hareket edebileceği üzerinde fikir yürüterek konuyu çağdaşlarına göre daha geniş bir çerçevede, derinlemesine ele almıştır. Piyasada arz ve talep taraflarını ayrıntılı şekilde tahlil ettiği görülen İbn Teymiyye, bu iki temel olguyu etkileyen sebepler üzerinde durmuştur. Arz tarafını tahlil ederken yerel üretimle ithalat arasında ayrıma gitmekte ve bunların farklı fiyat esnekliklerine dikkat çekmektedir (İslahi, 1985, s. 52). Talep incelemesinde ise alıcıların sayısı, satın alma güçleri, piyasadaki durum, alıcıların sosyopsikolojik halleri ve fayda fonksiyonlarının değerlendirilmesi gibi modern iktisat terminolojisi ile ifade bulan önemli belirleyicileri zikretmektedir (Baeck, 1994, s. 86).

Genel itibarla “İbn Teymiyye'nin dine (fıkıh, akaid v.s.) dair görüşleri anlaşılmasından iktisat, siyaset ve benzeri mevzulara dair görüşleri anlaşılabilir” (Laoust, 1976, s. 389). İbn Teymiyye'nin düşünce sistematüğünde bütün mevzular birbiriyle ilintilidir ve iktisat da ancak asıl mevzuların yedeğinde ele alındığında anlamlı bir bütünlük ifade etmektedir. İbn Teymiyye'nin düşüncesinde araçsal bir hüviyeti haiz olan piyasa düzenlemelerinden maksat, kişinin nihai gayesini (varoluş gayesi) gerçekleştirmek olarak temayüz etmektedir. Mevzuyu bizim için önemli kılan, konunun bu yönü olmaktadır. Netice itibarıyla evvel emirde bir hukukçu olan İbn Teymiyye'nin iktisat nazariyesi geliştirmesinin bir anlamı olmalıdır, bu da şüphesiz “rıza-ı ilahi” olarak ifade bulmaktadır.

Piyasa işlemlerini ahlak – hukuk çerçevesinde ele almış olması şüphesiz sadece İbn Teymiyye'ye has bir yaklaşım değildir. Çeşitli kültür çevrelerinden çağdaşları olan düşünürlerin de benzer ihtiyatı göstermesi, çağın ruhu (Zeitgeist) ile açıklanabilir. Yine İslam hukuk geleneğinde de adil fiyat meselesi çeşitli vesilelerle tartışıla gelmiştir. Hz. Peygamber devrinde hürriyetin tamamlanması (ortak paylı kölenin azat edilmesi hususu) ve Hz. Ömer devrinde de artan fiyatlar dolayısıyla diyet bedelinin yeniden tespit edilmesi kararı bu kavram çerçevesinde olmuştur. Ancak “Adil fiyat meselesi İslam'ın ilk zamanlarından beri önemsenen bir mesele olmakla beraber bunu

ilk defa derinlemesine inceleme konusu yapan ve malların yanı sıra ücret ve kârla bağlantılı kılan İbn Teymiyye'dir" (Özel, 1996, s. 156).

İnsanın yaratılış gayesi çerçevesinde insan davranışlarını ele alan İbn Teymiyye, yaptığı tavsiyelerde kişinin ebedi mutluluğu kazanmasının yollarını irdelemiş ve pazar ya da piyasa davranışlarını bundan ayrı görmemiştir. Neticede iktisadi eylem de ceza ve mükâfat arasında değerlendirilen insan eylemlerine tekabül etmektedir. Ceza ve mükâfat bizleri hukuk, dolayısıyla ahlaka iletmektedir.

Ayrıca İbn Teymiyye'nin nazariyesinde ön plana çıkan unsurlardan biri de meseleyi olumsuz yönleri itibariyle ele almasıdır. Mesela adil fiyatın ne olduğunu açıklamaktan ziyade ne olmadığını tarife çalışır. Bu konuda temel fıkıh kaidesi olan "Eşyada aslolan ibahadır" doğrultusunda hareket ettiği anlaşılan İbn Teymiyye'nin bir meselede görüş beyan etmesi mevzu bahis olumsuzluğun ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Eşya da asl olan şeyin ibaha olması, hakkında hüküm bulunmadıkça ya da kıyas hükümlerince yasaklanmadığı takdirde haram / yasak olarak tasnif edilemeyeceğini ifade eder.

İktisadi nazariyesiyle İbn Teymiyye, piyasa işleyişi hakkında iki uç arasında orta yolu temsil etmektedir. "Kur'an'da sunulduğu haliyle serbest piyasadan yana olanlarla merkezi yönetimin resmi fiyat belirlemesinden yana olanlar arasında, İbn Teymiyye orta bir yerde karar kılmaktadır, o somut durumlar esasına göre duruma mahsus piyasa düzenlemesini savunmaktadır"(Baeck, 1994, s. 85). Bu anlamda kamu müdahalesinden yana olmakla birlikte, müdahalenin ancak işleyişin bozulduğu durumlarda gerekli görerek, 'özgür irade'den yana tavır almaktadır.

İbn Teymiyye'nin iktisadi nazariyesinin genel hatlarını çizdikten sonra, piyasa işleyişi için anlamlı olan ve genelden özele sıralanırsa mülkiyet, akit (sözleşme), fiyat ve ücret kavramlarını nasıl açıkladığına bakmakta fayda vardır. Bu kavramları incelerken siyasi erkin piyasa müdahalesi konusu da dahil edilmesi gereken bir başka unsurdur.

2.1. Mülkiyet

İktisada konu olabilecek mevzuların başında piyasa olgusu gelmekle beraber, bunun yanında iktisat ve hukukun kesiştiği alan olan mülkiyet meselesi de iktisadın önemli konularından birini teşkil eder. Mülkiyet, çoğu toplumda sosyal ve siyasal yapının temel unsuru olarak belirirken, modernlik sürecinde de özgürlüğün temel unsurlarından addedilmiştir. Özellikle toprak mülkiyeti hem üretim faktörü hem de sosyal statünün kaynağını teşkil etmekteydi. Aydınlanma çağının önemli simalarından olan Kant dahi mülkiyet mevzusunu özgürlük için gerekli saymıştır. Kant'ın devlet ve toplum teorisini inceleyen Peter Koslowski'ye göre (Koslowski, 1985), Kant'ta devlet ve toplum arasındaki münasebet sözleşme üzerine kuruludur ve ancak özgür insan sözleşme yapabilme salahiyetine sahiptir. Bu bağlamda "özgür insan kimdir" sorusuna eğilen Kant'ın cevabı mülkiyet çerçevesinde cevap bulmaktadır. Kant'ın düşüncesinde bağımlı olarak çalışan, kendi emeği ile geçinen kişi özgür olamaz, çünkü bu durumda kişi başkasına bağımlıdır. Ancak mülkünün getirisiyle ya da emeğine bağlı olarak oluşan gelire hayatını idame ettiren kimse özgürdür ve dolayısıyla sözleşme yapabilme yetkinliğine sahiptir (Koslowski, 1985).

Yukarda bahsedilen anlamda İslam'da mülkiyet, hiçbir zaman bu denli önem atfedilecek bir konuma yükselmemiştir. İbn Teymiyye'de ise mülkiyete farklı bir bakış söz konusudur. İnsanın dünyadaki varlık sebebi üzerine bina edilmiş olan mülkiyet kavramı insanda emanetçi hissini uyandırmaktadır. Bunun dışında ferdi mülkiyet ile ferdi içinde yaşadığı toplum arasında da doğrudan bağ kurulmaktadır. İbn Teymiyye mülkiyet hakkını verilmiş olarak kabul eder. Kaynağını naslardan aldığı bu temellendirmeye göre;

"Allah her şeyi insanların istifadesi için yaratmıştır ve mal, mülk üzerine olan hakların teminat altına alınmasını irade buyurmuştur. Fakat insan Allah'ın sadece vasıtasıdır ve mülk bu itibarla ne şahsidir ne de kat'idir; zira zahirdeki sahibin şahsi hakları muradı ilahi üzerine asla bir mani teşkil etmez" (Şirvani, 1965, s. 123),

Bu suretle Allah – insan ve eşya (mülk) arasındaki ilişkiye de açıklık getirmektedir. İnsan ancak asıl sahibinin rızasına uygun şekilde davrandığı takdirde mülk üzerinde meşru bir hak sahibi olur.

Esas itibarıyla ferdi mülkiyete cevaz veren İbn Teymiyye, mülkiyet üzerinde kişinin sınırsız hak sahipliğinin olmadığı görüşündedir. Bir emanetçi olarak kabul edilen mülk sahibinin sınırsız kullanma hakkına sahip olmaması bu algılamının doğal bir sonucudur. Emanetçi algısını daha da ileri bir noktaya taşıyan İbn Teymiyye "... mülkiyeti sırf içtimai bir vazife için nazarı itibara alınmaya mütemayildir. O bir ferdin sahip olduğu mallar üzerindeki haklarına, topluluğa borçlu olduğu vazifelerle sınırlandırılmış nazarıyla bakıyor, bu bakımdan onları dilediği şekilde kullanamaz"(Şirvani, 1965, ss. 123-124). Mülkün emanet olarak görülmesinde, sahiplik özelliğinden ziyade mülkün oluştuğu toplumsal vasat esas alınmıştır. Bu anlamda kişi hem asıl mülkü veren hem de mülkün oluştuğu topluma karşı bir emanetçi konumundadır.

Ferdi mülkiyet esas kabul edilmekle beraber İbn Teymiyye’de mülkiyet ile sosyal sorumluluk arasında doğrudan bağ kurulmaktadır. Mülkiyetin meşruluğunu sağlayan bu sosyal sorumluluk bağıdır. İbn Teymiyye’nin mülkiyet anlayışında mülk sahibi ile toplum arasında mülkiyetten doğan bir borç ilişkisi söz konusudur.

Bir ferdin malları üzerindeki haklarına topluluğa borçlu olduğu vazifelerle sınırlandırmış nazarı ile bakar. Mülkiyet hakları, yalnız vazifesini yaptığı müddetçe haklı görüleceğinden su neticeye varılır ki, istifade kanun tarafından açıklanmış şartlara aykırı şartlar dâhilinde çoğalırsa o haklar yalnız bu sebepten dolayı mevcut olmaktan kalkarlar. Mülkiyet üzerinde haklarını kullanana kimsenin gözetileceği şeyler iki maddede ifade edilebilir: a) bu haklardan beklenen maksadın yerine gelmesi, b) bu hakların kullanılış tarzı. Önce bu haklara sahip olan kişi onların iyiye veya kötüye kullanılması konusunda serbest değildir, zira onlar önünü ve ardını düşünmeden imha edilemezler (Şirvani, 1965, s. 123).

Bu durumda mülk, asıl itibarla yaratıcıya ait olmakla birlikte toplumun maslahatı için insanlara çeşitli miktarda verilmiştir. Mülk sahipliğinin meşruluğu da Allah’a ve de topluma karşı olan vazifelerin yerine getirilmesi ile doğrudan alakalı olduğu sonucuna götürmektedir.

2.2. Ticari sözleşmeler

Ticari hayatın önemli belirleyicilerinden olan akit / sözleşmeler hususunda İbn Teymiyye şartlarda serbestlik taraftarıdır. Zira sözleşmelerin temelinde yatan olgunun özünde özgür irade olduğunu belirtir. Kişinin ancak özgür iradesiyle taraf olduğu akitlerden sorumlu olması gerektiği kaidesi doğal olarak bu sonuca ulaştırır. Serbestlik’ten anlaşılması gereken bir başka husus da sözleşmenin şekline dairdir. "*Akitler/ Sözleşmeler bir ihtiyaçtan doğar, taraflar muhtaç oldukları şartları koşmakta serbesttirler. Bu muamelatta, ticarete büyük kolaylıklar sağlar*"(Ebu Zehra, 1988, s. 15). Ayrıca şartlarda serbestliğin uygulamada kolaylık sağlayacağını belirtir.

Sözleşme şartlarında serbestlik taraftarı olsa da bu serbestliğin sınırları olduğunu belirtir. Evvel emirde akitler dinin genel kurallarına aykırı olmamalıdır, yine sözleşmeler başkası aleyhine kullanılmayacağından kişinin rızası olsa dahi bu tür sözleşmeler hukuk dışı olarak tasnif edilmektedir. Zira konusu itibarıyla kişilerin kârını konu edinen sözleşmelerde muğlâk, ucu açık ifade ve fiillerden kaçınılması gerektiğini savunan İbn Teymiyye aksi takdirde kumarla benzeceğini dolayısıyla haram kategorisine gireceğini belirtir. Haram kategorisine giren ve bu sebeple hoş karşılanmayan bazı sözleşme türlerine örnek olarak; *Bey’u’l-Garar* (speculative sale Akdin unsurlarından biri meçhul kalan satış); *Mulâmese* (Alınacak mala dokunmak suretiyle satış. Satıcı, alıcıya "mala dokunursan, aramızdaki alış-veriş bağlayıcı olmuştur" demek suretiyle bağlayıcılık kazanır.); *Münâbeze* (Ölçüp tartmadan, belirtmeden alış-veriş.); *Hablu’l-Habele* (Ana karnındaki yavruyu veya onun yavrusunu satmak) örnek gösterilebilir. Bu tür akitler dini hassasiyet, karşılıklı fayda gibi unsurları içermediğinden men edilmiştir. Bunların dışında fesat sebebi olması dolayısıyla her türlü faiz uygulaması (erteleme faizi, fark faizi gibi,) piyasa işleyişine olumsuz yönde etki eden işlemlerden vade farkı koyarak satış ya da teslim almadığı şeyin satışı helal olarak görülmeyip men edilen gereken işler olarak tasnif edilmektedir.

Ortaklıklarda sabit pay yerine oranlı pay taraftarı olan İbn Teymiyye, oranlı pay uygulamasının daha adil olduğu görüşündedir. Özellikle emek ve sermaye ortaklıklarında savunulan bu yöntemde hem emek sahibi hem de sermayedarın hakkı korunmuş olmaktadır.

Allah'ın kendilerine taksim ettiği kazanç da yüzdelik esasına göre aralarında bölüşülür. Bu nedenle taraflardan birinin sağlayacağı kazanç, önceden miktar olarak belirtilemez. Aksi takdirde şirketlerde gözetilmesi gereken adalet çizgisinin dışına çıkmış olur. Resulullah (s.a.s.), bu esas üzerine kurulan müzaraa akitlerini yasaklamıştır” (İbn Teymiyye, 1996, s. 9).

Musâkât (Hasat ortaklığı; Ağaç birinden, emek ve bakım diğerinden olmak ve mahsulün aralarında bölüşülmek üzere yapılan meyve ortaklığı) ve *Müzaraa* (Ziraatı teşvik için yapılan ortaklık türü) bu türden sözleşme türlerine örnek gösterilebilir. Aslen helal olan bu tür uygulamalarda şayet oranlı pay yerine sabit pay tercih edilirse haram olacağı ifade edilmektedir. “Bu muameleler, şirket çeşitlerindedir. Şirket her bir ortaklığın üçte bir, yarım gibi şâyi (oranlı) bir payı bulmasıyla olur. Herhangi birine sabit bir şey takdir edilirse, bu adalet değil zulüm olur” (İbn Teymiyye, 2001, s. 42).

Sözleşmelerle kurulan ortaklıklar dini, ahlaki temel üzerine bina olmaları gerektiği gibi menfaat ve zarar paylaşımı temel unsurları zedeleyecek türde olmamalıdır.

Ortaklığın asıl anlamı, ortaklar arasındaki dürüstlüktür. Ortaklardan birine herhangi bir ayrıcalık tanınacak olursa, adalet çiğnenmiş olur. Ama kârda olsun zararda olsun taraflardan her birine isabet edecek pay, belli bir oran çerçevesinde olursa adilâne bir uygulama olmuş olur. Kazanırlarsa her iki taraf payına düşeni, zarar ederlerse yine her iki taraf kendi payına düşen oranda zarara katlanır (İbn Teymiyye, 1996, s. 9).

Mülkiyet hususunda olduğu gibi sözleşme türleri arasında yapılan ayırmada da iki dini ve toplumsal hassasiyetlerin beraber gözetildiği görmek mümkünse de toplumsal maslahatın ön planda tutulduğunu söylemek mümkündür.

2.3. Piyasa mekanizması

İbn Teymiyye'nin düşüncesinde piyasa işleyişi serbest bir pazarda arz – talep ilişkisi çerçevesinde şekillenmektedir. Piyasa işleyişinde serbestlik esas olmakla birlikte toplumsal ihtiyaçlar piyasadaki ilkelerden daha önceliklidir. ‘*İhtiyaçların karşılanmasında kolektif sorumluluk*’ (farz-ı kifaye) yaklaşımını benimseyen İbn Teymiyye piyasa işleyişini bu çerçevede ele alır (İbn Teymiyye, 2001, ss. 40-42). İhtiyaçların giderilmesine iki farklı noktadan bakan İbn Teymiyye, evvela insanların sıkıntıya duçar olarak zulüm görmelerine razı değildir, saniyen de siyasi istikrar için ihtiyaçların giderilmesini elzem görür. Özellikle kamusal ihtiyacın hâsıl olması durumunda kamu idaresinin piyasaya müdahale edebileceğini savunur. Ancak bu müdahale sadece malların serbest dolaşımını sağlamak, piyasa aksaklıklarını gidermek ya da zorunlu hizmetlerin üretilmesini temin etmeye yönelik olmalıdır. Fiyat ve ücretlerin müdahale dışında tutulması, piyasa işleyişini bozan herhangi olumsuz bir müdahalenin olmadığı varsayımına dayanır.

Özel ve kamusal olarak ikiye ayrılan ihtiyaçlar mevzusu, kul hakkı ve Allah hakkı adı altında farklı bir düzleme taşınır. İnsanların genel ihtiyaç duyduğu konuda hak Allah'a ait olarak telakki edilir. Bu sebeple oluşan durumu tasvir için ‘*hakkullah*’ tabiri kullanılır. “Yiyecek, giyecek, barınma vb. şeylere ihtiyaç kamu yararıyla alakalıdır. Bunlarda satılması gereken mal için emsal fiyat (semen’ül misl) belirlenmesi özel ihtiyaçların giderilmesi (hürriyetin tamamlaması gibi - ortak olan kölenin azadı) için emsal fiyat belirlenmesinden daha üstün ve de evleviyete sahiptir” (İbn Teymiyye, 2001, s. 56). Burada kamu yararının kişisel yarara tercihi söz konusudur. Zira özel ihtiyaçlarla ilgili durumlarda zarar sınırlıdır ama genel ihtiyaçlar mevzusunda oluşan zarar bütün toplumu etkilemektedir.

Kamusal ihtiyaçlarda durumun normale döndürülmesi için zor kullanımına cevaz verilebileceğini beyan eden İbn Teymiyye, özel ihtiyaçlar söz konusu olduğunda da mal sahibinin bu malı emsal fiyatla satması gerektiğini beyan eder. Narh, ancak kamusal menfaatin korunması söz konusu olduğunda cevaz verilebilir. “... eğer gıda maddelerinin sahipleri değeri fahiş bir şekilde aşarlarsa

ve hâkim de insanların haklarını ancak narhla koruyabilirse, bilirkişilere danışarak narh koyar. Narh konulduktan sonra biri fiyatı aşarsa, narha uymaya mecbur eder”(İbn Teymiyye, 2001, s.57).

Mecelle’deki bazı kaideler, İbn Teymiyye’nin ihtiyaçlar çerçevesinde geliştirdiği piyasa mekanizması yaklaşımıyla paralellik arz etmektedir. “Zarar-ı âmmı def için, zarar-ı hâs ihtiyar olunur”, “Zarar-ı eşedd, zarar-ı ehaff ile izale olunur”, “İki fesat tearuz ettiğinde ehaffi irtikab ile a’zaminin çaresine bakılır” ve “Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur”, “Def-i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır.”² Toplumsal ihtiyaçların önceliğini bildiren bu kaideler İslam piyasa zihniyetinin de umdelerini teşkil eder.

2.3.1. Fiyat Teorisi / Adil Fiyat

Piyasada alım-satıma konu olan her mal ya da hizmet fiyat mekanizması üzerinden mübadele edilir. Piyasa, bu anlamda değer biçen bir yapıdır. Ancak fiyatların nasıl oluştuğu önem arz eder. İbn Teymiyye fiyat mevzusunu tartışırken “Fiyatların bir kısmının zulüm ve gayr-i caiz bir kısmının ise âdil ve caiz olduğu ortaya çıkar. Şayet fiyat insanlara zulmetmeyi, -haksız olarak- bir malı rıza göstermediği bir fiyattan satmaya zorlamayı içerirse haram”(İbn Teymiyye, 2001, s. 37) olduğunu belirtir. İbn Teymiyye’nin bu ayrıma giderken “adalet” ve mefhumu muhalifi olan “zulüm” kavramlarını kullanmasıyla fiyat mekanizmasının değer bağımlı olarak işlediğini de vurgulamış oluyor.

Kur`an`da muhtelif bağlamlarda defalarca tekrarlanan kavramlardan biri olan adalet aynı şekilde Hz. Peygamberin hadislerinde de dikkat çekilen bir kavramdır. Bu kadar çok vurgu yapılan bir olgunun ilgili şeylere kıymetlerinin biçildiği piyasaya, bilhassa fiyatlara uygulanması kaçınılmazdır. Adalet kavramının tanımlanmasında uzlaşmış bir tanım yoksa da bu tanımlarda öne çıkan olgu “değer”- “kıymet” mefhumudur. Kıymet ise alışverişte en başta gelen olgudur. Özellikle bir malın başka bir mal ile olan mübadelesinin ifadesi olan fiyat, kişiler için elde etmek istediğine karşılık nelerden vazgeçmesi gerektiğinin ifadesidir. Mübadelede mühim bir mevzu tabi ki değiş-tokuş edilen değerlerin birbirine denkliğidir. Denklik meselesi de bizi doğrudan adalet mevzusuna yönlendirir.

İbn Teymiyye’nin iktisat nazariyesinde fiyatların oluşumu piyasa arz – talep dengesi çerçevesinde gerçekleşir. Piyasada asıl itibarla serbestlik taraftarı olan İbn Teymiyye tam rekabet şartlarında fiyatların narh konularak belirlenmesine karşıdır. İbn Teymiyye, konusunda Hz. Peygamberin narh³ hakkındaki hadisini temel alır. Bu hadiste ön plana çıkan unsurlardan biri narh konularak piyasaya müdahale etmenin “zulüm” olabileceğidir. Fiyatların bir merkezce belirlenmesinin menfi yönlerine işaret edilen hadiste alıcı ve satıcı menfaatlerinin korunduğu optimal noktanın olamayacağı anlamını taşır. Olsa dahi bunun statik olmadığı, şartlar çerçevesinde değişebileceğini ifade eder. Bu sebeple faillerin rızası baz alınarak ve de adaleti zedeleyecek unsurların men edilmesi yoluyla en uygun duruma ulaşılabileceğinin işaretidir.

Hadiste belirtilen hususları temel alarak piyasa işlemlerine yaklaşan İbn Teymiyye piyasaya müdahalenin şartlar gereği olabileceğine hükmeder. Bu iki yaklaşım arasındaki temel farkı piyasada eylemde bulunan kişilerin ahlaki davranışlarıyla açıklar. Bir taraftan narh koyarak piyasaya müdahale etmekten imtina eden Hz. Peygamberin uygulaması öbür tarafta buna cevaz veren bir İbn Teymiyye’nin fetvası vardır. Hz. Peygamber’in narh uygulamasından kaçınmasının

² Bkz. Mecelle: 26, 27,28, 29 ve 30. maddeler

³ Enes b. Mâlik (r.a)'ten rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.s) devrinde fiyatlar pahalandı. Bunun üzerine halk; "Ey Allah'ın elçisi, bize narh koy" dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Şüphe yok ki, fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırın ancak Allah'tır. Ben sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık sebebiyle hakkımı benden ister olduğu halde, Rabbime kavuşmak istemem" (Ebû Dâvud, Büyü', 49; Tirmizî, Büyü , 73; İbn Mâce, Ticârât, 27; Dârimî, Büyü',13; Ahmed b. Hanbel, II, 327; III, 85, 106, 286).

Ebû Hureyre (r.a)'den rivayet edildiğine göre, bir adam; "Ey Allah'ın elçisi, bize narh koy" dedi. Hz. Peygamber: "Belki bu konuda Allah'a dua ederim" buyurdu. Sonra başka bir adam geldi ve "Narh koy" dedi. Hz. Peygamber ona da şu cevabı verdi: "Belki fiyatları ucuzlatan ve pahalandıran Allah'tır" (İbn Teymiyye, 2001, s. 37).

sebebi olarak piyasada satıcı davranışları sebebiyle ortaya çıkan bir aksaklığın olmadığı şeklinde yorumlanır İbn Teymiyye tarafından. Kendisinin narh konusundaki cevazı ise sözkonusu dönemde piyasa faillerinin aynı derecede ahlaki hassasiyetlere sahip olmadıkları görüşünden kaynaklanır.

Hem ferdi hem de toplumsal sorumluluk alanı olan toplumun ihtiyaçlarını karşılaması çabası piyasanın işleyişi konusunda bir temel oluşturmaktadır. Normal işlemeyen durumlarda piyasaya müdahale bir vazifedir. Toplumsal ihtiyaçların giderilmesinde İbn Teymiyye'nin geliştirdiği formülasyon *farz-ı kifaye* ve *farz-ı ayn* kavramları çerçevesindedir. Farz-ı kifaye olan ihtiyaçların karşılanması sekteye uğradığında farz-ı ayn konumuna çıkan durum nedeniyle devletin toplum adına hareket edip piyasa/pazara müdahale yetkisi her zaman için saklıdır (İbn Teymiyye, 2001, s. 40) .

Narh / Te'sir meselesini caiz ve caiz olmayan narh şeklinde iki başlık altında inceleyen İbn Teymiyye bu konuda Hz. Peygamberin narh konusundaki hadisini (bkz: dipnot 4) delil göstererek “fiyatı ayarlayan, bolluk, darlık ve rızık veren Allah'tır” diyerek, narhın arızı bir durum olması gerektiğini ifade eder. “İnsanlar mallarını normal bir fiyata sattıklarında malın azlığı (arz yetersizliği) ya da nüfus artması (talep artışı) sebebiyle fiyatların artması Allah'tandır. İnsanların sabit bir fiyattan satmaya zorlanması haksızlıktır” (İbn Teymiyye, 2001, s. 38) diyerek fiyatlar konusunda müdahale sınırını belirlemiştir. Normal seyir halinde olan piyasaya / pazara narh yoluyla tesirde bulunmak caiz değildir.

Ancak narhın uygulanması gerektiği hallerin de bulunduğunu beyan eden İbn Teymiyye “mal sahiplerinin, insanların ihtiyaç duymasına rağmen, normal değer üstünde satmaya kalkışmaları halinde emsal fiyattan satmaya icbar edilirler” (İbn Teymiyye, 2001, s. 39) demektedir. Narh/ Te'sirin esası emsal değerle alışverişin sağlanmasıdır. Hakeza alım ve satımlarda tekel oluşturmak yine istenmeyen davranış türlerindedir. “İnsanların çoğunun alıp-satmaya ihtiyaç duyduğu nesnenin alım satımına ihtiyaç genel olduğundan yalnızca emsal bedelle satılması gerekir” (İbn Teymiyye, 2001, s. 39).

Yalnızca kendilerinin takdir edeceği fiyattan satmak konusunda anlaşılan satıcılar men edilir. Aynı şekilde malların fiyatlarını (haksızca) düşürerek almak konusunda anlaşılan satıcıların bu davranışları da çirkin görülen davranış türleri arasındadır. Bugün için “kartel”, “tröst” benzeri birlikleri andıran bu uygulamalarda piyasanın serbestlik ilkesi zedelendiğinden men edilmesi gereken oluşumlar olarak tasnif edilmişlerdir. Narh, alım ve satım işlemlerinde taraflardan birinin diğerini zor durumda bırakmasının önüne geçmek için tedbiren başvurulmuş bir yöntemdir. Narh'ın asıl fonksiyonunun piyasalardaki olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik olduğu verilen örneklerde rahatlıkla görülebilir. Bu değerlendirmeler ışığında rahatça söylenebilir ki muhtesip marifetiyle piyasaya yapılan müdahaleler bozulan dengeyi yeniden tesis etmeye yöneliktir.

Narhın cevazı mevzusundaki bazı tartışmaları aktaran İbn Teymiyye, narhın mutlak olarak olmadığını söyleyip Hz. Peygamberin ilgili hadisini kaynak gösterenlerin gözden kaçırdıkları önemli bir hususa dikkat çekerek bu hükmün her zaman için geçerli olmayacağını belirtir. Hz. Peygamberin bu hadisi genel bir durum için değil sadece o an ve durum ile sınırlıdır. İkinci olarak Hz. peygamberin narhtan imtina etmesi söz konusu dönemde piyasada işleyişi bozan herhangi bir davranışa rastlanılmaması sebebiyledir. Ayrıca Medine pazarı kurulduğunda uyulması talep edilen şartlara uymayanlar çeşitli yaptırımlarla maruz kalmışlardır (İbn Teymiyye, 2001, ss. 37-39).

Narhın dışında çarşı esnafının aşamayacakları bir tavan fiyat belirlenebilir mi konusunda genel görüş ret yönündedir. Ama fiyatların yükselmesi ve durumların bozulmasını engellemek için tedbiren konulabilir diyenlerde mevcuttur. Ancak bu üst sınır esnafın rızası alınmak şartına bağlanmıştır. “Bu konuda onlar için kâr olmayan fiyatın, rızaları olmaksızın belirlenmesi, fiyatların bozulması, temel gıda maddelerinin saklanması ve insanların mallarının telef edilmesi sonucunu doğurur” (İbn Teymiyye, 2001, s. 52) demek suretiyle tavan fiyat uygulamasının sakıncalarını beyan eden İbn Teymiyye yinede ihtiyatı elden bırakmadan “insanların yapmaları gerekenden kaçınmalarına gelince işte bu durumda vacibi yapmaları emredilir, yapmazlarsa

cezalandırılırlar” (İbn Teymiyye, 2001, s. 52) demektir. Bu suretle temel anlamda karşı olduğu tavan fiyat uygulamasına olumsuz şartları ortadan kaldırmak gayesiyle cevaz vermektedir.

Fiyat hususunda ‘kişinin rızası’ni esas alan İbn Teymiyye, “Şayet fiyat/narh fiyatı insanlara zulmetmeyi –haksız olarak – bir malı rıza göstermediği bir fiyattan satmaya zorlanmayı içeriyorsa haramdır”(İbn Teymiyye, 2001, s. 37) demek suretiyle alıcı ve satıcının rızasını gözetmektedir. Ancak “şayet adaleti içeriyor ve emsal bedelle alım satım öngörüyor ve emsal bedelden fazlasını almasını, haram olandan men edilmesini içeriyorsa caiz hatta vaciptir”(İbn Teymiyye, 2001, s. 38). Bu durumda fiyatların adil olmasının ilk şartı tarafların rızası olarak temayüz etmektedir.

Adil fiyat meselesinde ikinci ön şart da piyasanın normal olarak işlemesi, arz ve talep dengesini bozacak harici etmenlerin olumsuzluklardan uzak olmasıdır. Bu şartlar çerçevesinde oluşan fiyata itibar edilebilir. Bunun dışında gayri nizami hallerde oluşan fiyat rızayı barındırır da eksik piyasa şartları dolayısıyla uygun değildir. Bu tür sapmalar gayri adil olduğundan idare tarafından mümkün en kısa zamanda hal çarelerine bakılmalıdır. Halkın sıkıntılara düşmesine sebep olan dengesizlik hali, piyasanın doğal işleyişi sonucu olarak değil de harici etmenler sebebiyle ortaya çıktığından bir nevi idari sorun olarak görülmektedir. Bazı bela ve musibetlerin dışında piyasada oluşan darlık, sıkıntı durumu idare mekanizmasının zayıflığına işaret olacağından bizatihi yine idare tarafından izale edilmelidir.

İbn Teymiyye’nin fiyat nazariyesinde iki kavramla karşılaşıyoruz: ‘*ivaz-ı misl ve semen-i misl*.⁴ Toplum içinde ahlakî-hukukî bir uyumsuzluğu çözümlmek söz konusu olduğunda ‘*ivaz-ı misl* (compensation of the equivalent), iktisadî bir çözüm söz konusu olduğunda da *semen-i misl* (price of the equivalent) kavramlarını kullanan İbn Teymiyye bu fiyatların nasıl oluştuğu ya da oluşabileceği konusunda doğrudan fikir beyan etmekten kaçınır. Ancak genel olarak tedbir ve teşvik konusundaki görüşlerine bakılırsa İbn Teymiyye’ye göre *adil fiyat*; her türlü olumsuz müdahaleden bağımsız oluşan piyasa fiyatıdır. Narhı konulmamış, simsarlık- aracılık gibi fiyatı etkileyen menfi durumlar men edilip her türlü aldatılma, ihtikâr ve iddihar gibi hususlar bertaraf edildikten sonra kişi rızasının da esas kabul edildiği alışverişte oluşan piyasa fiyatı İbn Teymiyye için adil fiyat olarak temayüz etmektedir (İbn Teymiyye, 2001, ss. 57-59).

Bu tanımda, kişinin genel fiyat düzeyini bilmesi (bilgi) ve alıcı ve satıcının onayı (rıza) “satışta rıza esastır, rıza da bilgiden sonra doğar” (İbn Teymiyye, 2001, ss. 57-59) unsurları ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında asıldan olmamakla beraber ferdi ve toplumsal menfaat, adil fiyatın üçüncü bileşenini teşkil eder. Bu durumda adil fiyat bu üç unsurun en optimal bileşkesini ifade eder. Narh koymak ancak kamu maslahatı sözkonusu ise caizdir.

İbn Teymiyye’nin adil fiyat ve adil *ivaz’ül misl – semen’ül misl* anlayışı ile skolâstik *adil fiyat* tasavvuru arasında da benzerlikler vardır. Benzer bir davranış şeklini İbn Teymiyye’nin Hristiyan dünyadan çağdaşları sayılan Thomas Aquinas ve hocası Albertus Magnus’da da görmek mümkün. “Magnus’a göre, adil fiyat satış zamanında piyasanın takdirine göre oluşan mal bedeli”dir. Talebesi Aquinas da aynı kanaattedir: Adil fiyat, cari piyasa fiyatıdır. Şu şartla: Muameleye herhangi bir hile veya aldatma karışmamış olmalıdır. “Aquinas için her hangi bir malın adil fiyatı, o malın sahtekârlık ve tekelci ticarî uygulamaların yokluğundaki cari piyasa fiyatı idi” (Özel, 1996, s. 151).

Ancak İbn Teymiyye’den farklı olarak yukarıda belirttiğimiz unsurlara bazı eklemeler de yapılmıştır. Bunlar arasında maliyet ve sosyal statü unsurlarının eklendiğini görüyoruz. Albertus Magnus, “Üretimleri eşit emek miktar ve masraflarını temsil ediyorsa, iki meta değerce eşittir ve bunların mübadelesi adil olur” (Özel, 1996, s. 152) diyerek adil fiyat teorisine emek ve maliyet unsurlarını eklemiştir. Aquinas da hocasının görüşüne bağlı olmakla beraber bu analize “Aristo’ya ait bir görüş olan sosyal statünün (conditio) gözetilmesini biraz daha fazla vurgular: Kişinin

⁴ Bu iki kavramdan genel olarak anlaşılacak belirli bir zaman ve yerde, benzer nesnelere için ödenen fiyattır, bu sebeple adil fiyat kavramının İbn-i Teymiyye’deki ifadesi “*semen-i misl*” ve “*ivaz’ül misl*” kavramları olmaktadır.

çalışması nasıl sınıfına bağlı ise, hizmetinin değeri de öyledir. Adil fiyat farkı, çeşitli ürün tedarikçilerinin sosyal konumlarındaki farkı yansıtmalıdır.” (Özel, 1996, s. 152).

İbn Teymiyye gibi piyasada oluşan fiyata müdahalenin karşısı görüşleri savunan Aquinas, şayet piyasada adil fiyat hüküm sürmüyorsa otoritelerin böyle bir fiyatı tespit etmeleri gerektiğini savunur. “Adil fiyat sadece satılan nesneyi değil, satıcının ondan ayrılmakla uğradığı (öznel) kaybı da hesaba katan bir fiyat olmalıdır” ifadesi adil fiyat meselesinde subjektif öğelerin de değerlendirilmesini elzem kılar. Bu ifadenin biraz daha açık tahlili Duns Scotus'ta görülür: “Fiyat tacirin alım, nakliye ve depolama sırasında yaptığı masrafları ve ayrıca onları pazara getirirken söz konusu olan gayret, emek ve riski karşılamalıdır. Adil fiyat, tacirin ailesine rahatça bakabilmesini mümkün kılan fiyattır”(Özel, 1996, s. 153). Maliyet unsuru bir malın fiyatında ve alım satımında asli öğelerden görüldüğünden muhtemelen bu sebeple İbn Teymiyye'nin düşüncesinde ayrıca belirtilmesine gerek duyulmamıştır.

2.3.2. Emek Piyasası ve Ücretler⁵

Fiyat, narh ve adalet bağlamında genel tüketici davranışları ile arz ve taleple alakalı meseleleri açıkladıktan sonra, İbn Teymiyye aynı şekilde ücret, *te'sir* ve adalet kavramları çerçevesinde de emek piyasasını konu edinir. Emek piyasası için, mal piyasasında kullandığı kavramların benzeri olan “*emsal ücret*” kavramını kullanmaktadır. Emsal ücretin tespit yöntemi ise emsal fiyatla aynıdır. Bu konuda da te'sirden uzak kalınması gerektiğini savunan İbn Teymiyye ancak olumsuz şartların ortadan kaldırılması için idarenin müdahil olması gerektiğini savunur.

Emek piyasasını *adil ücret* çerçevesinde açıklayan İbn Teymiyye'ye göre adil ücret, işçilere toplumsal vasatta düzgün bir şekilde yaşayabilmeleri için verilmesi gereken bir ücret düzeyi olarak tanımlar (Pancarini, 2018). Emsal ücret kavramını adil ücret çerçevesinde değerlendiren İbn Teymiyye mal piyasasında olduğu gibi emek piyasasında taraflara zulüm edilmemesini öncelikli şart olarak belirtir. Ayrıca tarafların yapılacak iş ve ücret karşılığını ihtiyari, tesir altında kalmadan kabul etmelerini önemser. Zira özgür olmak, zor ve baskı altında olmamak sözleşme hukukunun esasını teşkil eder. Ücret mukabili çalışan kimselerin kendisinin ve ailesinin geçimini temin edecek düzeyde bir ücret elde edebilmeleri adil ücretin asıl önemli unsurudur.

Mal piyasalarında olduğu gibi emek piyasasında da toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına öncelik veren İbn Teymiyye insanların ihtiyaç duyduğu hususlarda emek piyasasının arz tarafını oluşturan usta ya da işçi kesiminin emsal ücret / eşdeğer ücret karşılığında zorla çalıştırabilecekleri görüşündedir. Çünkü zaruri olan ihtiyaçların karşılanmasında öncelik söz konusudur. Bahusus imar faaliyetlerinde ya da toplumun ihtiyaç duyduğu diğer bazı hizmetlerin üretilmesinde ihtiyaç duyulan işi ihtiyari olarak icra edecek kişiler bulunmadığı takdirde devlet zora başvurabilir. Ancak zorlama sadece işin yapılması yönündedir. Zorla da olsa çalıştırılanlara emsal ücret ödenmelidir. “İnsanlar ihtiyaç üzere zorla çalıştırıldıkları takdirde emir emsal ücreti belirlemek zorundadır” (İbn Teymiyye, 2001, s. 40). Gazali ise bu gibi durumlara ‘farz-ı kifâye’ kavramı üzerinden yaklaşır. Toplumsal ihtiyacın giderilmesinde ön plana çıkan bu kavram, “şeriatın gerçekleşmesini amaçladığı ama gerçekleştirilmesiyle belirli bir şahsı mükellef tutmadığı şey...” (Orman, 2018, s. 46) olarak tarif edilir. Bu anlamda farz-ı kifâye bir nevi toplumsal bir görev olarak addedilir. Toplumsal vazifelerin yerine getirilmesi ise toplumun organize hali olan devletin / idarenin görevidir. Farz-ı kifâye kavramı Gazali'de hem toplumsal ihtiyaçların öncelenmesinde hem de idarenin piyasa düzenine müdahale etmesini meşrulaştırır.

Zarurettten kaynaklanan durumlarda işgörenlerin de emsal ücretten fazlasını talep etmesi İbn Teymiyye'ye göre caiz değildir. Durumu fırsata çevirmek mal piyasasında olduğu gibi emek piyasasında hoş görülme bir davranış olarak addedilir. Herhangi bir aksaklığın olmadığı

⁵ Orta çağ emek piyasasından bahsederken bağımlı çalışanların emek gücünü arz ettiği bugünkü anlamada bir piyasa düşünülmemelidir. Serbest çalışanlar, esnaf ve zanaatkâr gibi küçük müteşebbisler ve gündelik ya da yevmiye karşılığı çalışan kişilerden oluştuğunu göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Klasik dönem İslam çalışma algısı için bkz.: (Orman, 2001, ss. 161-177).

zamanlarda mal piyasasında fiyatlar nasıl oluşuyorsa emek piyasasında da ücretlerin aynı şekilde üzere oluşmasından yanadır. İdarenin vazifesi emek piyasasında kişinin baskı altında ve zorda kalmadan kendi isteğiyle kabul edebileceği şartları oluşturmaktır. Emsal ücret ya da adil ücret gibi konularda idarenin vazifelerine vurgu yapan İbn Teymiyye işçi, işveren ve halkın haklarını gözetir. Taraflardan sadece birini öne çıkarıp oluşan maliyeti diğerlerine yüklenmesine karşıdır. İdarenin vazifesi bu üçlü bileşkede en optimalin oluşmasına zemin hazırlamaktır.

2.4. Piyasaya etki eden harici etmenler ya da iktisadın sosyo-psikolojik tahlili

İbn Teymiyye'nin iktisadi görüşlerinin hülasa edildiği bir kaynak olan "Hisbe" isimli kitabının ikinci kısmı muhtesip için tavsiyeler niteliğindedir. "İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma" prensibinin felsefi arka planını açıklayan İbn Teymiyye, muhtesip için ıslahın yöntemi üzerine fikir beyan eder. Bu noktada en önemli unsurlar olarak bilgi, yumuşaklık, anlayış ve sabır hususlarına dikkat çeker (İbn Teymiyye, 2001, ss. 75-84).

Genel olarak insani eyleminin özel olarak da iktisadi eylemin saiklerini tahlil eden İbn Teymiyye, aksaklıkların giderilmesi için çözüm önerilerinde de bulunur. Bu tahlil aynı zamanda yetkililer için alınacak tedbirlerin mahiyeti hakkında da fikir vermektedir. Toplumda hoş karşılanmayan davranış türlerinin sırf yasaklamalarla ortadan kalkmayacağını ima eden İbn Teymiyye, bu tür davranışlara sebebiyet veren asıl etkenlere karşı tedbir almak gerektiğini ifade eder. (cümle düşük) İnsan ve davranışları başlığı altında insanın doğası ve davranışları mevzusuna eğilen İbn Teymiyye, insanda iyilikte bulunma ve kötülük yapma dürtülerinin mündemiç olduğunu beyan eder (İbn Teymiyye, 2001, s. 103). İnsanları kötülüğe iten dürtülerin başında, 'başkasına benzeme isteği', 'arzu ve görüşte uyuşma' ve 'arzularda ortaklık' gibi etkenleri sayar. Bunun yanında insanda kıskanma duygusu nedeniyle iyilikten sapmanın her daim söz konusu olabileceğine dikkat çeker. Ayrıca kötülük, insanda mündemiç olan dahili kuvvetlerden kaynaklanabileceği gibi harici etmenlerden de kaynaklanabilir (İbn Teymiyye, 2001, s. 105). Eylemin psikolojik tarafına dikkat çeken İbn Teymiyye'ye göre insanlar eylemlerine toplumsal meşruiyet kazandırmak için başkalarının da aynı şekilde davranmasını arzu eder. Toplumsal meşruiyet zeminini başkasını yaptığı fiile ortak etmekte bulan kişiler bu suretle üçüncü kişilerin doğruluktan sapmasına sebebiyet vermektedir. Bu noktada idare, harici etmenleri ortadan kaldırmak ya da etkilerini nötralize etmekle yükümlüdür.

Ancak insanın sadece kötü olan dürtülerle mücehhez kılınmış olmadığını bunun yanında kötülüğü dengeleyecek dürtülerin de insanda mevcudiyetine işaret eden İbn Teymiyye bunların başında *vicdan dürtüsü* geldiğini belirtir. Vicdan sahibi olmak insanın en bariz özelliğidir. Bunun yanında *rekabet duygusu, iyilere katılma ve iyilere katılma arzusu* (İbn Teymiyye, 2001, s. 105) insanı iyiye yönlendiren etmenlerdir. Böylece İbn Teymiyye, iktisadi eylemin sosyal ve psikolojik tarafına göndermede bulunur.

İnsan davranışlarının incelenmesinin piyasa ya da pazar için önemi şuradan kaynaklanmaktadır. Tüketici ya da satıcı iktisadi bir eylemde bulunurken farkında olmasa dahi İbn Teymiyye'nin işaret ettiği türden psikolojik dürtülerle hareket edeceği gerçeği piyasaya hâkim olabilecek eğilimlerin ortaya konulması açısından önemlidir. İnsanın hangi dürtülerle eylemde bulunabileceğinin incelenmesi, haksızlıkların ortadan kaldırılması açısından önemli olduğu gibi piyasada arz ve talebin belirlenmesinde ve fiyatların oluşmasında etkin rol oynar. İbn Teymiyye'nin insan davranışları yaklaşımı, piyasada tüketici davranışının psiko-sosyal tahlilini ifade etmektedir. Başkasına benzeme arzusu ile tüketime ya da eyleme yönelen kişiler, lüks malların ticaretinde *itibar* ve *statü* faktörlerinin dikkate değer rol oynadığını göstermesi açısından önemlidir. Bunun dışında üretici ya da arz yönünü oluşturan kişiler arasındaki aksaklıkların ifadesi olması açısından da önemlidir.

3. Sonuç

Sonuç olarak İbn Teymiyye'nin somut piyasa gözlemlerinin tahliline dayanarak Hisbe teşkilatı çerçevesinde değerlendirdiği iktisadi eylem, ahlak ve ahlakın izdüşümü olarak beliren hukuk

kuralları çerçevesinde değerlendirilen bir piyasa düzeni göze çarpmaktadır. İbn Teymiyye, ahlaktan dolayısıyla hukuktan bağımsız bir düzende insanı çevreleyen olumsuz şartlar dolayısıyla adaletli bir yapı kurmanın gayri mümkün olduğunu söylemektedir. Adalet mevzusu da sadece insanlar arasında tesis edilecek bir durum olarak değil, aynı zamanda insan – tanrı, insan – tabiat ve insan – insan ilişki düzlemlerinde de tesis edilmesi gerektiğini vurgulanmaktadır. Bu bağlamda insan davranışlarında önemli bir yer tutan iktisadi eylemin hukuk ve ahlaka tabi olması gerektiği fikri açığa çıkmaktadır.

Genel olarak bakıldığında piyasa kurallarından ziyade bütün hayatı tanzim eden kurallar ile karşılaştığımız bu nazariyede piyasa, ahiret ve dünya arasında bir geçiş yerini andırmaktadır. Arafı andıran bir yer olarak temayüz eden piyasa, kişinin davranışları neticesi arzulanayan hayata ermenin başlangıcını ifade eder.

Haram-helal, iyi-kötü, rızayı ilahi gibi kavramlarla iktisadi muamelelere yaklaşılacak bir zihinde iktisat ve ahlak ilişkisi adı altında birbirinden bağımsız birer disiplin gibi bahsetmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. İbn Teymiyye'nin içinde yaşadığı kültürel çevrede ahlak ve ekonomi ilişkisine bakıldığında iktisat bağımsız bir bilim olmak bir yana bağımsız bir eylem olarak dahi telakki edilmeyecek derecede ahlak ile bütünlük arz etmektedir. İbn Teymiyye'nin hisbe kurumu, piyasa, mülkiyet, fiyat ve ücret kavramları çerçevesinde açıkladığı iktisadi eylem yaklaşımında görüldüğü üzere iktisat, ahlakın “hikmeti ameliye” olarak adlandırılan tasnifin alt birimi olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca iktisadın siyaset ile doğrudan ilişkisini de deruhte etmektedir. Zira siyaset, iktisadi eyleme ahlaki buyrukların hâkim olması için tesis edilmesi zorunlu olan düzeni oluşturan faktördür. Bunun yanında insanın diğer bütün eylemleri gibi iktisadi eylem de ancak bir gaye çerçevesinde, rızayı ilahiyi kazanmaya yönelik olarak önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Baeck, L. (1994). Klasik İslam Çağının İktisat Düşüncesi. İçinde M. Özel (Ed.), *İktisat Risaleleri*. İstanbul: İz Yayınları.
- Dinçer, Ö. (2019). *Siyasetnameleri Yeniden Okumak Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce* (2. bs). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ebu Zehra, M. (1988). *Şeyhulislam Ahmet ibn-i Teymiye; Hayatı, Görüşleri, Fıkıhtaki yeri, Usulü*. İstanbul: Hilal Yayınları.
- Islahi, A. A. (1985). Ibn Taimiyah's Concept of Market Mechanism. *J. Res. Islamic Econ.*, 2(2), 51-60. Munich Personal RePEc Archive. Geliş tarihi gönderen Munich Personal RePEc Archive.
- İbn Teymiyye, T. (1996). *Kıyas*. İstanbul: Tevhid Yayınları.
- İbn Teymiyye, T. (2001). *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe* (V. Akyüz, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kala, A. (1998). *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları – 1*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi - İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kallek, C. (1998). Hisbe. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 133-143). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kavakçı, Y. Z. (1975). *Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi olarak Kuruluş ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Koslowski, P. (1985). *Staat und Gesellschaft bei Kant*. J. C. B. Mohr.
- Laoust, H. (1976). *Nazariyatü şeyhi'l-İslam İbn Teymiyye fi's-siyâse ve'l-ictimâ'* (M. A. Ali, Çev.). İskenderiye.
- Orman, S. (1999). Başlangıcından Osmanlı'ya iktisadî düşünce tarihinin İslâmî kaynakları. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (6), 9-48.
- Orman, S. (2001). *İktisat, Tarih ve Toplum* (1. bs). İstanbul: Küre Yayınları.
- Orman, S. (2018). *Gazâlî, Adalet ve Sosyal Adalet* (1. bs). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Özel, M. (1996). İktisat, fiyat ve adalet üzerine. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (1), 147-158.
- Pancarini, A. S. (2018). *Market Mechanism in the View of Ibn Taymiyyah*. Munich Personal RePEc Archive. Geliş tarihi gönderen <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/87024/>
- Şirvani, H. (1965). *İslam'da siyasi düşünce ve idare üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

AVRUPA'DAKİ SAĞ POPÜLİST PARTİLERİN GÖÇMEN KARŞITI SÖYLEMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Nazlıcan Dilan Tahincioğlu¹

Öz

Avrupa'da yükselişe geçen sağ popülist partilerin ortak noktalarından biri göçmen karşıtlığı olarak kendisini göstermektedir. İktidarda ya da muhalefette olmaları fark etmeksizin, sağ popülist partilerin özellikle seçim zamanlarında sıklıkla vurguladığı biz/onlar ayrımı ve ötekileştirme politikası, seçmeni ulusal kimliğini koruması yönünde politize etme amacı taşımaktadır. Macaristan, Almanya, Avusturya, Hollanda, Fransa, Birleşik Krallık ve İskandinav ülkelerindeki sağ popülist partiler, özellikle Arap Baharı'ndan sonra ivmesini artıran göç hareketlerine karşı sert bir tutum sergilemiş, savaştan kaçan kişilere açıkça ya da üstü kapalı şekilde "terörist" imasında bulunmuş, ülkelerindeki kötü ekonomik gidişattan popülist bir retorikle mültecileri ve Avrupa Birliği "elit"lerini sorumlu tutmuştur. Bu çalışmada, öncelikli olarak popülizm kavramının tarihi ve tanımı literatürdeki tartışmalar ışığında tartışılacak, daha sonra yükselişe geçen sağ popülist hareketler incelenerek Avrupa ülkelerinde seçmen kitlesini giderek artıran sağ popülist parti ve liderlerin göç karşıtı söylem ve politikaları örneklenecektir.

Anahtar kelimeler: Popülizm, sağ popülizm, göç, Avrupa

AN ASSESSMENT OF THE ANTI-IMMIGRATION DISCOURSES OF THE RIGHT-WING POPULIST PARTIES IN EUROPE

Abstract

One of the common points of the rising right-wing populist parties in Europe show itself as anti-immigration. Regardless of whether they are in power or in opposition, right-wing populist parties are tend to use the "we/them" distinction in order to marginalize people during election times. Right-wing populist parties in Hungary, Germany, Austria, the Netherlands, France, the United Kingdom and Scandinavian countries had a harsh stance against the increasing migration movements, due to the Arab Spring and the leaders blamed the refugees and the elites of the European Union for the economic situation in their countries by using a populist discourse. The first part of the study gives a definition of populism and its history in the light of the discussions in the literature. Furthermore, the rise of right-wing populist movements in European countries and its anti-immigration discourses are examined.

Keywords: Populism, right-wing populism, migration, Europe

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyasi Tarih Bilim Dalı, dilantahincioğlu.95@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8050-7335

Geliş Tarihi (Received): 09.05.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 09.10.2020

Atıf/Citation: Tahincioğlu, N. D. (2020). Avrupa'daki Sağ Popülist Partilerin Göçmen Karşıtı Söylemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 282-291. **DOI:** 10.47140/kusbder.734832

1. Popülizmin tanımı ve Avrupa'da sağ popülizmin yükselişi

1.1. Popülizmin tanımı

Popülizm, en temel sözlük anlamıyla “sıradan insanların isteklerine kulak vererek destek görmeyi amaçlayan siyasi oluşum” anlamına gelmektedir. Popülizm kavramının popülaritesi son yıllarda artmış ve günümüzde çoğunlukla pejoratif anlamıyla kullanılıyor olsa da kavramın kökeni on dokuzuncu yüzyıla kadar dayanmaktadır. İlk defa 1891 yılında ABD gazetelerinde yayınlanan popülizm terimi, başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kurulan Halk Partisi ve onun üyelerini tanımlamak için kullanılmıştır. Halk Partisi, özellikle demiryolları ve bankaların yanı sıra Washington'daki politikacılara karşı düşmanlığıyla popülizmin bazı özelliklerini de sergilemiştir. Popülizm terimi ayrıca Çarlık Rusya'sında Narodniklerin öncülük ettiği “halka gitme” hareketini tanımlamak için de kullanılmıştır (Kaltwasser, Taggart, Espejo ve Ostiguy, 2017, s.3). Popülizm tarihinde sık sık ele alınmamasına rağmen, bazı siyaset bilimciler temel popülizmin ortaya çıkışına üçüncü bir örnek olarak Fransa'daki Boulangizm hareketini göstermiştir. 1896-1898 yılları arasında General Georges Boulanger, Üçüncü Cumhuriyet için önemli bir figür olup isyancı bir kahraman olarak yükselmiş ve mevcut parlamento rejimine muhalefet etmiştir. Monarşist olarak görülen seçkinlere yönelik saldırısı ve güçlü devlet, plebisiter ve bütünleştirici demokrasi olan “heteredoks demokratik proje”yi savunması sonucunda komplo ve ihanetle suçlanmış ve 1889 seçimlerinden önce ülkeden kaçarak Brüksel'de intihar etmiştir. (Kaltwasser, Taggart, Espejo ve Ostiguy, 2017, s.4)

1967 yılında London School of Economics'te “To Define Populism” adıyla, popülizmi tanımlamak için düzenlenen konferansta Peter Wiles popülizmi en genel hatlarıyla “basit, sıradan halkta ve onun kolektif geleneklerinde yaşayan bir inanç veya hareket” olarak tanımlamıştır (Wiles, 1968, s.144). Ionescu'ya göre popülizm bazı durumlarda sosyalizme yol açsa da farklı konjonktürlerde milliyetçiliğe ya da yüzyılın başında Doğu Avrupa'da olduğu üzere köylülüğe yol açabilir. Ionescu bu üç olasılığın göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Ionescu, 1968, s.172). Konferansın sonucunda, tartışmacılar popülist hareketlerin en temel tanımı olarak kısa bir formülasyon önermiştir. Buna göre, popülist hareketler, mevcut entelektüel yapıdan başlayıp ekonomik, sosyal, kültürel veya politik değişimin hızına karşı tepki gösteren halkın yararına yönelik iktidar hareketleri olarak tanımlanmıştır. Bu kısa tanımın üzerinde uzlaşmalarına rağmen tartışmacılar popülizmin bir tanıma sığmayacak kadar geniş bir kavram olduğu konusunda da hemfikir olmuştur. Literatürde popülizmin demokrasi toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap veremediğinde ortaya çıkan hoşnutsuzluklardan dolayı yükselişe geçtiğini savunan görüşler mevcutken (Meny ve Surel, 2002, s.16-17) popülizmi liberal demokrasilerden illiberal demokrasilere bir hareket olarak gören (Mounk, 2018, s.100) teorisyenler de vardır.

Kavramın kökeni ve politik düzlemde ne anlama geldiği siyaset bilimi literatüründe uzun yıllardır tartışma konusu olsa da popülist siyaset yazınında çalışan siyaset bilimcilerin üzerinde uzlaştığı bazı noktalar, popülist siyasetin ya da popülist liderlerin ortak noktaları hakkında bizlere ipucu vermektedir. Mudde ve Kaltwasser, popülizm kavramını incelediğinde, kavramın kullanıldığı coğrafyadan bağımsız değerlendirilemeyeceğine işaret ederek bu kavramın Latin Amerika'da himayecilik ve iktisadi kötü yönetimi ifade ederken Avrupa'da çoğu zaman göçmen karşıtlığı ve yabancı düşmanlığıyla birlikte anıldığı tespitinde bulunmuştur (Mudde ve Kaltwasser, s.12). Müller ise, popülizm kavramını tanımlarken hemen herkesin üzerinde uzlaştığını düşündüğü belli başlı kriterler üzerinde durmuştur. Bunlardan ilkinin seçkinlere dair eleştirel bir tutum almak olduğunu söyleyen Müller, seçkincilik karşıtlığının gerekli bir koşul olduğunu fakat tek başına yeterli olmadığını savunmuştur (Müller, s.15). Popülist olmak için seçkinleri eleştirmek bir ön koşuldur fakat seçkinleri eleştiren herkes popülist olarak tanımlanamaz. Seçkin karşıtlığının yanı sıra popülistlerde bulunan bir diğer özellik de çoğulculuk karşıtlığıdır. İktidar için mücadele eden popülistlerin, rakiplerini saf dışı bırakmak adına kendilerini halkın tek temsilcisi, halkın gerçek özü olarak tanıtırken iktidara geldiklerinde tüm muhalefeti gayrimeşru olarak nitelemeleri bunun en açık örneklerinden biridir. Kısacası popülistler, muhalefet ya da iktidar konumunda olmaları

fark etmeksizin kendileri dışındakileri siyaseten ve ahlaken yozlaşmış elitler olarak tanımlar. Müller, popülizmin ancak temsili demokrasilerde ortaya çıkabileceğini savunmuş ve buna, popülist iktidarların çoğunlukla halk iradesi ile ortaya çıkmış olmasını gerekçe göstermiştir. Buna göre, popülistler esasında temsili demokrasiye değil, temsili demokrasideki temsilcilerin kendileri olmamasına karşıdır. Müller, popülist iktidarların üç ortak özelliğini ise (i) devlet aygıtını gasp etmek, (ii) yolsuzluk ve nepotizm yapmak ve (iii) sivil toplumu bastırmaya yönelik çaba sarf etmek olarak özetlemiştir. Bunun yanında popülist iktidarların yasa karşıtı olmadığını söyleyen Müller, “Popülistler gerçekte kendi işlerine yarayan yasal sınırlar koyma konusunda isteklidir, bu anayasalar çoğulculuğu korumak için değil onu ortadan kaldırmak içindir.” diyerek popülist iktidarların yeni yasalar koyma konusundaki tavrına işaret etmiştir (Müller, s.17). Popülistler yukarıda bahsedilen kısıtlamaları ya da yeni yasaları yaparken “gerçek halk” için, yani kendilerinin temsil ettiği halkın saf özü için çalıştıklarını söyleyerek meşruiyet zeminini oluştururlar. Onlara göre popülist partileri desteklemeyen kimse gerçek halkın bir parçası olmaya layık değildir. Öyle ki bazı popülist iktidarlar, rakipleri tarafından kendilerine karşı yöneltilen “popülist” suçlamasını, “Halk için çalışmak popülistlikse biz popülistiz” gibi cümlelerle savuşturarak kavramı pejoratif bağlamından koparmaya çalışır (Müller, s.24).

Mudde ve Kaltwasser ise popülizmi, toplumu nihai bir biçimde “saf halk”a karşı “yozlaşmış seçkinler” olarak iki homojen ve karşıt kampa ayrılmış olarak ele alan ve siyasetin halkın “genel iradesi”nin dışavurumu olması gerektiğini ileri süren bir ideoloji olarak tanımlarken popülizmin, tutarlı ve sürekli bir ideolojiden ziyade zaman ve mekâna bağlı olarak değişiklikler gösteren ve bazen de birbiriyle çelişen ideolojilerle birlikte ortaya çıkan bir fikirler kümesi olduğuna dikkat çekmiştir (Mudde ve Kaltwasser, s.16). Yani bir bakıma popülizm, kendi başına bir ideoloji değil, diğer ideolojilere eklenmiş olarak kendisini gösterir ve ancak diğer ideolojilerle birlikte ayakta kalabilir. Popülizm, ortaya çıktığı konjonktüre bağlı olarak şekillenir. Buna göre popülizmi tanımlayabilmek için onu tanımlarken kullandığımız üç temel kavramı tanımlamak da ayrıca önem taşır. Bu üç temel kavram ise (i) halk, (ii) seçkinler ve (iii) genel iradedir (Mudde ve Kaltwasser, s.20). Halk, “egemen olan sıradan insanlar” anlamında kullanılırken bu kavramı seçkinlerden ayıran en önemli özellik siyasal ve sosyoekonomik güçtür. Bu yönüyle sınıfsal çatışmaya da atıfta bulunan bu kavramı kullanırken, popülist olarak görülen unsurlar bu kavramın karşısına bir düşman figürü yaratarak “sessiz ve öfkeli çoğunluğu” harekete geçirmeye çalışır. Bu düşman figürü ise genellikle “seçkinler” olarak karşımıza çıkar. Popülistlerin siyasi sisteme karşı olan nefretinin yanı sıra, “halkın özü”nün karşısında bulunan “yozlaşmış seçkinler”e karşı da bir nefret beslediği görülür. Bu tanımda seçkinlerin kim olduğu açık bir şekilde belli olmamasına rağmen, halkın “genel iradesi”ne karşı çıkan iktisadi, kültürel ve medya seçkinleri, popülistlerin gözünde bu grubun başlıca üyeleridir. Burada dikkat çekilen nokta, siyaset, ekonomi, medya ve sanat alanlarında öne çıkan bu seçkinlerin yine “seçkin” olarak tanımlanmasına rağmen popülist unsurları desteklediği sürece “yozlaşmış” olarak görülmemesidir. Popülist liderler referandum ve plebisit gibi doğrudan demokrasi mekanizmaları aracılığıyla hayata geçirmek istedikleri politikaları halka sunar ve böylece genel irade kavramını meşruiyeti için bir zemin olarak kullanmış olur.

1.2. Avrupa’da sağ popülizmin yükselişi

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa siyasetinde çok fazla rastlanmayan popülist dalga, 1990’ların sonuna doğru dünyanın pek çok bölgesinde olduğu gibi Avrupa’da da yükselişe geçmiştir. Sadece meydana geldiği coğrafya olan Amerika Birleşik Devletleri’ni değil, Avrupa’yı da etkileyen 2008 ekonomik krizinin sonucu olarak Euro bölgesinde ortaya çıkan borç kriziyle birlikte refah devleti küçülmeye başlamış, Avrupa Birliği’ne (AB) ve onun neoliberal politikalarının sürdürülebilirliğine olan inanç giderek azalmıştır (Öner, 2018, s.41). Ancak bu ekonomi temelli yaklaşım, Avrupa’da sağ popülizmin yükselişini tek başına açıklamakta yetersiz kalmıştır. 2011’de başlayan Suriye iç savaşının en önemli sonuçlarından biri, şüphesiz, ülkelerini terk etmek zorunda kalan göçmenlerin kitleler halinde Avrupa ülkelerine doğru yola çıkışı olmuştur. 2015’te doruk noktasına ulaşan bu durum, Avrupa ülkelerinde yarattığı panik nedeniyle

“mülteci krizi” olarak adlandırılmaya başlanmış, Avrupalı kimliğinin zarar göreceğine inanan seçmenler, göçmen ve mülteci karşıtlığıyla öne çıkan sağ popülist partilere giderek daha çok yakınlaşmaya başlamıştır. Bu göç dalgasıyla Arap Baharı'ndan bugüne, göç olgusu Avrupa'nın devam eden en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Ülkelerine göç eden yabancılar ile birlikte Avrupalı kimliğinin bozulmasından duyulan endişenin yanı sıra göçmenlerin işlerini ellerinden aldığını ya da alacağını düşünenler de azımsanmayacak sayıdadır. Bu gibi faktörler Avrupa'da göçmen karşıtlığını artırmış, ülkelerinde kaynaklanan neredeyse pek çok sorunun kaynağı olarak göçmenleri işaret eden popülist siyasetçiler, “elitleri”, refah devletini yerle bir etmekle suçlayarak öncelikli talebin “kendi halkları için refah” olması gerektiğini söyleyerek bu saydığımız endişeleri taşıyan vatandaşların desteğini almıştır (Mudde ve Kaltwasser, s.48).

2. Avrupa'daki sağ popülist liderlerin söylemlerinde göçmen karşıtlığı

Günümüzde Avrupa'da yükselişe geçen sağ popülist partilerin ortak söylemi göçmen karşıtlığıdır. Popülist liderler, iktidar ya da muhalefet konumunda olmaları fark etmeksizin seçmenlerle aynı endişeleri taşıdıklarını sık sık dile getirmekte ve kendilerini halktan biri olarak tanımlayarak ulusal refaha tehdit olarak gördüğü yabancıları ya da göçmenleri “öteki” olarak konumlandırmaktadır. Zgymunt Bauman'a göre, özellikle Arap Baharı'ndan sonra yükselişe geçen göçmen karşıtlığının temelinde, sosyal ve ekonomik kaygılar yatmaktadır (Bauman, 2016). Avrupa vatandaşları, savaş sebebiyle ülkelerini terk eden iyi eğitilmiş kişilerin Avrupa'ya gelerek sahip oldukları işleri, dolayısıyla da refahı ellerinden alacağı korkusuyla hareket etmektedir. Bu durum da özellikle seçim kampanyalarında göçmen karşıtı söylemlere başvuran popülist partilerin işini kolaylaştırmaktadır. Macaristan'da Viktor Orban önderliğindeki Fidesz partisi, Almanya'da 2014 yılından bu yana destekçilerini giderek artıran Almanya için alternatif/ Alternative für Deutschland (AfD), Avusturya'da Avusturya Özgürlük Partisi/Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ), Fransa'da Marine Le Pen'in liderliğindeki Ulusal Cephe/Front National (FN), Hollanda'da 2017 yılında oylarını artıran Özgürlük Partisi/Partij voor de Vrijheid (PVV), Birleşik Krallık'ta Brexit süreci ile beraber popülizmin zirvesinde olan UKIP ve İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya'da görünürlüğünü artıran sağ popülist partilerin en önemli ortak özelliği, kampanyalarında seçmenin panik ve endişe duygusuna hitap ederek göçmen karşıtı söylemleri öne çıkarmaları olmuştur.

Macaristan'da Viktor Orban, özellikle 2014'teki seçim kampanyası döneminde kullandığı söylemler ile “Trump'tan önceki Trump” olarak adlandırılmış ve popülizmin tipik özelliklerinden biri olan biz/öteki ayrımını kullanarak düşman figürü olarak göçü ve göçmenleri işaret etmiştir. Macaristan'ın iç ve dış saldırılar altında olduğunun propagandasını yaparak Macar halkına yabancılar ve göçmenlere yönelik korku aşılamayı hedeflemiştir. Macar halkının, üzerinde “STOP” yazan posterlerle göçmen karşıtı propaganda yapması ve Orban'ın “Tüm teröristler göçmendir” (Politico, 2015) cümlesinin sonuçları olarak AB, 2015 yılında Macaristan hükümetini ırkçılıkla mücadele etmeye davet etmiş ve göçmenlerin Avrupa ülkelerine paylaştırılmasını teklif etmiştir. Teklife “çılgınlığın sınırlarında bir saçmalık” (euronews, 2015) şeklinde cevap veren Orban, AB Komisyonu'nun bu teklifine karşılık mültecilerin seçmenlerin gözünde terör ve cinsel tacizle ilişkilendirildiği bir kampanya yürütmüş ve bu imajla halkın gözünde bir kriz algısı yaratmayı hedeflemiştir (Tok, 2018). Orban hükümeti aynı yıl yasadışı göçü engellemek amacıyla Sırbistan sınırına orduya bağlı güçlerin yardımıyla tel örgü çekme çalışmalarına başlanması emrini vermiştir. Yasadışı göçün kıtaya tehdit haline geldiğini vurgulayan Macaristan hükümeti, uluslararası camiadan gelen eleştiri ve tepkiler karşısında geri adım atmamış, Başbakan Orban 175 kilometrelik sınıra dört metre yüksekliğindeki tel örgüyü, kalabalık göç kitlelerindeki “düşman teröristleri” ayırt edemeyeceklerini söyleyerek savunmuştur (euronews, 2015). 2015 yılının Eylül ayında Brüksel'de AB yetkilileriyle bir araya gelen Orban, göçmen karşıtı tavrını sürdürmeye devam etmiş ve birçoğu Suriyeli olmak üzere Avrupa'ya gelen binlerce mülteciyi Avrupa'nın Hristiyan kimliğine bir tehdit olarak gördüğü görüşünü yinelemiş, bu mültecilere Türkiye'de kalmaları yönünde çağrıda bulunmuştur. AB liderlerinin ortak bir göçmen politikasının Macaristan'ın da lehine olacağına yönelik ikna girişimlerine rağmen Orban ilk önceliğinin

ülkesinin sınır güvenliği olduğu konusundaki tavrından geri adım atmamıştır (euronews, 2015). Uluslararası camiada göçmenlere yönelik tutumlarıyla tepki toplayan Macar polisinin göçmenlere yiyecek dolu poşetler fırlattığının ortaya çıkmasıyla Orban güvenlik güçlerini savunmuş ve bundan sonra sınırı yasadışı yollardan geçmeye çalışanlara taviz verilmeyeceği uyarısında bulunmuştur. 15 Eylül 2015'ten itibaren ise sınırlarda görev yapan güvenlik güçlerine öldürücü etkisi olmayan silah kullanma yetkisi veren Macaristan parlamentosu, bu yasanın geçici olduğunu fakat nefsi müdafaa durumunda askerlerin gerçek mermi kullanabileceklerini dile getirmiştir (euronews, 2015). Göçü “terörün Truva atı” olarak tanımlayan ve suç, terörizm ve anti-semitizm ile bağdaştıran Orban, büyük çoğunluğu Müslüman olan göçmenlerin Avrupa'nın Hristiyan değerlerine karşı büyük bir tehdit oluşturduğunu ve buna yönelik savunma harcamalarının geliştirilmesi, hatta bir Avrupa ordusu kurulmasının gerekliliği yönünde beyanatlarda bulunmuştur (reuters.com, 2017). Orban Avrupa şehirlerinin günden güne İslamlaştığını söylemiş ve AB'nin dayattığı göç politikasını uygulamayacaklarını söylemiştir. Macaristan devlet radyosu Kossuth Radio'da haftalık konuşmasını yapan Macar lider, göçmen politikaları ve kota sistemi nedeniyle AB Komisyonu'na tepki göstermiş, sığınmacı kabul etmeyen ülkelerin her sığınmacı için 250 bin Euro para cezası verilmesini öngören teklifi, Brüksel'deki yöneticilerin gerçek dünya hakkında bir fikirleri olmadığını söyleyerek eleştirmiştir (kormany.hu, 2016). Macaristan'ın göçmen ülkesi olmak istemediğini her fırsatta dile getiren Orban, ülkenin kendi sorunlarının olduğunu ve bunları "göçmen karşıtı, çok kültürlülüğe karşı ve Hristiyan aile modeli için savaşan" bir demokrasi modeliyle çözmeleri gerektiğini söylemiştir (miniszterelnok.hu, 2017). Avrupa'da Müslümanları görmek istemediğini vurgulayan ve Macar halkının büyük çoğunluğunun göç meselesini Avrupa'nın en büyük sorunu olarak gördüğünü sözlerine ekleyen Orban, “Kimle yaşayacağımıza biz karar veririz” (euronews, 2019) diyerek halkı göçmen karşıtı partilere oy vermeye davet etmiş ve 2018 yılındaki seçim kampanyalarını neredeyse tamamen göç karşıtlığı üzerine kurarak sandıktan üçüncü defa Macaristan başbakanı olarak çıkmayı başarmıştır. Göçmenlere yardımda bulunan sivil toplum kuruluşlarına da baskı uygulayan Macar hükümeti, bu kuruluşların çalışmalarını içişleri bakanlığının özel iznine tabi tutmuş ve dışarıdan gelen fonlara %25 oranında vergi uygulanacağını açıklamıştır (euronews, 2018). 2019 yılında “Aile Koruma Aksiyon Planı”nı hayata geçiren Orban, 2010 yılından beri azalma eğilimi gösteren genç nüfusun yerinin göçmen çocuklarla tamamlanmasına engel olunması gerektiğini ve ailelere çocuk yetiştirme konusunda teşvik desteği yapılacağını söylemiştir. Ayrıca Orban, Macar annelere dört ya da daha fazla çocuk sahibi olmaları konusunda da tavsiyede bulunmuştur (The New York Times, 2019). 2020 yılına gelindiğinde ise Macaristan Helsinki Komitesi isimli sivil toplum kuruluşundan yapılan açıklamaya göre, göçmenler Macar otoriteleri tarafından aç bırakılarak ülkeye iltica başvurularını azaltmaya çalışmış, bunun üzerine AİHM Macaristan'a 28. defa olmak üzere, geçiş bölgelerindeki sığınmacıları aç bırakmama emrini vermiştir. Macar hükümetinin bu karara ve eleştirilere yanıtı ise “kaçak göçmenlere bedava yemek veremeyecekleri” şeklinde olmuştur (euronews, 2020).

Almanya'da 2013 yılında “Almanya'nın çıkarlarına ters olduğu ve zarar verdiği” iddiasıyla, “Euro Bölgesi Kurtarma Paketi”ne karşı çıkan bir parti olarak kurulan Alternative für Deutschland (AfD) partisi, Euroseptik söylemlerini zamanla göçmen karşıtlığı, İslam'ın Avrupa'da yerinin olmaması, önceliğin Alman ulusu olması gerektiği gibi güvenlik odaklı söylemlerle genişletmiştir (Decker, 2019, s.37). AfD'nin tüm politikalarının temelinde Alman dili ile şekillenen Alman ulus ve kültürünü koruma kaygısı yatmaktadır. Politik doğruculuk, dil ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi son yıllarda daha çok önem kazanan söylemleri reddetme eğiliminde olan AfD, kapalı bir Alman kültürü yaratma ve bu kimliğe aidiyeti olmayan herkesi bu kültürden dışlama amacı taşımaktadır. Mülteci krizinden sonra ülkedeki kutupların iyice belirginleşmesi, güvenlik kaygıları olan seçmenlerin bu kaygılarını önemli ölçüde artırmış ve iktidardaki partileri bu güvenlik tehdidinin sorumlusu olarak gösteren AfD, Facebook üzerinden gerçekleştirdiği duyurular ve kullandığı retorik ile seçmenin öfke ve kaygısını sandığa taşımayı başarmıştır. Schmitt ve Beck, her seçimde oylarını ve kamuoyu desteğini artıran AfD seçmeninin iki gruptan oluştuğunu öne sürmüştür. Bunlardan ilki Euroseptizm, AB karşıtlığı gibi spesifik sorunlar bazında oy veren azınlıklarken ikinci grup Avrupa'daki diğer sağ popülist partilerinin çoğu seçmeni gibi yabancı düşmanlığı ve

göçmen karşıtlığı gibi kaygılardan ötürü partiyi destekleyen çoğunluklardan oluşmaktadır (Kaçar, 2017, s.35). Parti destekçilerinin pek çoğu, gelecek hakkında endişelendikleri en önemli konunun ekonomik durumlarının kötüleşmesi olduğunu söylemiştir (Topçu, 2016). AfD'nin çocuk sahibi olmaya teşvik etmeye yönelik nüfus politikalarının temelinde, gelecekte Alman nüfusunun Almanya'daki göçmenlerin çocuklarının karşısında azınlık olarak kalmasını engellemek yatmaktadır. AfD, seçim afişlerinin birinde hamile bir kadın fotoğrafıyla beraber "Neue Deutsche? Machen wir selber." (Yeni Almanlar mı? Biz kendimiz yaparız.) sloganını kullanmıştır. 2015 yılında Merkel'in göçmenlere yönelik "Hoş geldiniz" politikasıyla birlikte gerçekleştirdiği umut verici konuşma, Almanya'ya iltica talebinde bulunanların sayısını tahminlerin üzerinde artırınca Merkel'in açık kapı politikası eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Euro karşıtlığı üzerine kurulan sağ popülist parti AfD, bu dönemde göçmen karşıtı söylemlerini iyice şiddetlendirmiş ve Almanya'nın sınırlarını kapatması gerektiğini savunmuştur. AfD, Almanya'daki genç nüfusun azlığını ve göçün kaynaklandığı bölgelerdeki nüfus artışını işaret ederek uygulanan mevcut göç politikalarının gelecek yıllarda yerel nüfusu marjinalleştireceğini iddia etmiştir. Bununla beraber Avrupa medeniyeti ve kültürünün de zarar göreceğini söyleyen AfD, İslam'ın ülkeye sızmasının Alman özgür demokrasisinin istikrarını bozacağını dile getirmiştir. Parti sözcüsü Frauke Petry, göç ve entegrasyon sorununun sol ve sosyal demokratlar tarafından tabulaştırıldığını iddia ederek bundan rahatsız olduğunu ve gerçeklerin artık açıkça konuşulması gerektiğini söylemiştir (Jacobsen, 2015). Bu yönüyle Petry, popülist söylemin en popüler iki retorisi olan göçmen karşıtlığı ve "gerçek" halkın "gerçek" isteklerinin "gerçek" temsilcisi olma iddiasını bir araya getirmiştir. Sağ popülist ve göçmen karşıtı AfD de bu olaylar ertesinde Merkel'e ve açık kapı politikasına sert eleştirilerini sürdürmüş, Frauke Petry, emniyet güçlerine ülke sınırından illegal bir şekilde geçmeye çalışan sığınmacıların üzerine ateş açma yetkisinin verilmesi gerektiğini söylemiştir (bbcturkce, 2016).

Popülizm, Birleşik Krallık'ta Nigel Farage'nin liderliğindeki United Kingdom Independence Party (UKIP) ile kendisini göstermiştir. UKIP, 1993 yılında Alan Sked tarafından, Birleşik Krallık'ın 1973 yılında üye olduğu AB'den ayrılması için kurulan bir parti (Aras, 2018, s.55) olup bu hedefine Brexit kampanyası sonucu ulaşmıştır. 2015 yılında yaşanan mülteci kriziyle beraber, Britanya toplumunda zaten var olan Euroseptisizm, etkisini giderek arttırmıştır. Nigel Farage, Brexit kampanyalarında sınır güvenliğini sık sık gündeme getirmiş; halkı, Birlik'te kalmaları yönünde oy verdikleri takdirde İngiliz kadınlarının göçmenler tarafından cinsel tacize maruz kalma tehlikesinin olduğu (Erlanger, 2016) ve Türkiye'nin AB adaylığını kastederek "Eğer AB'ye hayır dersek Türkiye ile sınırımız olmadığından emin oluruz" (Aras, 2018, s.60) şeklindeki göçmen karşıtı söylemleriyle AB'den ayrılmaları yönünde oy vermeye çağırmıştır.

1972 yılında Fransa'da Jean-Marie Le Pen tarafından kurulan Ulusal Cephe/Front Nation (FN) de sağ popülist partilerin Avrupa'daki ilk örneklerinden biri olarak sayılmaktadır. 2011'de parti liderliğine geçen Marine Le Pen, parti geleneği içinde önemli değişiklikler yapsa da Fransız ulusal kimliğine bağlılık, göç ve çokkültürlülüğe karşıtlık gibi konularda partisinin sağ popülist çizgisini devam ettirmiştir. (Canovan, 1998, s.4) Ulusal Cephe'nin 1980 ve 1990'lardaki sloganlarından biri olan "İki milyon işsiz, iki milyon daha fazla göçmen var demektir!" yaklaşımı, günümüzde de Marine Le Pen'in göçmen karşıtı söylemleriyle sürmektedir. (Müller, 2016, s.28) Chantal Mouffe, Fransa siyasetini yorumlarken Le Pen için "sorunların nedeni olarak yabancıları göstererek alt sınıfların acılarına hitap ettiği" yorumunu yapmıştır. (Fassin, 2018, s.69)

Avusturya'da Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) lideri Heinz-Christian Strache, Avrupa'nın en popülist liderlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Söylem analizi yapılan bir yüksek lisans çalışmasında (Yüksel, 2019, s.90) Strache'nin Twitter hesabı incelenmiş ve FPÖ liderinin seçmenlerine göç ve Avusturya'da yarattığı sorunlar başlığı altında pek çok kez seslendiği tespit edilmiştir. Yukarıda açıklandığı üzere popülistlerin biz/onlar ayırımının göçmenler ve vatandaşlar üzerinden yapıldığı, FPÖ'nün söylemlerinde kullandığı "yabancı seli", "mülteci akını" gibi ifadelerde görülmektedir (Öner, 2018, s.46). Aynı şekilde, Hollanda İçin Özgürlük (PVV)

partisinin lideri Geert Wilders de seçmenlerine Twitter hesabı üzerinden seslenmekte, özellikle seçim dönemlerinde İslam, yabancı, göçmen gibi kelimeleri saldırı, tehdit, terör gibi kelimelerle birlikte kullanarak seçimde göç krizi algısı yaratmayı hedeflemektedir (Yüksel, 2019, s.72). Wilders, 15 Mart seçimlerinden önce Türkiye'nin Lahey Büyükelçiliği binasının önünde Hollandaca ve Türkçe, "Uzak dur! Bu bizim ülkemiz" (Blijf Weg! Dit is Ons Land) yazan bir pankart açarak partisinin göçmen karşıtlığını basın önünde de göstermiştir (Özkan, 2017).

İsveç, Norveç Danimarka ve Finlandiya, popülist sağ partilerin ivme kazandığı ülkeler arasındadır. İsveç Demokratları (Sverigedemokraterna), İlerleme Partisi (Fremskrittspartiet), Danimarka Halk Partisi (Dansk Folkeparti) ve Gerçek Finler (Perussuomalaiset) partilerinin ortak noktası, göçmen karşıtı olmalarıdır. Bu partiler aynı zamanda ulusal refahlarına engel olduğu düşüncesiyle AB karşıtı söylemler de gerçekleştirmektedirler (Nardelli ve Arnett, 2015). İskandinav ülkelerinde sağ popülist ve göçmen karşıtı partilerin yükselişe geçmesinin en önemli sebepleri arasında, bu ülkelerdeki yüksek yaşam standardı nedeniyle göçmenler tarafından daha çok tercih edilmeleri ve bu sebeple dört ülkede de artan göç oranları gösterilmektedir. Dört ülkenin de siyasi gündemi ve farklı seçim gündemleri olsa da ortak bir tarihi ve kültürel mirasa sahiptirler ve bu ülkelerdeki seçmenlerin göçmen karşıtı partilere oy verme davranışının ekonomik tehditlerden ziyade kültürel nedenlerden kaynaklandığı tespit edilmiştir. (Parshina, 2016, s.21)

3.Sonuç

Geçtiğimiz on yılda Avrupa'da görünürlüğünü artıran sağ popülist siyaset, toplumun biz ve öteki olarak iki kutba ayrılmasından beslenmektedir. Popülist aktörler, seçmenlerin güven ve desteğini kazanması için aradıkları düşman figürünü, "gerçek halk"ın ekonomik ve sosyal refahını tehdit eden göçmenlerde bulmuştur. İktidar ya da muhalefet konumundaki popülist aktörler, halkın çıkarlarının ve egemenlik haklarının karşısında bir engel olarak AB'nin ve ulus üstü kuruluşların ortak göç politikasını göstermiştir. Özellikle Suriye iç savaşından sonra Avrupa'ya doğru yoğunlaşan göçmen dalgasını ve bu AB gibi ulus üstü kuruluşların, yani "elitlerin" göç politikalarını seçim kampanyalarında sık sık gündeme getirmiş, göçmenleri kendi kültürlerine ve ulusal kimliklerine bir tehdit olarak görerek vatandaşlarını bu tehdiye karşı kendilerine oy vermeye çağırmıştır. Özellikle Macaristan, Almanya, Fransa, Avusturya, Hollanda, Birleşik Krallık ve İskandinav ülkelerinde popülist liderlerin seçim kampanyalarında söylemlerine yansıyan göçmen karşıtlığı bu çalışmada incelenmiştir. 2010 yılından beri Macaristan'da iktidarda olan Fidesz partisinin lideri ve Avrupa'da iktidarda bulunan en popülist liderlerden Viktor Orban, Almanya'da AB karşıtı bir parti olarak kurulup zamanla göçmen karşıtlığını en önemli söylemlerinden biri haline getiren AfD partisi, göçmenlerin ulusal refaha tehdidi kartını Brexit kampanyalarında sıklıkla oynayan Nigel Farage liderliğindeki UKIP ve Avusturya, Fransa, Hollanda ve İskandinav ülkelerindeki diğer sağ popülist parti liderleri ülkelerinde göçmen istemediğini sık sık dile getirmiş, AB kurumlarının dayatmacı göç politikalarını reddetmiştir. Macar hükümetinin sınırlarını mültecilere kapatması, Avrupa'da seçim kampanyalarını göçmen karşıtlığı üzerine kuran diğer popülist partileri de bu tutumlarını sürdürmeleri konusunda cesaretlendirmektedir. Ülke ekonomisine, milli kimliğe ve Hristiyanlığa zarar verdikleri düşüncesiyle Avrupa'da göçmenlere karşı giderek güçlenen bu nefret söylemlerinin sonucu olarak bazı Avrupa ülkelerinde radikal görüşlere sahip kişilerin göçmen mahallelerine gerçekleştirdiği ırkçı saldırılar endişe verici bir boyuta ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Al Jazeera Turk (18.10.2016). “Dünya Sığınmacılardan Neden Korkuyor? Zygmunt Bauman ile söyleşi” <<https://www.youtube.com/watch?v=7WB3wDUyzyY>> (Erişim Tarihi: 10.05.2010)
- Altunkaya, T. (2019, Ocak). *Orban: Avrupa ikiye ayrılacak, batısı Müslüman-Hristiyan, ortası geleneksel Avrupa kalacak.* <<https://tr.euronews.com/2019/01/10/basbakan-orban-bati-avrupa-hristiyan-musulman-orta-avrupa-hristiyan-kalacak>> (Erişim Tarihi: 2019)
- Aras, İlhan (2018). “Birleşik Krallık Popülizminde Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakış.” Ed: Ebru Canan Sokullu. *Popülizmle Dönüşen Avrupa: ve Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği.* İstanbul: Bilgesam Yayınları, 55-69.
- BBC Türkçe (19.08.2016). Hülya Topçu, “Almanya'da yükselişi önlenemeyen İslam ve göç karşıtı parti: AfD” <<https://www.bbc.com/turkce/37408589>> (Erişim Tarihi: 12.05.2020)
- BBC Türkçe (31.01.2016). “Alman siyasetçiden ‘Polis gerekirse ateş açmalı’ çağrısı” <https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160131_almanya_siginmaci> (Erişim Tarihi: 11.05.2020)
- Berlin, I., Hofstadter, R., MacRae, D., Schapiro, L., Seton-Watson, H., Touraine, A., Worsley, P. vd (1968). “To Define Populism”. *Government and Opposition*, 3(2): 137-179.
- Bershidsky, L. (2018, Nisan). *Orban's Economic Model Is Trump's Dream.* <<https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-04-13/orban-s-economic-model-in-hungary-is-trump-s-dream>> (Erişim Tarihi: 15.12.2019)
- Cabinet Office of the Prime Minister. (2017, Eylül). *Hungary will never be an immigrant country.* <<http://www.miniszterelnok.hu/hungary-will-never-be-an-immigrant-country/>> (Erişim Tarihi: 13.01.2019)
- Can, F. ve Mrav, N. (2020, Şubat). *Macaristan göçmenleri caydırmak için aç mı bırakıyor?* <<https://tr.euronews.com/2020/02/07/avrupa-birligi-multeci-macaristan-gocmenleri-caydirmak-icin-ac-mi-birakiyor>> (Erişim Tarihi: 01.03.2020)
- Canovan, Margaret (1999). “Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy”. *Political Studies*, 47 (1), 2–16.
- Decker, Frank (2019). “Populism in Germany and Abroad.” Ed: Heike Paul, Ursula Prutsch ve Jürgen Gebhardt. *The Comeback of Populism: Transatlantic Perspectives.* Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH. 29-45.
- Dunai, M. (2017, Mart). *Hungary to detain migrants in border camps, alarming U.N.* <<https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-hungary-camps/hungary-to-detain-migrants-in-border-camps-alarming-u-n-idUSKBN16E15H>> (Erişim Tarihi: 15.12.2019)
- Erlanger, Steven (13.06.2016). “Britain's ‘Brexit’ Debate Inflamed by Worries That Turkey Will Join E.U.” <<https://www.nytimes.com/2016/06/14/world/europe/britain-brexit-turkey-eu.html>> (Erişim Tarihi: 17.12.2019).
- Euronews. (2015, Eylül). *Macaristan mülteci krizinde güvenlik güçlerine silah kullanma yetkisi verdi.* <<https://tr.euronews.com/2015/09/21/macaristan-multeci-krizinde-guvenlik-guclerine-silah-kullanma-yetkisi-verdi>> (Erişim Tarihi: 16.12.2019)
- Euronews. (2015, Eylül). *Stay in Turkey, Hungary's Orban tells Syrian refugees.* <<https://www.euronews.com/2015/09/03/stay-in-turkey-hungary-s-orban-tells-syrian-refugees>> (Erişim Tarihi: 16.12.2019)

- Euronews. (2015, Temmuz). *Macar Başbakanı Orban, sınıra tel duvardan geri adım atmıyor*. <<https://tr.euronews.com/2015/07/25/macar-basbakani-orban-sinira-tel-duvardan-geri-adim-atmiyor>> (Erişim Tarihi: 16.12.2019)
- Fassin, Eric (2018). *Popülizm: Büyük Hınç*. (çev. G. Kırnalı ve İ. Kocael). İstanbul: Heretik Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2018, Şubat). *The Populist Surge*. <<https://www.the-american-interest.com/2018/02/09/the-populist-surge/>> (Erişim Tarihi: 15.12.2019)
- Gherghina, S. Mişcoiu, S. ve Soare, S. (Ed.). (2013). *Contemporary Populism A Controversial Concept And Its Diverse Forms*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Kaçar, Fatmanur (2017). “Almanya Federal Meclis Seçimi ve Almanya için Alternatif Partisi’nin Yükselişi”. *Türkiye-Almanya Araştırmaları Dergisi*, 6, 1-2.
- Kaltwasser, C.R., Taggart, P., Espejo, P.O. ve Ostiguy, P. (Ed.). (2017). *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaminski, M. (2015, Şubat). *All the terrorists are migrants*. <<https://www.politico.eu/article/viktor-orban-interview-terrorists-migrants-eu-russia-putin-borders-schengen/>> (Erişim Tarihi: 14.12.2019)
- Kingsley, P. (2019, Şubat). *Orban Encourages Mothers in Hungary to Have 4 or More Babies*. <<https://www.nytimes.com/2019/02/11/world/europe/orban-hungary-babies-mothers-population-immigration.html>> (Erişim Tarihi: 06.03.2020)
- Kyle, J., Mounk, Y. (2018). “The Populist Harm to Democracy: An Empirical Assessment”. Tony Blair Institute For Global Change. 3-25.
- Lenz Jacobsen (13.01.2015). “Ausländer nach deutschen Bedürfnissen” <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2015-01/afd-einwanderung-pegida-sachsen-petry>> (Erişim Tarihi: 12.05.2020)
- Meny, Y. ve Surel, Y. (Ed.). (2002). *Democracy and the Populist Change*. New York: Palgrave.
- Mohdin, A. (2017, Mart). *Left wing politicians in Europe are co-opting populism and there could be a price*. <<https://qz.com/937186/left-wing-politicians-in-europe-are-co-opting-populism-and-there-could-be-a-price/>> (Erişim Tarihi: 18.11.2019)
- Mounk, Y. (2018). “The Undemocratic Dilemma”. *Journal of Democracy*, 29(2): 98-112.
- Mudde, C. ve Kaltwasser C.R. (2019). *Popülizm: Kısa Bir Giriş*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Müller, J.W. (2017). *Popülizm Nedir?* (Çev. O. Yıldız). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Nardelli, Alberto ve George Arnett (19.06.2015). *Why are anti-immigration parties so strong in the Nordic states?* *The Guardian*: <<https://www.theguardian.com/news/datablog/2015/jun/19/rightwing-anti-immigration-parties-nordic-countries-denmark-sweden-finland-norway>> (Erişim Tarihi: 17.05.2020)
- Orban, V. (2016, Mart). *Prime Minister Viktor Orbán on Kossuth Rádió’s ‘180 Minutes’ programme*. <<https://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-on-kossuth-radio-s-180-minutes-programme-20160304>> (Erişim Tarihi: 18.12.2019)
- Öner, Selcen (2018). “Avrupa’da Yükselen Popülizm ve Radikal Sağ: Avusturya Örneği İlişkileri.” Şu kitapta: Ed. Ebru Canan Sokullu. *Popülizmle Dönüşen Avrupa ve Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği*. İstanbul: Bilgesam Yayınları, 39-54.

- Özkan, Yusuf (08.03.2017). “Oy kaybetmeye başlayan Wilders’ten Türkiye protestosu” <<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39208399>> (Erişim Tarihi: 04.03.2020)
- Parshina, Kristina (2016). Examining Motives of the Right-Wing Populist Parties’ Electorate in Scandinavian Countries. Yüksek Lisans Tezi. Erasmus University, Rotterdam.
- Rousseau, J.J. (2006). Toplum Sözleşmesi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- The Guardian. (2019, Mart). *Revealed: The Rise and Rise of Populist Rhetoric.* <<https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2019/mar/06/revealed-the-rise-and-rise-of-populist-rhetoric>> (Erişim Tarihi: 10.10.2019)
- Tok, Gül Ceylan (2018). “The Politicization of Migration and the Rise of Competitive Authoritarianism in Hungary”. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (37), 88-117.
- Toprak, Z. (2017). “Janus’un İki Yüzü: Popülizm ve Demokrasi”. Perspektif, Aylık Haber-Yorum Dergisi, 23 (3257): 32-35.
- Uslu, A. (2015, Mayıs). *Macaristan’da Muhafazakârlık, Popülizm ve Paternalizm.* <<https://baslangicdergi.org/macaristanda-muhafazakarlik-populizm-ve-paternalizm-ates-uslu/>> (Erişim Tarihi: 12.02.2019)
- Yüksel, Emre (2019). Avrupa’da Yükselen Sağ Popülizm: Almanya, Avusturya Ve Hollanda Örnekleri Üzerinden Sağ Popülist Liderlerin Yeni Medyayı Kullanma Pratikleri. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BANKALARDA İÇ DENETİM AŞAMASINDA BİLGİ TEKNOLOJİLERİNİN ÖNEMİ, KULLANIM ALANLARI VE KAPSAMI

Teoman Tağtekin¹

Beyhan H. Yaslıdağ²

Öz

Bu çalışmada, bankalarda bağımsız dış denetimin zorunluluğu kapsamında denetim sürecinin önemli bir bölümünü oluşturan iç denetim sistemi ve yapısının incelenmesi ile özellikle bankalarda iç denetim ile ilgili süreçler ele alınmaktadır. Aynı zamanda gelişen teknolojik yapı çerçevesinde iç denetim sistemlerinde bilgi teknolojilerinin ve bunlara bağlı sistemlerin daha yoğun ve aktif olarak kullanımlarının bankaların iç denetim süreçlerinde yarattığı etkilerin değerlendirilmesi sonrasında bağımsız dış denetim süreçlerine olan yansımaları ve etkileri de incelenmektedir. İç denetim süreçlerinin bilgi teknolojilerinin yoğun kullanımlarına dayalı olarak yapılmasının maliyet fayda etkilerinin de önemli unsurlar arasında yer aldığına dair bilgiler paylaşılmıştır. Sonrasında alan bazlı örnekleme ile konu daha anlaşılabilir kılınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İç denetim, iç kontrol, bankalarda iç denetim, denetimde bilgi teknolojileri kullanımı.

JEL Kodları: M42, G29, D89

IMPORTANCE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN INTERNAL AUDITING IN BANKS, AREAS OF USE AND SCOPE

Abstract

This study examines the internal audit system and its structure, which constitutes an important part of the audit process within the scope of the requirement of independent external audit in banks, and processes related to internal audit, especially in banks. At the same time, after evaluating the effects of more intensive and active use of information technologies and related systems in internal audit systems within the framework of the developing technological structure on the internal audit processes of banks, the reflections and effects on the independent external audit processes are also examined. Information was shared that the cost benefit effects of internal audit processes based on intensive use of information technologies are among the important factors. Afterwards, the subject was tried to be made more understandable with area-based sampling.

Keywords : Internal audit, internal control, internal audit in banks, use of information technologies in audit.

Jel Codes: M42, G29, D89

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, S.B.E., teotag@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7679-0163

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İ.İ.B.F., beyhan.yaslidag@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4790-2832

Geliş Tarihi (Received): 22.10.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 28.12.2020

Atıf/Citation: Tağtekin, T., Yaslıdağ, B. H. (2020). Bankalarda İç Denetim Aşamasında Bilgi Teknolojilerinin Önemi, Kullanım Alanları ve Kapsamı. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 292-305. **DOI:** 10.47140/kusbder.812640

Giriş

Küreselleşmenin getirdiği, sınırları olmayan bir dünya düzeninin yanında teknolojik gelişmelerinde hızla sürece adapte olup, bu düzen değişikliğini ivmelendirmesi, hatta yardımcı unsur olmaktan çıkıp değişime yön verir hale gelmesi, dünyamızı coğrafik anlamda değil ancak erişilebilirlik anlamında küçük bir köy haline dönüştürmüştür. Küreselleşme etkisi ile başta politik, sosyal, kültürel, teknolojik, finansal, vb. gibi boyutlarda meydana gelen değişimler, coğrafyadan bağımsız dünyamızın birçok yerinde anlık hissedilmektedir.

Finansal piyasalarda daha hassas hissedilen küreselleşmenin bu etkileri, özellikle bankacılık sektörünün var olan bekâsını devam ettirip, geliştirmek adına, daha sıkı, daha güncel ve teknolojik ürünlerle destekli şekilde kontrol ve denetimini gerekli kılmıştır.

Ülkemiz finansal piyasaları içinde önemli bir kısmı temsil eden bankacılık sistemimiz en önemli finansal aracı pozisyonundadır. Bu sebeple, bankalarımızın etkin kontrol ve denetimi başta bankaların kendisi olmak üzere tüm paydaşlar açısından önem arz etmektedir (Kartal ve Çoban Çelikdemir, 2019).

Benzer şekilde, teknolojinin finansal ürünlere evrilmesi ürün çeşitliliğinin artırılmasının yanında, işleyişin kompleksleşmesine de neden olmaktadır. Bunun sonucunda gerçekleşen işlemlerin doğruluk ve güvenilirliğinin denetimi, kontrol ve izlenmesini daha da güçleştirmekte olup bu aşamada teknolojik destek almadan ideal kontrol ve regülasyonların gerekliliklerini yerine getirmek hemen hemen imkansız hale gelmektedir.

Gittikçe artan düzenlemeler ve KVKK (Kişisel Verilerin Korunması Kanunu) gibi bir çok alanda öne çıkan gizlilik gereksinimlerine uyum sağlamak açısından bankalar giderek RegTech olarak tabir edilen regülasyon teknolojilerini geliştirme ve kullanmaya yönelmektedir. (icdenetim, 2020)

Teknolojinin sağladığı kolaylıklarla kurumlar kayıtlarını dijital ortamda tutabilmekte, bu kayıtlardan oluşturdukları finansal rapor ve tablolarını gerçek zamanlı ve anlık hazırlayıp sunabilmektedirler. Finansal veriler ve denetim kanıtlarının birçoğu, gelişen teknoloji ile şekillenmiş anlık muhasebe yeteneği olan sistemler aracılığı ile dijital ortamlarda saklanmaktadır. Ayrıca, muhasebe kayıtlarına temel teşkil eden belge ve formlar da fiziksel olmaktan çıkmış, taranmış bir şekilde dijital kayıt olarak elektronik kayıtlar arasında yer almaktadır(Cankar, 2006).

Bankalarda teknolojinin getirdiği bu kolaylıkların yanında oluşan yeni risk ve kontrol alanlarının da yine teknoloji yardımı ile yapılacak denetim ve kontrol mekanizmaları ile bertaraf edilmektedir. Bu teknolojik imkanlar, denetim ve kontrol mekanizmasına yeni bir bakış açısı, yeni iş yapış tarzı olarak kendine yer edinmiş ve bugün vazgeçilmez bir yardımcı unsur haline gelmiştir.

Yaşanan teknolojik gelişin sonucunda, üretilen bilginin hacmi artmış ve kurumlar dijital çözümlere bağımlı hale gelmiş, yüksek hacimli veri ile çalışma zorunluluğu klasik denetim ve kontrol çalışmalarını gerçekleştiremez duruma sürüklemiştir(Serçemeli ve Orhan, 2016). Verinin boyutu ile beraber veri türleri ve hızının da artması var olan denetim yöntem ve tekniklerini işlevsiz bırakmıştır. (Yıldız ve Ağdeniz, 2019). Teknolojik destekli muhasebe sistemleri dahil olmak üzere artan sistemik karmaşıklık ve kaydedilen yüksek işlem hacmi, klasik/standart denetim tekniklerinin, bilgi işlem destekli modern denetim teknikleriyle değiştirilmesinin hızlanmasına neden olmuştur (Ngungat ve Lyimo, 2019).

Bu çalışmanın amacı, bankalarda iç denetim çalışmaları kapsamında yapılan çalışmalarda bilgi teknolojilerinden nasıl ve ne şekilde faydalanılabileceğini anlatmak, bu alanda spesifik bir konu ile örneklem yapılarak konuyu pekiştirmektir. Artan veri yükü ve işlem çeşitliği setinin denetlenebilir hale getirilmesi, kontrollerin işlemin daha gerçekleşme aşamasında sağlanabilmesi, etkin bir teknolojik alt yapının yanı sıra, kontrol altına alınabilir, raporlanabilir ve kolaylıkla denetlenebilir mantığı ile hazırlanmış bir çalışma sistematığı ile gerçekleştirilebileceği hususlarına değinilmiştir. Söz konusu sistematığın, tasarımdan, geliştirme, test edilme ve güncellemeye kadar

bilgi işlem marifeti ile güncel teknolojilerle desteklenerek gerçekleştirilebileceğinin yanısıra sistematığın bulundurması gerekli mevzuatsal ve muhasebesel spesifik özelliklere örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmaya zemin teşkil etmesi adına denetim ve kontrol kavramlarına ait açıklamalar, bankalarda uygulama alanları, bu iki kavram arasındaki farklılıklar ve bu kontrol mekanizmalarının uygulanması sürecinde kullanılan farklı yaklaşımlar hakkında bilgi verilmiştir.

1. Denetim ve iç denetim kavramı

Genel olarak denetimi, iktisadi faaliyet, olgu ve olaylarla ilgili tespit ve iddiaların, daha önce belirlenmiş kural ve ölçütlere uyum derecesini araştırıp, sonuç ve değerlendirmelerini ilgili taraflara sunmak amaçlı tarafsız ve bağımsız bir şekilde kanıt toplayan ve bu kanıtları değerlendiren sistematik bir süreç olarak tanımlayabiliriz. Bankacılık alanına ait denetimi ise, belli dönemlerde veya olay bazlı olağanüstü durumlarda banka içi ve banka dışı denetim personeline banka tarafında gerçekleştirilen işlemlerin ve bu işlemlere ait kayıtların banka içi düzenlemelere ya da yasa koyucu kurumlar tarafından belirlenmiş kural ve düzenlemelere uyum ve uygunluğunun kontrolüne yönelik işlemler olarak tarif edilebilir(Yurtsever, 2008).

İç denetim, bir kurum/kuruluşun faaliyetlerini geliştirip değer katmak amacıyla, bağımsız, tarafsız, objektif güvence ve danışmanlık faaliyeti olarak tanımlanabilir. İç denetim amacı olarak ise, kurum/kuruluşun risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerine ait etkinliği değerlendirmek ve geliştirmek, bu amaca yönelik sistematik ve disiplinli bir yaklaşım geliştirerek kurum/kuruluşun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olmak şeklinde ifade edilebilir (Pehlivanlı,2014).

İç denetim faaliyetleri aşamasında inceleme yapılan alanla ilgili tüm sahanın ve işlemlerin incelenmesi mümkün olamayabilir. Böyle durumlarda denetçi gerekli özen ve dikkati göstererek, örnekleme yolu ile seçtiği örneklem üzerinde gerekli metot ve teknikleri tatbik ederek denetim çalışması yapar. Bu bağlamda denetçi, yaptığı denetim çalışmaları ile ilgili olarak plana uygunluk ispatı ve sonrasında denetime dayanak teşkil etmesi adına her türlü işlem ve belgeyi çalışma kağıdı şeklinde belgelendirilir(Kayalı ve Yüksel, 2012).

2. Denetim yaklaşımları

Denetim yaklaşımlarını başlıklar halinde aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

Kontrol Bazlı Denetim: Kontrol bazlı denetimde denetçi, yönetmelik, kanun ve prensiplere uygunluğu kontrol eder, onaylar ve tespit ve denetim alanları ile bağımsız denetime tabi kapsamı daraltmak adına test ve doğrulama işlemlerini icra eder. Bunlara ilave olarak kontrol noktalarının gerçek anlamda kurum/kuruluş faaliyetlerini desteklemesi noktasını kontrol edip, doğrulamasını yapar.

Süreç Bazlı Denetim: Süreç bazlı denetim, kurum/kuruluş içi süreçlerin, faaliyetlerin etkinliğine ve bunların tasarımlarının değerlendirilmesini ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle operasyonel denetim olarak da adlandırılmaktadır.

Risk Temelli Denetim: 1992 yılında COSO (Committee of Sponsoring Organizations of Treadway Commission) tarafından yayınlanan “İç Kontrol Çerçevesi” raporunda yer alarak bu terim kullanılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda risk odaklı denetim yaklaşımı yaygınlaşmış, bu yaklaşım dahilinde kontrol kaynaklı risklere yoğunlaşmış, bu riskler denetim süreçlerine yansıtılmıştır.

Risk Yönetimi Temelli Denetim: İşletme hedeflerinin geniş perspektifden ele alındığı, risk yönetimi kapasitesinin genişlediği risk temelli denetimin kapsam ve denetim araçlarının gelişmiş hali olarak tanımlanabilir (Pehlivanlı,2014).

İç denetim faaliyetleri bankalarda kendi organizasyonları dahilinde oluşturulan teftiş kurulu /iç denetim birimi tarafından icra edilmektedir. Banka bünyesinde kurulu iç denetim biriminde görevli personel tarafından iç denetim faaliyeti yerine getirilir. Bu denetim kapsamında gerçekleştirilen

faaliyetler, tüm birimlerin faaliyetlerinin değerlendirilmesi ve incelenmesini içeren değerlendirme faaliyetidir(Ceran, 2009).

BDDK'nın Bankaların Bağımsız Denetimi Hakkında 02.04.2015 Tarihli yönetmeliği'ne (Resmî Gazete Tarihi: 02.04.2015 Resmî Gazete Sayısı: 29314) göre; 5411 sayılı Bankacılık Kanunu çerçevesinde bankalarda bağımsız denetim yapma yetkisi almış kuruluşlar ile bankalarda yapılacak bağımsız denetim faaliyetlerini kapsar. Yönetmeliğin Birinci Maddesinin 3. Bendine göre Konsolide finansal tablo hazırlama yükümlülüğü bulunan bankaların konsolidasyon kapsamında bulunan ortaklıklarının etkin bir iç kontrol sisteminin olup olmadığına ilişkin gerekli denetim prosedürleri uygulanarak, bunların hesap ve kayıt düzeni, bankaca hazırlanan konsolide finansal tabloların denetlenmesi ve görüş oluşturulması amacıyla bu Yönetmelik hükümlerinde belirtilen usul, esas ve standartlar kapsamında denetlenir.

Yönetmeliğin 4. Maddesinin 2 numaralı bendine göre de; Bağımsız denetim faaliyetleri, bankaların iç sistemlerinin, hesap ve kayıt düzeniyle ilgili birimlerinin ve muhasebe sistemlerinin Kanun ve ilgili düzenlemelere uyumu, yeterliliği ve etkinliğinin değerlendirilmesini kapsayacak şekilde yürütülür ve bu amaçla TDS (Türkiye Denetim Standartları) kapsamında gereken denetim prosedürleri uygulanır. (Resmigazete, 2015)

3. Kontrol ve iç kontrol kavramı

İşletmelerin işlerinin sağlıklı ve etkin şekilde idare edildiğinden emin olmak adına kontrol ortamı oluşturmak ve politika ve yöntemler geliştirmek, işletmenin yönetiminin sorumluluğu kapsamındadır (Altıntaş, 2010).

Kontrol kavramı genel olarak, hedeflenen bir amacın planlandığı şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğinin araştırılması olarak tarif edilebilir. Yönetimin temel araçlarından biri olan kontrol mekanizması ile faaliyet sonuçlarının belirlenerek, bu sonuçlara ulaşmada diğer fonksiyonların neyi, ne kadar ve nasıl başardığını belirler ve raporlar. Kontrol ile birlikte, işletmenin amaçlarına planlı bir şekilde ulaşması için gerekli tedbirleri alırken, olası ve olan hataları belirleyerek farkındalık oluşturmak ve tekrarlanmasını engellemek için bu hususların net bir şekilde ortaya konması sağlanmış olur.

Bankalarda şirket aktiflerinin korunarak, günlük bankacılık faaliyetlerinin icra edilmesi aşamasında yapılan planlamanın finansal açıdan kontrolü, iç kontrol olarak adlandırılabilir. Daha geniş perspektifle iç kontrol, muhasebe ve yönetim niteliklerini ihtiva eden kontrollerden oluşmaktadır(Yurtsever, 2008).

Bankacılık, hizmet ve finans sektörleri içinde hızla gelişen dinamik bir sektördür. Bankalar, içeride ve dışarıda değişen koşullara karşı iç kontrol sistemlerinin işleyişini sürekli izleyerek, gerekli değerlendirme ve düzenlemeleri sağlayarak, iç kontrol sisteminin işleyişinin etkinliğini sürekli kılmalıdır(Elitaş ve Özdemir, 2006).

Günümüz dünyasında, teknolojik alandaki gelişme, yenilikler ve küreselleşmeye bağlı karmaşık bir yapı halini alan işletme faaliyetleri için iç kontrol sisteminin önemi daha da artmış ve işletmeler için vazgeçilemez hale gelmiştir(Gökçen ve Tahtlı, 2019).

4. Denetim ve kontrol arasındaki farklılık

Denetim ve kontrol kavramları birçok kez aynı anlam ve söylemde kullanılıyor gibi olsa da kontrol kavramı denetim kavramından daha önce ve daha geniş perspektifle ele alınması gerekli bir konudur. Kontrol, icra aşamasında gerçekleştirilir ve kontrol bulunduğu zaman dilimindeki işlemleri konu eder.

Denetim ise cari değil, geçmiş zamanda ve yine belli bir zaman diliminde cereyan etmiş işlemleri ele alır ve inceler.

Kontrol sürecin içinde bulunan personel tarafından icra edilmekteyken denetim ise süreçten bağımsız ve uzman kişiler tarafından gerçekleştirilir(Yurtsever, 2008).

İç kontrol yapısı olmaksızın sadece iç denetim ile kontrol mekanizması kuruyor olmak işletmeyi önemli risklerle karşı karşıya getirebilir. Diğer bir ifade ile iç denetim mekanizması ile işletmedeki olumsuzluk ve verimsizliği tespit edip, ortaya çıkartabilirsiniz, ancak bunların tekrarlanmaması ve önlenmesi için iç kontrol mekanizmasının tesis edilmesi gerekmektedir(Durmuş ve Taş, 2008).

Bankalarda oluşturulmuş çağdaş ve aktif bir denetim sistemi, gerçekleşen sorunların çözümü aşamasında katkının yanısıra, kurum bilincine sahip ve sürece katkısı olan, konularına vakıf denetim personeli sayesinde olası sorunları da gerçekleşmeden önleyebilir(Güney, 2010).

İç kontrol kavramının daha geniş bir anlam içerdiği, denetim kavramının ise bir bakıma işletmedeki iç kontrol sistemini değerleyen bir kontrol ögesi olduğu söylenebilir(İbiş ve Çatıktaş, 2012).

5. Bankalarda iç kontrol ve kavramı

Bankalarda iç kontrol tanımı, Bankaların iç sistemlerine ilişkin yönetmelikte aşağıdaki gibi tarif edilmiştir.

“İç kontrol sisteminin amacı, bankanın varlıklarının korunmasını, faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde Kanuna ve ilgili diğer mevzuata, banka içi politika ve kurallara ve bankacılık teamüllerine uygun olarak yürütülmesini, muhasebe ve finansal raporlama sisteminin güvenilirliğini, bütünlüğünü ve bilgilerin zamanında elde edilebilirliğini sağlamaktır”(Mevzuat, 2019).

Benzer şekilde yine ilgili yönetmelikte iç kontrol faaliyetleri kapsamındaki kontrolleri de dört başlık halinde toplamıştır.

- Faaliyetlerin icrasına yönelik işlemlerin kontrolü
- İletişim kanallarının ve bilgi sistemlerinin kontrolü
- Finansal raporlama sistemlerinin kontrolü
- Uyum kontrolleri

Bankalarda iç denetim sisteminin amacı, kapsamı ve ilgili birime ait açıklamalar da, bankaların iç sistemlerine ilişkin yönetmelikte aşağıdaki gibi tarif edilmiştir.

İç denetim sisteminin amacı, üst yönetime banka faaliyetlerinin kanun ve ilgili diğer mevzuat ile banka içi strateji, politika, ilke ve hedefler doğrultusunda yürütüldüğü ve iç kontrol ve risk yönetimi sistemlerinin etkinliği ve yeterliliği hususunda güvence sağlamaktır.

Bankalarda iç denetim görevi, iç denetim birimi tarafından yürütülür. İç denetim biriminde bankanın büyüklüğüne, faaliyetlerinin karmaşıklığına, yoğunluğuna, kapsamına ve risklilik düzeyine bağlı olarak, Kanun ve ilgili mevzuat ile banka içi düzenlemelerde öngörülen denetim hizmetlerinin aksatılmadan ve bu hizmetlerin gerektirdiği seviyede yerine getirilmesi amacıyla yeterli sayıda müfettiş ve iç denetim elemanı çalıştırılır.” (Mevzuat, 2019)

İç denetimin sorumlulukları arasında, bankaların bilgi sistemleri ve teknolojilerini kapsayan denetimlerin ağırlık kazanmasıyla birlikte, son zamanlarda bu alanda yetkin ve beceriye sahip çalışanlar bankaların iç denetim birimlerinde istihdam edilmektedir(Kartal, 2013).

6. Bankalarda bilgi teknolojileri kullanımı

Bankacılık sektöründe teknoloji araçlarının kullanımı, geleneksel bankacılık uygulamalarını değiştirip bunların yeniden tanımlanması, tariflenmesine sebep olmuş ve bankalara farklı misyonlar yüklemiştir. Söz konusu teknolojilerin kullanımı sadece maliyetlerin düşürülerek, rekabet aracı olarak kullanılmak yerine bankacılık felsefesinin değişmesine, farklı perspektiflerden süreçlerin tekrar tasarlanmasını gerektirmiştir (Güvenç ve Yücebalkan, 2017).

Bankalarda iç denetim birimlerince yapılacak, faaliyet, uygunluk ve etkinlik denetimleri ile etkin bir iç denetim sistemi oluşturulmakta ve bu şekilde hem yasal hem de içsel regülasyon ve düzenlemelere uygun faaliyet icra etmeleri sağlanmaktadır. Böylece, olası uygunsuzluklardan dolayı yasal yaptırımlara maruz kalınmaması sağlanmış olacak, maddi zayıflığın oluşumu engellenerek, suiistimal ve sahtekârlık girişimlerinden kaynaklanabilecek olası riskler azaltılarak bankanın itibarının korunmasına faydası olacaktır. Temelinde de bankanın hedeflemiş olduğu finansal ve performans hedeflerine de erişilmesine imkan sağlanmış olacaktır(Ceran, 2009).

Bu bağlamda bankalar tarafından tesis edilmesi gerekli bilgi sistemlerinin tariflenmesi ile ilgili açıklamalar yine İç Sistemler Yönetmeliği'nin 11. maddesinde aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

“Banka içinde tesis edilecek bilgi sistemlerinin yapısının bankanın ölçeği, faaliyetlerinin ve sunulan ürünlerin niteliği ve karmaşıklığı ile uyumlu olması zorunludur.

Bilgi sistemleri asgari olarak;

a) Bankacılık faaliyetlerinin yürütülmesi ve kanunda, kanuna ilişkin alt düzenlemelerde ve ilgili diğer mevzuatta bankalar için tanımlanan tüm sorumlulukların yerine getirilmesi açısından gerekli olan bütün bilgilerin, elektronik ortamda güvenli ve istenildiği an erişime olanak sağlayacak şekilde kaydedilmesine ve kullanılmasına,

b) Yasal ve içsel sermaye yeterliliği hesaplamaları da dahil olmak üzere risk ölçüm yöntem veya modelleri kullanılarak risklerin ölçülebilmesine ve zamanında ve etkin bir şekilde raporlanabilmesine,

c) Sunulan ürünler, faaliyet türleri, coğrafya veya risk doğuran gruplar bazında veri toplulaştırması yapılabilmesine,

ç) Yıllık bütçe ve hedeflerden sapmaların tespit edilebilmesine,

d) Önceden belirlenen risk limitlerine yaklaşılması halinde uyarıcı bilgiler üretilebilmesine,

e) Belirlenen azami risk düzeylerine ilişkin aşımaların ve istisnaların zamanında raporlanabilmesine, risk limitleri ya da risk düzeylerine ilişkin aşımlara istisna getirilmediği durumlarda aşımı engelleyebilecek otokontrol noktalarının kurulabilmesine,

f) Risk alma düzeyine göre sunulan hizmetlere ve faaliyetlere ilişkin yasal sermaye yeterliliği kapsamında hesaplanan sermaye yükümlülüğünün tahsisine,

g) Stres testi ve senaryo analizi yapılabilmesine,

ğ) Muhasebe kayıtlarının işlem bazında Tek Düzen Hesap Planına ve Türkiye Muhasebe Standartlarına uygun olarak, dördüncü fıkra uyarınca yurt içinde tesis edilmesi gereken birincil sistemler üzerinden ve arada başka bir muhasebe sistemini referans almaksızın doğrudan oluşturularak tutulabilmesine, imkan verecek bir yapıda tesis edilir” (Mevzuat, 2019).

Bankacılık faaliyet ve kontrolleri aşamasında stratejik öneme sahip bilgi sistemlerinin kabiliyetleri ve nasıl olması gerektiği yasal otorite tarafından yukarıdaki gibi tarif edilmişken, yine benzer şekilde bu sistemlerin değerlendirme ve denetimine ait yönetmelikte de denetime ilişkin açıklamalar aşağıdaki gibidir.

“Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından 13 Ocak 2010 tarihinde 27461 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Bağımsız Denetim Kuruluşlarınca Gerçekleştirilecek Banka Bilgi Sistemleri ve Bankacılık Süreçlerinin Denetimi Hakkında Yönetmelik ile bankaların bilgi sistemleri ile bankacılık süreçlerinin, yetkilendirilmiş bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenmesi ile ilgili usul ve esasları düzenlemektir. Bankalar ile bilgi sistemleri ve bankacılık süreçlerinin denetimine ilişkin rapor oluşturulması amacıyla sınırlı olmak üzere konsolidasyon kapsamındaki ortaklıkları, bankalara bilgi sistemleri hizmeti veren destek hizmeti kuruluşları, bilgi

sistemleri ve bankacılık süreçlerinin denetimini yapmaya yetkili kuruluşlar, bağımsız denetim kuruluşları ve dış hizmet sağlayıcı kuruluşlar ilgili Yönetmelik hükümlerine tabidirler.

Bankaların bilgi sistemleri denetiminde genel kontroller, bilgi sistemlerinden beklenen fonksiyonların doğru bir şekilde yerine getirilmesi, istenmeyen olayların engellenmesi ile belirlenmesi, düzeltilmesi için ilgili olarak yeterli derecede güvence oluşturulmasını, bankacılık süreçleri üzerindeki kontrollerin işlevselliği için güvenilir ortamın sağlanmasını hedefleyen, banka bilgi sistemlerinin tamamına uygulanabilir kontroller ile bu kontrollerin uygulanmasını sağlayan politika ve prosedürleri içermektedir.

Bilgi Sistemleri Denetimi, bilgi sistemleri yönetimi kapsamında yer alan süreç, faaliyet, yazılım ve donanım gibi bilgi sistemi unsurları ve bankacılık faaliyetlerine ilişkin süreçler ile bu sistem ve süreçler kapsamında oluşturulan iç kontrollerin değerlendirilmesi sonucunda görüş oluşturulması ve rapora bağlanması aşamalarından oluşan kapsamlı bir süreçtir. Bu denetimin temel amacı ise; denetlenenin bilgi sistemleri ve bankacılık süreçlerinin ve bu sistem ve süreçlere ilişkin iç kontrollerinin uyumluluk, etkinlik ve yeterliliği hakkında görüş oluşturulmasıdır. Bilgi sistemleri ve bankacılık süreçleri denetimi bilgi sistemleri denetimi ile bankacılık süreçleri denetiminden oluşur.

Denetlenenin bankanın iç kontrol sistemiyle ilgili olarak iç sistemleri bünyesinde yürütülen faaliyetler bankacılık süreçlerinin denetimi kapsamında incelenir. Bankacılık süreçleri denetimi her yıl, bilgi sistemleri denetimi ise iki yılda bir kez yapılır.

Bankaların bağımsız denetimleri sürecinde bankanın bilgi sistemleri genel kontrolleri, önemlilik kriteri esas alınarak uyumluluk, etkinlik ve yeterlilik açısından incelenmek zorundadır.” (TBB, 2010)

7. Kontrol ve denetim unsuru olarak bilgi teknolojileri

Talepkar bir kitle karşısında artan finansal ürün çeşitliliği ile bankalar teknolojik gelişmeleri hızla ve verimli bir şekilde finansal enstrümanlara evrimini gerçekleştirme kabiliyeti göstermesi sonrasında ekonomik düzen içinde birçok alanda hizmet vermeye başlamıştır. Teknolojik evrimin geldiği nokta itibarıyla sağladığı fırsat ve imkanların yanında, evrimin hala devam ediyor olması, finans alanında hem ürün çeşitliliğini arttırmış hem de bu gelişime uygun yeni risk türlerinin oluşmasına, mevcut risk türlerinin de farklı boyutlara geçmesine imkan sağlamıştır. Başta siber güvenlik olmak üzere, kişisel veri güvenliğinin de ön plana çıkıyor olması, bankaların müşterilerine ait finansalları korumasının yanısıra kendilerini de korumak ve güven altına alma ihtiyaçları nedeniyle, regülatif kurum ve kuruluşların bankaların bu ihtiyaçlarına cevap verecek, müşterilerini koruyacak zorunlu önlem ve kural setleri belirlemelerine neden olmuştur.

Olası kayıp ve kaçakların önlenmesi adına, regülatif kurum ve kuruluşların belirlemiş olduğu kural setleri dahilinde bankalar bu kayıplara neden olabilecek kişi ve kuruluşlardan en az bir adım önde olması gerekmektedir. Sahada bu tür kayıpların önlenmesi ya da finansal kayıpların minimize edilebilmesi de bu kurallara göre denetim yapan personelin yetenek ve tatbik kabiliyetleri ile doğru orantılıdır.

“Ülkemizde de, gelişmiş bazı ülkelerde olduğu gibi, özellikle sermaye şirketlerine olan güvenin artırılması, ticari hayatın daha güvenilir hale gelmesi, bankacılık sektöründeki son yıllarda artan gelişmeyi de göz önünde bulundurursak işletme paydaşlarının şeffaflık ilkesi gereği işletmelerden ihtiyaç duydukları bilgileri sağlıklı olarak edinmesi, ancak bilgi teknolojileri denetimi ile birlikte gerçekleştirilecek olan bağımsız denetimden geçmektedir” (Ab, 2019).

Denetimde bilgi teknolojilerinin kullanımı, denetim sürecinde ihtiyaç duyulan bilgilerin doğruluğunun teyidi, tam ve eksiksiz olması ve gerekli olduğu zaman konusunda güven ve itimat temin ederek, bilginin güvenilirliği ve etkinliğinin artmasını sağlar(Serçemeli ve Kurnaz, 2016).

Teknolojik imkanların sağlamış olduğu hem yazılımsal hem donanımsal ürün çeşitliliğinden maksimum seviyede faydalanmak denetimin hızı, kalitesi, tutarlılığı ve mukayesesi gibi denetim alanının ve sonuçlarının verimini pozitif yönde etkileyecektir. Bu imkanlardan faydalanabilmek ve ihtiyaçları net bir şekilde ifade ederek, buna göre geliştirilmiş teknolojik ürünleri kullanabilmek de denetçinin hem denetime tabi konuya olan hakimiyeti hem de bilgi teknolojilerine olan yatkınlık ve kullanım becerisi ile doğru orantılıdır.

Bilgi teknolojileri kullanımı ile birlikte tecrübeli personelin daha teknik ve riskli alanlara fokus olabildiği, denetçilerin de iş tatmini ve çalışma performansının arttığı ve denetim çalışmalarında daha hızlı sonuç alınabildiği tespit edilmiştir (Ertaş ve Güven, 2008).

Muhasebe tarafının dijitalleşme süreci denetçilerin yüksek beklentileri ile ilişkilidir. Şirketler dijital teknolojilerin kullanımı sonucunda, denetçiler tarafından gerçekleştirilen denetimlerin ve bunlar sonucunda hazırlanan raporların daha verimli olmasını ve denetimde kalitenin artmasını beklemektedir. (Öz, Onursal ve Terzioğlu, 2020). Geleneksel denetim yaklaşımlarının bazı zayıf yönleri, denetim sürecinin dijitalleşmesi ile çözülebilir (Erturan ve Ergin,2018).

Teknolojik farkındalık, denetimle ilgili yapılacak çalışmalarda bilgi işlem alt yapısının donanımsal ve yazılımsal anlamda maksimum verimle keşfedilerek, amaca yönelik çalıştırılmasını sağlayacaktır. Aynı şekilde, konu ile ilgili teknik personelin de kabiliyet, imkan ve öğrenme eşliğini zorlayarak gelişim ve hakimiyet seviyelerini de ivmelendirici bir etki yaratacaktır.

Teknolojik imkanları maksimum seviyede kullanan hatta bu kullanım seviyeleri ile yeni teknolojilerin önünü açan işletmelerin denetimi aşamasında teknolojiden yararlanmadan sağlıklı ve kalitesi yüksek seviyede bir denetim çalışması beklemek hayal görmek şeklinde tasvir edilebilir. Dolayısıyla, standart bir denetim periyodunda, dar zamanda, belirli bir kesiti derinlemesine, genel içeriği ise kural, şekil ve şart kontrolü şeklinde denetliyor olabilmek için, en az denetlenenin kullandığı ya da kullandığına yakın bilgi işlem desteği almak ve bu konuda yetkin olmak gerekmektedir.

Teknik bilgi ve beceriler kullanarak yapılabilecek denetim ile ilgili örnek vaka çalışmasına ait detaylı bilgilendirme aşağıdaki gibidir. Buradaki amaç, teknolojik imkanlar ile neler yapılabileceği hakkında genel bir fikir vermek, sürece ışık tutmaktır.

Örnek olarak muhasebe bilgi sistemleri aracılığıyla bankalarda düzenlenen muhasebe kayıtları için sınıflandırma ve kendi içinde bu sınıflandırma dahilinde yapılabilecek hem mevzuatsal hem de teknik kontrollerin neler olabileceği konusu seçilmiştir.

Muhasebe ve Bilgi Sistemleri iki farklı alan olmakla birlikte, ikisi bir araya gelerek finansal verilerin toplanması, saklanması, yönetilmesi, işlenmesi, alınması ve raporlanması için bir sistem oluştururlar. Tipik bir muhasebe bilgi sisteminde altı parça vardır. Bunlar; insanlar, prosedürler ve talimatlar, veri, yazılım, bilgi teknolojisi altyapısı ve dahili kontroller. İnsanlar sistemin kullanıcılarıdır, prosedürler ve talimatlar verilerin toplanması, sisteme girilmesi, saklanması, alınması ve işlenmesiyle ilgilidir. Yazılım ise, verilerin işlenmesinde kullanılan bilgisayar programlarından, bilgi teknolojisi alt yapısından, muhasebe bilgi sisteminin işletilmesinde kullanılan donanımdan ve iç kontrollerin verileri korumak için kullanılan güvenlik önlemlerinden oluşur(Gordon, 2018).

İyi bir muhasebe bilgi sistemi aynı zamanda çeşitli işletme kararları almada yönetime yardımcı olmalıdır. Muhasebe bilgi sisteminde olması gerekli olan;

- İşlem yapmak,
- Muhasebe bilgilerinin kalitesi,
- Performansın değerlendirilmesi,
- Etkin iç kontrol,
- Kuruluşun günlük işlemlerini kolaylaştırmak

yetkinlikleri tüm kuruluşlar için son derece önemlidir(Patel, 2015).

Bankalarda düzenlenen muhasebe kayıtlarını düzenleme yeri ve amacına göre aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz.

- Banka personeli tarafından başlatılan işlemlere ait muhasebe kayıtları. (Örnek, Günlük kasa ve mahsup fişleri gibi)
- Müşteri talimatları ile otomatik tetiklenen işlemlere ait muhasebe kayıtları. (Örnek, Talimatlı ödemelere ait kayıtlar gibi.)
- Gün sonlarında bankanın değerlemeleri sonrası oluşan muhasebe kayıtları. (Örnek, Evalüasyon, reeskont, şubeler cari işlemleri v.b. gibi.)

Düzenlenen muhasebe fişlerinde, fiş üstünde olması gerekli, fiziki/yazılı unsurların (imzalar, fiş no, tarih, açıklama, tutar, v.b. gibi) varlık ve doğruluk kontrolünden farklı olarak aşağıdaki işlem setleri ile bilgi işlem ortamındaki iz kayıtları ile çapraz kontrollerinde yapıyor olması gerekmektedir. Söz konusu kontrolleri içeriğine göre;

- Mevzuatsal/Muhasebesel kontrol noktaları,
- Teknik kontrol noktaları olarak iki başlık halinde incelenmiştir.

Mevzuatsal/Muhasebesel kontrol noktaları:

- Muhasebe hesaplarının çalışma kurallarının doğru işlediği kontrolü. (Örnek, nazım hesaplarla, nazım hesap dışı diğer hesapların çalışmamış olması, efektif ve döviz pozisyonları ile efektif ve döviz vaziyetlerinin karşılıklı çalışması gibi)
- Aynı para cinsi üzerinden muhasebe kayıtlarının tesis edildiği, farklı para cinslerinden yapılan işlemlerde, efektif ya da döviz dönüşüm işlemlerinin doğru ve olması gerekli kur bilgisi üzerinden gerçekleşmiş olduğu kontrolü, (Örneğin, bir muhasebe fişinin bir bacağı TL, diğer bacağı USD olmaması kontrolü gibi.)
- Düzenlenen muhasebe kayıtlarında borç/alacak kayıt dengesinin tesis edilmiş olması gerektiği, fiş balansı kontrolü.
- Hesap planında yer alan ve 3.karakteri tek olan hesap skontlarına (Evalüasyon hariç.) TL muhasebe kaydı yaratılmaması kontrolü.
- Hem müşterili hem de müşterisiz olan hesaplara ait yapılan işlemler aşamasında ilgili hesapların, hesap karakterine aykırı olacak şekilde, ters bakiye vermemiş olması kontrolü. (Çift karakterli hesaplar hariç, borç ya da alacak bakiye vermesi gereken hesapların kontrolü). (Bir muhasebe hesap skontunun müşteri kırılımında detaylandırılıp, muhasebeleştirilirken bu ayrıma tabi tutularak işleme alınması müşterili hesap olarak tarif edilebilir. Yine bir muhasebe hesap skontunun müşteri kırılımı/detayı olmaksızın muhasebeleştirilmesi işlemini de müşterisiz hesap olarak tanımlayabiliriz.)
- Muhasebe kaydı düzenleyen şube/birimin işlem tarih ve zamanında aktif, açık ve çalışıyor olması kontrolü.
- Vergi ve benzeri yasal yükümlülük doğurmuş fişlerin ters muhasebe kaydı ile iptali yapılırken, vergi ve kesinti kaybına neden olacak muhasebeleştirme yapılmaması.
- Tüm kanal ve mecralardan düzenlenmiş muhasebe kayıtlarının başta muavin defterler olmak üzere, yevmiye ve kebir kayıtlarına yazıldığı dönemseldir bazda teyit ve kontrol edilmesi.
- Yapılan işlemin özü ile bağlantılı ilgili muhasebe hesap skontunda muhasebeleştirildiğinin kontrolü. (Örneğin, müşterilerden tahsil edilen Bankacılık hizmet komisyonlarının, Teminat mektubu komisyonlarına ait muhasebe hesap skontunda muhasebeleştirilmemesi gibi.)
- Banka içi ve banka dışı yönetmelik ve duyurular ile belirlenmiş işlem kuralları ve setlerine genel uyum kontrolü.

Teknik kontrol noktaları:

- Ters muhasebe kaydı tesisi ile muhasebe kayıtlarının iptal edilmesi. Kesinlikle fiziksel fiş iptali yapılmamış olması kontrolü.
- Belirli bir tutarın üzerinde, ya da belirlenmiş özel işlem grubu için oluşan muhasebe kayıtlarında hem girişçi hem de onaycı iz kayıtlarının olması. (Banka tarafından belirlenen iş kuralları dahilinde hem girişçi hem de onaycısı olması gereken muhasebe kayıtları için.)(Girişçi; bankalarda muhasebe kaydını düzenlemeye yetkili olan kullanıcıyı, Onaycı; girişçi tarafından yapılan ve banka yönetimi tarafından belirlenmiş kural setleri dahilinde, belli bir tutar üzerinde ya da belirli bir hesap grubuna ya da özelleştirilmiş bir işlem grubuna muhasebe kaydı düzenlendiğinde kontrol amaçlı, ikinci bir göz kontrolü mantığı ile kontrol ve onayı istenen yetkilendirilmiş kullanıcıyı ifade eder.)
- Düzenlenen muhasebe kayıtlarına ait fişlerde, günlük fiş sıra numarasının sıra atlamadan nümerik ve ardışık olması.
- Ardışık işlemlerde işlem mantık ve silsilesine dikkat edilmesi ve işlem setinin buna göre kurgulanıp muhasebe fiş rutinin de yer alması. Örneğin, TL cari hesabından para çekmek isteyen ancak, bakiyesi müsait olmayan bir müşterinin farklı para cinsinden olan bir cari hesabından döviz dönüşüm yapıp TL cari hesaba alınması ve bu hesaptan ödeme yapılırken kullanılabilir bakiye kontrolü sonrası işlem gerçekleştirilmesi gibi.
- İşlemlerin belirlenmiş çalışma süreleri ve zaman dilimi içinde gerçekleştiği teyidi. (Örneğin şube işlemlerinin gece yarısı ya da gün sonun da düzenlenecek muhasebe kayıtlarının gün içi mesai saatleri içinde düzenlenmemiş olması kontrolü.)
- Muhasebe kayıtlarını tesis eden, onaylayan personelin, işlem zaman diliminde bankada aktif olarak çalışmış olduğu ve izinli, ayrılmış personel olmaması kontrolü.
- Banka şubelerinden bağımsız, kanallar (mobil, internet, ATM gibi) üzerinden yapılan işlemlerin ilgili kanal şube kodu üzerinden düzenlenip, burada da fiziken silme gibi bir durumun söz konusu olmaması.
- Efektif ve Döviz dönüşümlerde işlem anında geçerli olan (kayıt altına alınmış istisnalar hariç olmak kaydıyla) orijinal kur bilgilerinin kullanılması.
- Mümkün olduğunca serbest muhasebe kaydı düzenlemesinin yaptırılmadan, tüm muhasebe kayıtlarının ilgili modüller üzerinden yapılan işlemler ile tesis edilmesi.

Söz konusu kontrollerin manuel yapılmasının imkansızlığı ve böyle yapılabiliyor olsa dahi doğruluk anlamında sağlıklı olamayacağı göz önünde bulundurulduğunda bilgi teknolojilerinden faydalanmadan kapsamlı denetim gerçekleştirmek imkansız hale gelmiştir denilebilir.

Denetim süreci, yeni teknolojilerden faydalanarak, bilgi teknolojileri aracılığıyla yapılan denetim, bir muhasebe sisteminin geleneksel manuel denetiminden çıkıp, dijital verilerden oluşan, gerçek zamanlı sürekli denetim metodolojisine doğru evrilmektedir(Acar, Öztürk ve Usul, 2016).

Gelişen denetim metodolojileri ile birlikte, bu kontroller daha muhasebe kayıtları tesis ediliyorken yapılmakta, denetim aslında işlem anında gerçekleşmektedir. Bütün bu kontrollere rağmen yine de olası kaçak ve sapmalarında olacağı göz önünde bulundurularak, bir sonraki gün olmak kaydı ile çapraz kontrol ve sorguları içeren mantık ile denetim/kontrol raporları çalıştırılarak olası anomali durumları incelenmek üzere denetim ekiplerine raporlamalar yapılmalıdır.

Finansal karakterli bilgilerin doğru ve güvenilirliğinin teyit edilmesi, bu amaca yönelik görüş oluşturulması amacıyla bilgisayar destekli gerçek zamanlı denetim teknikleri ve analitik süreçlerle dijital denetim kanıtları elde etme ve toplanan kanıtlar sonrası oluşan görüşü denetim raporu ile hazırlama sürecini sürekli denetim olarak tarif edebiliriz. Bankalarda sürekli denetim uygulamalarını merkezden denetim ve uzaktan denetim başlıkları olarak iki farklı başlıkta sınıflandırabiliriz. Her iki başlıktaki denetim yaklaşımında da denetleme yapılacak alan için belirli senaryolar geliştirilmekte, analiz edilerek geliştirilmektedir. Sonrasında geliştirilen bu senaryolar,

denetime tabi olacak iş birimlerinden alınan verilere uygulanarak denetim gerçekleştirilmektedir. Bu şekilde geliştirilen senaryolar devamlı olarak iyileştirilerek denetim bulgu kalitesi yükseltilmeye çalışılmaktadır(Kaban ve Arslan 2016).

Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, bugün insanlar tarafından gerçekleştirilen birçok işin gelecekte makinalar tarafından yapılabileceğini öngörmektedir. Bu durum denetim alanı için de geçerli olup, bugün denetim süreçlerinde, evraklı, belgeye dayalı ve yerinde inceleme şeklinde gerçekleştirilen geleneksel yapı, bilgi teknolojilerinin öneminin artması ve bu alanda yeni çözümler getirmesi ile birlikte, evraksız, yerinde denetim gerektirmeyen, dijital ortamda sürekli denetime imkan veren bir yapıya doğru gitmektedir(Mollaoğulları ve Özdoğan, 2018).

Yapay zeka ile öğrenen makinalar, standart & rutin işleri yaparken, iç denetim personeli gelecekte kritik karar destek danışmanlığına doğru yol alacak, kendisini burada konumlandırıyor olacaktır. Analitik düşünce yeteneği, iş zekası, iletişim becerisi, teknolojiye hakimiyet, mevcut teknolojik ürün ve yazılımları iyi kullanıp adapte edebiliyor olmak iç denetçilerde istenen özellikler olacaktır(Sabuncu, 2018).

Bu denetim kontrollerini bir adım daha ileriye taşıyarak, yapay zeka destekli algoritmalar ile devamlı sorgu ve çapraz kontrol yapan botlar (Bot, robot'un kısaltılmış haliyle tanımlaması olup, bilgisayar veya yazılımlar üzerinde herhangi bir aktiviteyi yerine getirmekten sorumlu olan otomatik çalışan uygulama yazılımlarıdır. Botların temel amacı çalışan personel tarafından yapılan aktiviteleri taklit ederek, bu aktiviteleri kendi başlarına daha hızlı şekilde gerçekleştirmektir.) geliştirilerek, belirlenen iş kuralları dışında oluşmuş hatalı ya da şüpheli işlemlerin raporlamaları yapılmaktadır. Yapılan tespitlere ilişkin raporlamalar, yine botlar tarafından ilgili denetim ekibine, belirlenen format dahilinde, yine belirlenen iletişim yöntemi (mail, sms, v.b, gibi) aracılığıyla iletilmektedir. Söz konusu raporların paylaşımında da sadece yetkilendirilmiş kişilerin bu bilgilere ulaşabilmesine imkan sağlayan güvenlik önlemleri alınmalı, kontroller konulmalıdır. Sonrasında belirlenen spesifik bulgu üzerinden, direkt denetçi tarafından olay bazlı derinlemesine bir sondaj denetim yapılarak olay çözümleri için tespit ve önerilerde bulunan yapılar tesis edilmelidir.

8. Sonuç

Finansal aracı konumundaki bankaların, belirlenmiş regülasyon ve standartlara bağlı denetim ve kontrolü, hem finansal piyasa faydalanıcıları hem de bu hizmeti sunan bankaların sağlıklı ve bütüncül yapı içerisinde hizmet verip, sürekliliğin devamı açısından önemlidir. Söz konusu denetimin de sağlıklı ve beklenen seviyede olması bilgi teknolojilerinin yerinde kullanımı ile daha hızlı, detaylı ve doğruya en yakın olacaktır.

Bilgi teknolojilerinin sunduğu imkan ve olanakların, yapılan işe katkısının maksimum seviyede olması ve iş ile bilgi teknolojilerinin kullanımının paralellik arz etmesi adına öne çıkan en önemli unsur denetimi yapan ekibin yetkinliği olarak tarif edilebilir. Yeni dönem denetim çalışmalarının bilgi işlem destekli oluyor olması nedeni ile denetçinin, neyi, nasıl, ne kalite de, ne kadar sürede, ne şekilde, v.b. gibi tariflerle net bir şekilde ortaya koyarak, tam anlamıyla ne istediğini bilgi teknolojileri tarafına tarif ediyor olması gerekmektedir.

Benzer şekilde istenilen düzenlemelerin bilgi işlem çözüm tasarımı yapıp, geliştirme ve uyarlama çalışmaları da yapılması aşamasında görevli teknik personelinde süreci anlama ve iş anlamında önemini kavrayabiliyor olması da, istenilen teknik düzenlemelerin çıktı kalitesini ve verimini direk etkilemektedir. Bu nedenle geliştirme aşamasında denetim ekibi ile teknik ekibin geliştirme metodolojileri dahilinde beraber çalışıyor olması ve anlaşabilen, birbirini anlayan, takım olabilen kişilerden oluşması işin amaca uygun başarı ve kalitesini olumlu yönde etkilemektedir.

Günümüz uygulamalarında gelinen nokta itibariyle; kurum ve kuruluşlarca belirlenen mevzuat ve regülatif kural setlerinin belirlenen süreler içerisinde düzenlenmesi, tatbik edilip başarılı bir şekilde uygulanması bilgi teknolojileri marifeti olmadan imkansız hale gelmiştir. Benzer şekilde yapılan bu düzenlemelerin belirtilen ve istenen kural setleri dahilinde gerçekleştirilmesinin denetim ve kontrolü

de teknik ve teknolojik destek almadan, beklenen süre ve kalitede tamamlamak da neredeyse imkansız hale gelmiştir. Bu bağlamda teknolojik gelişmelerin sonucu oluşan yenilik, araç ve ürünlerin hem denetime konu uygulamaların geliştirilmesi ve bakımında hem de bu uygulamaların belirlenen kural setlerine uygunluğunun denetim ve kontrolünde kullanılması vazgeçilemez bir unsur haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, D.,Öztürk, M.S. ve Usul, H.(2016).Dijital Ortamda Denetim:Sürekli Denetim, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,Sayı:21, No:5,1564.
- Altıntaş, N. N.(2010).Denetimde Hata ve Hile, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, 156.
- Cankar, İ. (2006). Denetimin Yeni Paradigması: Sürekli Denetim. *Sayıştay Dergisi*, Sayı:61, 69.
- Ceran,Y.(2009). Türk Bankacılık Sektöründe İç Denetim. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:2,Sayı:2, 174.
- Durmuş, C.N., Taş, O.(2008). *Denetim – SPK düzenlemeleri ve 3568 sayılı mevzuat kapsamında*. Alfa Yayınları, 66.
- Elitaş, C. ve Özdemir, Y. (2006). Bankalarda İç Kontrol Sistemi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi* , (2) , 143-154.
- Ertaş,C. ve Güven, P.(2008).Bilgi Teknolojilerinin Denetim Sürecine Etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:37, 58.
- Erturan, İ. ve Ergin, E.(2018). Dijital Denetim ve Dijital İkiz Yöntemi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 827.
- Gordon, S. (2018). *Technology Advancement Influence in Accounting and Information System Fields*. University of Arkansas, Fayetteville, Scholarworks@uark
- Gökçen, B.A. , Tahtlı F. (2019). Etkin Bir İç Kontrol Sisteminin İşletmedeki Hileleri Önlemedeki Rolü ve Perakende Sektöründe Bir Araştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 177.
- Güney, A.,(2010). *Banka İşlemleri*, Beta Yayınları, İstanbul
- Güvenç, D. ve Yücebalkan, B. (2017). Bankacılık Sektöründe Teknolojik Gelişimin İşgücüne Yansımaları. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9 (2) , 30-43.
- İbiş, C. ve Çatıkkaş, Ö.(2012).İşletmelerde İç kontrol Sistemine Genel Bakış. *Sayıştay Dergisi*, Sayı:85, 100.
- Kaban,İ., Arslan M.C.(2016). Bilgi Teknolojileri Destekli Denetim Uygulamaları Kapsamında Zimmet Hilelerinin Ortaya Çıkarılması; Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış*, Cilt:16, Sayı:3, 416.
- Kartal, F. (2013). Türkiye’de Kamu Ve Özel Sektörde İç Denetim Uygulamaları. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1 (99) , 8-36.
- Kartal, M ve Çoban Çelikdemir, N. (2019). Bankalarda İç Kontrol ve İç Denetim Faaliyetlerinin Eşgüdümü: Şube Denetim Faaliyetleri Uzerine Bir İnceleme. *TIDE Academia Research* , 1 (1) , 33-53.
- Kayalı, N.,Yüksel, F. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe İç Denetim Faaliyetlerinin Uygulamalı Olarak İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 10 (2), 162-187.
- Mollaoğulları, F.B. ve Özdoğan, B. (2018). İletişim Teknolojilerindeki Gelişmeler, Riskler ve İç Denetimin Rolü. *Manisa Celal Bayar Ün., Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:25,Sayı:3, 626.

- Ngungat, T.E. ve Lyimo, B.J.(2019).Impact of information system on internal audit process, a case of Meru district council. *Olva academy, school of researchers*, Vol.2, Issue 3, 3.
- Öz, S., Onursal, F.S. ve Terzioğlu, C.(2020). *Sektörlerin ve Mesleklerin Geleceği*. Hiperyayın, 697.
- Patel, B.P. (2015). Effects of Accounting Information System on Organizational Profitability. *IJRAR- International Journal of Research and Analytical Reviews*, Volume 2, Issue 1, 72.
- Pehlivanlı, D. (2014). *Modern İç Denetim*, Beta yayınları, 8.
- Sabancı, B. (2018). İç Denetim Anlayışındaki Değişiklikler Ve Gelişmeler. *Muhasebe BilimDünyası Dergisi*, Sayı.20, 779-789.
- Serçemeli, M. ve Orhan, M.S.(2016).Sürekli Denetim ve Denetimin Geleceğine Bakış Üzerine BIST-100 Şirketlerinde Bir Araştırma. *Sayıştay Dergisi*, Sayı:101, 34.
- Serçemeli, M. ve Kurnaz, E.(2016). Denetimde Bilgi Teknolojileri Ürünleri Kullanımının Teknoloji Kabul Modeli (TKM) ile Araştırılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt:45, Sayı:1, 44.
- Yıldız, B. ve Ağdeniz, Ş.(2019).Denetim 4.0'ın teknolojik altyapısı, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, v.58, 89
- Yurtsever G.(2008). *Bankacılığımızda İç Kontrol*. TBB Yayınları, Yayın No:256, s:9.
- <https://www.icdenetim.net/gelecekte-bankaciligi-neler-bekliyor/>. (Erişim Tarihi: 24.12.2020).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/Bankaların İç sistemleri ve İçsel Sermaye Yeterliliği Değerlendirme Süreci Hakkında Yönetmelik>. (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- <https://ab.org.tr/ab13/bildiri/131.pdf> “ *Bilgi Teknolojileri Denetimi ve COBIT’ in Sektörel Uygulanabilirliği*”. (Erişim Tarihi: 09.10.2020).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150402-5.htm>. (Erişim Tarihi: 09.10.2020).
- https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Yasal_Duzenlemeler/Bagimsiz_Denetim_Kuruluslarinca_Gerceklestirilecek_Banka_Bilgi_Sistemleri_ve_Bankacilik_Sureclerinin_Denetimi_Hakkinda_Yonetmelik/Bilgi_Sistemleri_ve_Bankacilik_Surecleri_Denetimi_Yonetmeli_13_01_2010.pdf. (Erişim Tarihi: 08.10.2020).

**GUY STANDING. (2020). TEMEL GELİR. ÇEV.
CEREN DEMİRDÖĞDÜ. İSTANBUL: TELLEKT YAYINLARI.**

Sibel Taşkın¹

Öz

Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan kötü çalışma koşullarına karşı yaşanan sorunları çözebilmek için sosyal politika uygulamaları hep bir dönüşüm geçirmiştir. Sosyal politikaların dönüşümüne kafa yoran tartışmalar yaygınlaşmıştır. Bu konuda yapılan literatür incelemelerinde karşımıza çıkan en önemli konulardan biri de temel gelir olmaktadır. Standing, kitabında temel gelirin tarihsel izini 1217 Kasım'ındaki Magna Carta'daki Orman Sözleşmesi'ne kadar sürmektedir. Günümüzde gittikçe düşen ve sabit olmayan reel ücretle çalışan prekarya sınıfının ortaya çıkışına vurgu yapmaktadır. Özetle eşitsizlikler ve süregelen ekonomik güvencesizliğin azaltılmasının tek yolu, herkese eşit olarak ödenen temel bir gelirdir.

Temel gelir, insanların kendileri için karar verebilmelerini sağlamaktadır, paternalizmden uzaktır. Kitapta temel gelir fikrine karşı çıkan farklı gruplar ele alınmaktadır ve onların argümanlarına karşı argümanlar ortaya konmaktadır. Kanada, ABD, Finlandiya, İngiltere, Hindistan ve Afrika'nın bazı kısımları da dahil olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerindeki temel gelir pilot uygulamaları ve sonuçları özetlenmektedir. Yer verilen pilot uygulamaların sonuçlarında göze çarpan sosyal boyutlar olarak; sıhhi temizlikte ve sağlık hizmetlerinde iyileşmeler, çocuklar ve yetişkinlerin daha iyi beslenmeleri, insanların sağlık durumlarında düzelme, okula devam eden çocukların sayısında ve öğrenim performansında artış görülmesi yer almaktadır. Kitapta, temel gelirin bireyler üzerinde özgürleştirici bir etki yarattığı, onların kendi hayatları üzerinde daha çok söz sahibi olabilmelerini sağladığının da altı çizilmektedir.

¹ Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, sibeltaskin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3308-0417

Geliş Tarihi (Received): 26.07.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 12.11.2020

Atıf/Citation: Taşkın, S. (2020). Ceren DEMİRDÖĞDÜ (2020). Temel Gelir, Guy Standing. İstanbul: Tellekt. Sayfa Sayısı: 340. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 306-310.

Giriş

Kitapta yazar hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Guy Standing, 1977’ de Cambridge Üniversitesi’nde ekonomi doktorasını tamamlamıştır. Sonrasında emek ekonomisi, işsizlik, sosyal güvenlik ve yapısal düzenlemeler üzerine geniş çalışmalar yapmıştır.2015’ten bu yana SOAS-Londra Üniversitesi’nde profesör ve aynı zamanda Dünya Temel Gelir Ağı’ nın (BIEN) kurucusu ve onursal eş başkanıdır. Prekarya/Yeni Tehlikeli Sınıf (2011) ve Prekarya Bildirgesi/Hakların Kısılmasından Yurttaşlığa (2014) yazarın diğer kitapları arasındadır. Ardından da kitabı orjinalinden Türkçe’ ye çeviren akademisyen Ceren DEMİRDÖĞDÜ hakkında kısaca bilgi verilmektedir.

Kitap, 12 bölümden oluşmaktadır. Ardından ek, liste, notlar ve dizine yer verilmektedir. Şekil şartları açısından bakıldığında ise yapılan atıf usulünde atıfların kitabın son sayfalarına konulmuş olması okuyucu bir ölçüde zorlayabilecektir. Kitabın önsözünde yazar, Avrupa Temel Gelir Ağı’ nın (The Basic Income European Network) (BIEN) kuruluşuna, gelişimine ve dönüşümüne değinmektedir. Standing, kitabı yazmasındaki temel sebeplerden birinin Temel Gelir Siyasi Bir Zorunluluk mudur? sorusuna verdiği yanıtının evet olduğunu düşünmesinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. “Kitap Hakkında” başlığı altında da kitabın amacının, her bireye sosyo-demografik durumuna bakılmaksızın bir temel gelir sağlanması fikrini savunan ve bu fikre karşı çıkan argümanları toplayıp okuyucuya sunmak olduğunu belirtmektedir. Kitabı yazarken 30 yıllık bir araştırma birikiminden beslendiğini ve fakat asıl amacının temel gelir konusunu okuyucuya tanıtırken üzerinde düşünülmesi gereken bir rehber niteliğinde olduğunu vurgulamaktadır.

“Temel Gelirin Anlamı ve Tarihsel Kökenleri” bölümünde yazar “temel” ile kişiye yaşadığı toplumda en azından açlıktan ölmeyecek kadar gelir sağlanmasını kastettiğini belirtmektedir. Sonrasında “evrensel”, “bireylere ödenen”, “koşulsuz olarak”, “düzenli aralıklarla” derken neleri kastettiğine açıklamalar getirmektedir. Temel Gelirin kökenleri, hangi yıllarda hangi yazarlarca konu edildiğine değinmektedir. Temel Gelir fikri savunucularını dört dalga içinde çerçevelendirip, değerlendirmelerde bulunmaktadır.

“Temel Gelir ve Sosyal Adalet” Standing’ in, toplumsal miras-sosyal kar payı minvalinde yaklaştığı bu bölümde yazara göre; temel gelir, bizden önceki nesiller tarafından oluşturulmuş ve korunmuş kolektif toplumsal servetten bize düşen sosyal kar payı, hepimize ait olan müştereklerden ve doğal kaynaklardan elde edilen ortak bir kazanç olarak düşünülebilir. (s.41).Sonrasında sosyal kar payı gerekçesine genellikle itirazların yükseldiğini belirtmektedir. Hiçbir ferдин toplumsal servet mirasından pay almaya hakkı olmadığı çünkü fertlerin bu pay için herhangi hak edici bir eylemde bulunmadıkları noktasındaki bu eleştirilere Standing de eğer kişisel miras meşru ise o zaman sosyal miras hakkının da meşru olması gerektiği bakış açısıyla yaklaşmaktadır (s.44). Sonrasında başka bakış açılarıyla sosyal adalet kavramı irdelenmektedir. Sonuç olarak, temel gelirin kişiler arası adaletin sağlanmasında katkısının önemine vurgu yapılmaktadır (s.51).Ayrıca ekolojik zorunluluk, vatandaşlığın güçlendirilmesi, dini gerekçeler, yazarın temel geliri savunmada kullandığı farklı argümanlar olarak dikkat çekmektedir.

“Temel Gelir ve Özgürlük”, temel gelir için öne sürülen gerekçelerden ikinci olarak temel gelirin özgürlüğü çoğaltacağı düşüncesinin hakim olduğu belirtilmektedir. Bu noktada da klasik liberal ve liberteryen bakış açılarının farklılıklarına bakılmaktadır. Bazı siyasetçilerin ve iktisatçıların farklı görüşlerine yer verilmektedir. Standing, temel gelir kadar etkili olabilecek bir alternatif sosyal politikanın varlığının olmadığına işaret ederek, temel gelirin her türlü özgürlük anlayışıyla uyum içinde olacağını savunmaktadır (s.71).Temel gelirin farklı düzeylerde tanınan evrensel, devlet tarafından, bölgesel ya da örgütsel gibi hakların çoğunun dayandığı “alacak hakları” noktasında tam da toplumun hayata geçirme yönünde adım atması gereken talepler gibi bir hak olduğunu savına eklemektedir (s.73).Kitapta, temel gelirin büyük ölçekli pilot uygulamasından örnek verilmektedir. Standing, ortaya çıkan sonuca göre temel gelirin özgürleştirici değerini ön plana çıkaran bir fikre doğru ilerlemektedir. Özetle temel gelirin, demokratikleşmenin bir aracı

olduğunu savunmakta ve bunun nedenini her vatandaşın sahip olduğu hakları anlamlı kılacak kaynaklara erişebilme güvencesine ihtiyaç duymasına bağlamaktadır (s.78).

“Yoksulluğu, Eşitsizliği, Güvencesizliği Azaltmak”, temel gelir yoluyla ekonomik güvence sağlamak mümkün müdür? sorusunun yanıtının arandığı bu bölümde Standing, piyasa ekonomisini, kapitalizmi ve ekonomik belirsizlikleri hedef alan bir yaklaşım sergilemektedir. Peki temel gelirin yoksulluğu azaltması mümkün müdür? Burada yazar temel gelirin ayırt edici özelliklerine vurgu yapmaktadır. Diğer alternatiflerinin aksine, temel gelirin insanları ihtiyaç sahibi ya da ricacı konumdan çıkararak onları yoksulluktan çıkaracak bir yol olduğunu savunmaktadır. Sosyal damgalamanın ortadan kaldırılmasının temel gelirin hedeflediği bir şey olduğunu eklemektedir. Yazara göre temel gelirin yoksulluğu tamamen yok edeceği iddiası elbette mümkün değildir. Fakat iyi tasarlanmış bir temel gelir sisteminin görece yoksulluk oranlarını düşürmesi yani yoksulluk açığını küçültmesi mümkündür (s.85).Konuya getirilen eleştirilerden birinin yoksulların harcamalarını akıllıca yapmadıkları yönünde olduğuna dikkat çekilerek, pilot temel gelir uygulamalarından çıkan sonuçların tam tersi yönde olduğu belirtilmektedir. Bu yönde vaka incelemelerine yer verilmektedir. Yazar, gelir yoklamasına tabi Bismarck’ inki gibi sosyal sigorta programlarından temel gelirin daha evrensel bir güvence sağlayacağına dair düşüncesini savunmaktadır. Kitapta günümüz açık küresel ekonomi modelinin işverenlere esneklik sağlama uğruna çalışanları güvencesizleştirdiği eleştirisi yapılmaktadır (s.95).

“Ekonomik Argümanlar”, bu bölümde temel gelirin daha sürdürülebilir bir ekonomik büyüme, ekonomik döngünün dengelenmesi ve teknoloji gelişmeler karşısında yaşanabilecek büyük ölçekte işsizliğe karşı avantaj elde etme olduğunun altı çizilmektedir. Değindiği noktalardan biri sadece istihdamı arttırmak için iş yaratma zorunluluğunun azaltılması açısından temel gelirin bunu azaltmaya yönelik çalışacağıdır. Ayrıca ekolojik ve sosyal açıdan daha sürdürülebilir bir büyüme sağlanacağı savunulmaktadır (s.103).Sonrasında temel gelirin ekonominin gerileme dönemlerinde harcama gücünü arttıracak bir tür otomatik ekonomik stabilizatör işlevi göreceği öne sürülmektedir “Helikopter para” kavramına (Milton Friedman, 1969) atıfta bulunularak temel gelirin bir hak olarak mütevazı ve eşit dağıtımının daha adaletli olacağı savunulmaktadır. Dördüncü teknoloji devrimi adı verilen teknolojinin yıkıcı sonuçlarının daha önce düşük vasıflıların vuran devrimden farklı olarak tüm kademelerdeki iş ve meslekleri etkileyecek ekonomik belirsizlikler yaratacağına ve temel gelirin ekonomik güvenceyi yeniden tesis etmenin yolu olacağına inanan Standing, belirsizliğe karşı sosyal kontrolün sağlanmasında da temel geliri savunmaktadır (s.109).

“Klasik İtirazlar”, bu bölümde temel geliri uygulamaya sokmak için ihtiyaç duyulan kurumsal ve teknik araçların ilk kez bugünün toplumunda sahip olduğu vurgusu yapılmaktadır (s.114).Sonrasında Standing, temel geliri finanse etmenin mümkün olmadığı eleştirisine cevaben bu yargıya varanların kolay yolu seçtiğine ve itirazlarının altında başka sebepler yattığına dikkati çekmektedir (s.115). Kitapta siyasetçi ve akademisyenlerce öne sürülen bir diğer eleştirinin de temel gelirin insanlara haybeye para verdiği yönünde olduğu yer almaktadır. Eleştirinin temelinde “karşılıklılık” ilkesi yatmaktadır. Bu ilke yardım alan kişilerin aldıkları yardımlar karşılığında bir “karşılık” sunabilmeleri fikrine dayanmaktadır. Yazarın bu eleştirilere cevabı bu karşı çıkışa sahip kişilerin vergi iptalleri, sübvansiyonlar ve miras sistemine de hayır diyebilecek bir karşı çıkışı yapmaları gerektiği yönündedir (s.121).Temel gelirin kötü alışkanlıklar için harcanacağı, çalışmayı azaltacağı, ücretleri düşüreceği, enflasyona yol açacağı, göçmen çekeceği, genel seçimler öncesi manipülasyon malzemesi olarak kullanılacağı, da diğer eleştiriler arasındadır ve yazara göre en çok gündeme getirilen bu on üç itiraz da temel gelirin işlemeyeceğini savunmada yeterli olamamaktadır. Yine de okurlara bunun yorumunu yapmalarını tavsiye ederek bu bölümü sonlandırmaktadır.

“Finansman Meselesi” Standing’ e göre temel geliri finanse edebilmek aşamalardan oluşmaktadır. Bu bölümde İngiltere’ nin ve diğer ülkelerin finansman gücüne dair tasarımlara yer verilmektedir. Ortaya çıkan sonuç bağlamında temel gelir sisteminde insanlar işe girseler bile ödeme almaya

devam edecekleri için kazandıkları fazladan parayı saklamama eğiliminde olacaklardır, bu da ekonomiye gelir vergisi olarak dönecektir. Artan ekonomik kazançları da beraberinde getirecek ve düşük gelirli olanların karşı karşıya kaldığı örtük marjinal vergi oranlarının belirgin şekilde düşmesi daha yüksek vergi gelirleri sağlayacaktır. Standing, geri kazanımlar bağlamında temel gelirin akıl ve beden sağlığına olumlu etkilerinin sağlık ve sosyal hizmet taleplerini düşüreceğine yönelik savlarını da ortaya koymaktadır (s.147). Kitapta temel geliri finanse etmek için kullanılacak kaynaklara da değinilmektedir. Yazara göre temel geliri finanse etmede Ulusal Refah Fonu en işlevsel yollardan biri olabilecektir. Yazar burada da tartışma yoluyla konuyu aktarmakta ve sonuç bağlamında kendi fikrini eklemektedir. Fonları oluştururken temel ilkelerin belirlenmesi ve bu fonların hükümetlerden bağımsız kılınması gerekliliğine dikkati çekmektedir (s.151). Sonuçta finansman meselesinin bir öncelikler meselesi olduğuna dair bir sav geliştirmekte ve bu bağlamda çeşitli argümanlar ortaya koymaktadır.

“Temel Gelir ve Çalışma” bu bölümde Standing temel gelir ve çalışma ilişkisini sorgulamaktadır. Temel gelirin “tembelliğe” yol açacağına ve işgücü arzını düşüreceğine dair iddiaların yaygınlığına karşılık, temel gelirin hem çalışma miktarını hem de verimliliğini arttıracığı görüşünü savunmaktadır. Uzun çalışma saatlerinin de verimlik, ürün ve hizmet kalitesi ya da karar verme süreçleri üzerinde her zaman olumlu olmadığına dikkat çekmektedir (s.155). 21. yy.da geçmiş dönemlerin aksine “hizmet sektörüne özgü zaman” kavramının ön plana çıktığını ve bu sistemde bulanık çalışma saatlerinin etkisi olduğunu, buna bağlı da ücret oranlarının keyifleştiğini vurgulamaktadır. Yazar bu noktada da temel gelirin devreye sokulmasına dair bir gerekçe ortaya çıktığını savunmaktadır (s.157). “Çalışma”nın azalacağı iddiasıyla temel gelire karşı çıkanların bu iddialarını bazı deneysel verilere dayandırdığına yer verilmektedir. Yazarın bu deneylerin sonuçlarına da itirazları olmaktadır. Dikkat çektiği nokta ise temel gelirin insanları işsizliği seçmeye yönlendirmek yerine sadece insanların işsiz geçirdikleri sürelerin eskisine nazaran biraz uzadığı yönündedir (s.159). Kitapta 2016 yılında İsviçre’de temel gelir referandumuna ait çarpıcı bir örneğe de yer verilmektedir. Yazar, bu bağlamda da temel gelirin insanları tembelleştireceği yönündeki eleştiriye karşın temel gelirin, insanların istedikleri ve yapabileceklerini düşündükleri şeyleri yapmalarına bir fırsat verme aracı olduğunu savunmaktadır (s.161).

“Alternatif Politikalar” bu bölümde Standing temel gelire alternatif olarak öne sürülen mevcut politikaların ekonomik güvencesizlik, eşitsizlik ve yoksulluk kriziyle mücadeledeki etkinliğini tartışmaya açmaktadır. Bunu yaparken önceki bölümlerde tartıştığı sosyal adalete katkısı, eşitsizliği ve güvencesizliği azaltma unsuru ölçütlerini değerlendirmeye aldığını ifade etmektedir (s.180). Standing devamında da, asgari ücret, sosyal sigorta, gelir yoklaması, sübvansiyon ve kuponlar, iş garantisi, çalışma refahı, vergi kredileri, negatif gelir vergisi gibi farklı refah programlarının sosyal adalet ilkeleri açısından başarı durumuna dair itirazlarını sıralamaktadır.

“Temel Gelir ve Kalkınma” Standing, günümüzde çok büyük bir bölümü “yoksullar”ı hedefleyen nakit transferi programlarının temel gelirin yolunu açabileceğini fakat bunun için “hedefleme”, “seçicilik”, “randomizasyon” kavramlarının temel gelirin önündeki engeller olduğundan yola çıkarak tartışmayı açmaktadır. Sonra da bu kavramlara açıklamalar getirmektedir. Standing’ e göre, nakit transferleri genellikle yoksulları hedef almaktadır. Çoğu da kısa sürmektedirler. Yine de sonuçları bakımından temel gelirin neler verebileceğine ilişkin yol gösterici olmaktadır (s.215). Gelişmekte olan ülkelerde yürütülen çok sayıda koşullu ve koşulsuz nakit transferi programından elde edilen verilerin ortaya koyduğu gelir yoksulluğunda ciddi bir gerileme, gıda harcamalarında ve beslenmede ise artış gözlemlendiği, okula devamsızlığın azaldığı, bilişsel gelişimde iyileşme olduğu, sağlık hizmetlerinden faydalanmada artış yaşandığı, daha fazla birikim yapıldığı verileri arasındadır (s.220). Pilot temel gelir uygulamalarından bu bölümde de örnekler verilmektedir.

“Temel Gelir Girişimleri ve Pilot Uygulamalar” bu bölümde yakın zamanda hayata geçirilen vatandaş girişimlerine yer verilmektedir. Dünya Temel Gelir Ağı’ nın (BIEN) (1986) (Belçika) kısaca kuruluşuna değinilmektedir. İsviçre’de 2016 yılında yapılan temel gelir referandumuna

değınilmektedir.2017 yılının dünyada yeni başlatılacak pilot uygulamalar yılı olduğu bilgisi verilmektedir (s.248).Örneğın Hollanda’ da Pilot uygulama yanlılarının başlangıçtaki amacından yani katılımcılara koşulsuz yardım yapılması halinde sonucunda neler olacağını görmek olan asıl amacından saptırılarak “işgücü piyasasını yeniden entegre etmek” gibi amaçlarla kullanıldığı eleştirisine de yer verilmektedir (s.252).

“Siyasi Mücadele-Buradan Oraya Nasıl Gitmeli?” Standing’ e göre temel geliri hayata geçirmede en büyük engel ne ekonomik ne de felsefi yanındır, siyasi meseledir. Yazar, yeni siyasi tartışma ortamının tartışmaya daha açık olması nedeniyle artık kamuoyu araştırmalarında temel gelire dair farkındalık geliştirildiğini gözlemlediğini de eklemektedir (s.268). Artık geçmişte denenmiş sosyal politikaların sosyal korumada başarısızlığının görüldüğünü ve bu politikaların eşitsizlik, güvencesizlik yönünde sonuçlandığını dolayısıyla bugün temel gelir düşüncesinin ön plana çıktığını düşünmektedir (s.269).Kamuoyu baskısının temel geliri işler hale getirmede itici bir güç olarak kullanılması gerekliliğine de değınmektedir. Ekonomik ve sosyal güvencesizliğin günümüzde vardığı noktanın temel gelire geçmek için artık bir zorunluluk olduğunu savunmaktadır Temel geliri desteklemesinin tüm araçsal nedenleri bir yana temel gelir sayesinde tam bir özgürlük ve sosyal adalet ortamının yaratılabileceğini ve çalışmayı ve tüketmeyi dayatan mevcut sistemde, ücretsiz çalışmayı ve boş zamanı birer değer olarak öne çıkarabileceğimize olan inancına vurgu yaparak bölümü ve kitabı sonlandırmaktadır. “Ek” başlığında yazar, bir pilot temel gelir uygulaması nasıl yürütülmeli? Sorusuna verdiği yanıtları gerekçeleri ile birlikte sıralamaktadır.

Sonuç

Kitapta yer alan temel gelir düşüncesi, toplumdaki tüm bireylere devlet tarafından belli miktar ve düzende ödeme yapılması fikrine dayanmaktadır. Kitabı okuduğumuzda görüyoruz ki temel gelir yeni bir fikir de değildir, daha önceleri de pek çok açıdan tartışılmıştır. Kitap Temel gelir fikrine sebep olan ekonomi, yoksulluk, sosyal adalet, eşitsizlik, güvencesizlik gibi çok boyutlu etkileri araştırmaktadır. Günümüz toplumunda temel gelir, toplumdaki herkesin sağlığı, refahı ve mutluluğu için önemli sonuçlar ortaya çıkarabilecek farklılıktadır. Geçmişteki ve günümüzdeki politikalara alternatif bir politika olma niteliğindedir ve siyasi mekanizmaların bunun önündeki en büyük engel olmasına karşın kamuoyunda farkındalığın artması da söz konusudur. Bu doğrultuda Standing er ya da geç bir temel gelir sisteminin hayata geçeceğine inanmakta bu yönde topladığı tüm argümanları okuyucunun tartışmasına açmaktadır ve verdiği yazar, siyasetçi, akademisyenlere örneklerle olsun pilot uygulama örnekleriyle olsun fikrini destekleyici argümanlar ortaya koyarken okuyuculara beyin fırtınası ortamı da sunmaktadır.

Kitap, Temel gelirin kavramları, metodolojisi ve nasıl geleceğe taşınabileceği konusunda yol gösterici niteliktedir ve akademik referanslara yer verilmektedir. Akademisyenler, araştırmacılar ya da konuya ilgi duyanlar olmak üzere geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Günümüzde yaşanan global ekonomik krizler, küresel salgınlar, artan otomasyon ve robotların yükselişinin işin geleceğini etkilemesi ve mevcut sosyal politikaların sorunların çözümündeki yetersizliği göz önüne alındığında yakın gelecekte konunun önemi daha da ortaya çıkacaktır.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

